A GYÓGYSZERÉSZET MEGJELENÉSE ÉS FEJLŐDÉSE ZALA MEGYÉBEN 1711 - 1849-IG

Gyógyszerészdoktori értekezés

Irta:

Blázy Árpád

okl. gyógyszerész

Készült :

a Semmelweis Orvostudományi Egyetem

Egyetemi Gyógyszertárában

Igazgató: Dr. Zalai Károly

1973.

T A R T A L O M J E G Y Z É K

Oldal

Bevezetés 4.

1./ A disszertációs munka célja és jelentősége 4.

2./ A disszertációs munka kitüzött feladatai 5.

3./ A disszertációs munka módszere 6.

Irodalmi rész 8.

1./ Köztörténeti áttekintés /1711-1849/ 8.

2./ A közegészségügy és gyógyszerészet fejlődése /1711-1849/ 14.

Tárgyalás

I. A gyógyszertári hálózat kialakulásának és fejlődésének vizsgálata 21.

1. A gyógyszertári hálózat fejlődésének statisztikai vizsgálata 21.

a./ A gyógyszertári hálózat területi elosztása 26.

b./ A gyógyszertárak tulajdonviszonyainak változása 27.

c./ A gyógyszertári hálózat fejlődésének szakaszai 31.

2. A település formák szerepének vizsgálata a gyógyszertárak létesitésében, különös tekintettel a mezővárosok fejlődésére 34.

Oldal

a./ Zala megye gazdasági és társadalmi viszonyai 35.

b./ A mezőváros fejlődésének szerepe a gyógyszertárak létesitésében 40.

3. Az egyes települések gyógyszertári hálózata kialakulásának vizsgálata 44.

a./ Nagykanizsa 47.

b./ Keszthely 54.

c./ Zalaegerszeg 61.

d./ A megye területén működő többi gyógyszertár alapitására és működésére vonatkozó adatok 71.

e./ Gyógyszertár létesitési kisérletek 83.

4. A gyógyszertárak tulajdonviszonyinak vizsgálata 86.

a./ Szerzetes rendi gyógyszertárak, különös tekintettel a ferences rend gyógyszerészi tevékenységére 87.

b./ Földesuri, uradalmi gyógyszertár 93.

c./ Polgári gyógyszertár 95.

d./ Hadsereg tulajdonu, katonai gyógyszertár 96.

5. A gyógyszertárak elhelyezésének helyrajzi vizsgálata 97.

a./ Keszthely 98.

b./ Zalaegerszeg 102.

Oldal

II. A gyógyszertárak szakmai működésének vizsgálata 120.

1./ A tárgyi feltételek vizsgálata 121.

a./ A gyógyszertárak helyiségei 122.

b./ A gyógyszertárak berendezése 123.

c./ A gyógyszertárak felszerelése 127.

2./ A személyi feltételek vizsgálata, tekintettel a gyógyszerészek gazdasági, társadalmi helyzetére is 138.

3./ A gyógyszertárak gyógyszerellátó tevékenységének vizsgálata 153..

III. A disszertációs munka eredményei 170.

Összefoglalás 174.

Irodalmi és forrásadatok összefoglaló kimutatása 178.

TÁBLÁZATOK,

ÁBRÁK mutatója 180.

BEVEZETÉS

A magyar gyógyszerésztörténeti szakirodalom a legutóbbi években különös érdeklődéssel fordult a helytörténeti kutatásokhoz kapcsolódó intézménytörténeti kutatások felé. Érdeklődésének a középpontjában egyes gyógyszertárak történetének megismerése áll. Szaktörténeti irodalmunkban fellelhetők ilyen tárgyu tanulmányok, dolgozatok, azonban azok nélkülözik a feldolgozás egységes elvét. Ennek oka abban keresendő, hogy az egyes szakirók témafeldolgozásuk során a leiró, elbeszélő történelem módszerét követték, mások különböző szempontok szerint csoportosították a feltárt adatokat.

1./ A disszertációs munka célja és jelentősége

Munkámban célul tüztem ki felkutatni és bemutatni Zala megye gyógyszerészetének megjelenését és fejlődését a XIX. század közepéig. Az események mögött,- azok keletkezésében és fejlődésében - fő sullyal az okok és eredmények vizsgálatát igyekszem megtenni.

A feldolgozás tárgyául, - kutatási lehetőségeimet is figyelembe véve - azért választottam Zala megyét, mint közigazgatási egységet, mert a megyében a gyógyszerészet megjelenése, a gyógyszertárhálózat fejlődése az első gyógyszertár megjelenésétől egy, a történelemtudományban is egységesen tárgyalt korszakban alakult ki. Ez a történelmi kor az 1711-es szatmári békétől, 1849-ig, a polgári forradalom és szabadságharc bukásáig tart. E korszak témámat érintő egysé-

gen veltát a késői feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korszakának mind politikai, mind gazdasági és társadalmi fejlődésében látom. Szaktörténeti szempontból is, - mint látni fogjuk - ez a korszakbeosztás / periodizáció/ helyesnek bizonyul.

A téma megválasztásánál jelentős az a körülmény, hogy a gyógyszertárhálózat fejlődését egy fejlődésben sajátosan egységes közigazgatási egységen belül vizsgálhatjuk. Zala megye településeinek fejlődése a vizsgált korszakban indul meg. A török uralom alatt jelentősebb települései ő.i. nagyóbbrészt véghelyek voltak. Ezen települések fejlődése csak a török kiüzése után indulhatott meg. A megye területén szabad királyi város a korábbi századokban nem volt. A gyógyszertárhálózat kialakulását tehát a megyében a mezővárosok fejlődésével párhuzamosan vizsgálhatjuk. Míg a korábbi századokban hazánkban gyógyszertárak csaknem kizárólag szabad királyi városokban létesültek, a XVIII. századtól a gyógyszertárak megjelennek a fejlődésnek indult mezővárosokban is. E tekintetben vizsgálódásom, - ugy vélem - szaktörténeti , de helytörténeti szempontból is jelentős.

2./<u>A disszertációs munka Ritüzött feladatai</u>

A téma feldolgozását rövid köztörténeti áttekintéssel kívánom kezdeni. Szükséges ez azért, hogy a politikai, társadalmi és gazdasági események hatását a gyógyszerészet fejlődésére figyelemmel követhessük. Részletesebben foglalkozzon a közegészségügy, benne a gyógyszerészet fejlődésére közvetlenül ható közigazgatási, tudománytörténeti és társadalmi, gazdasági körülményekkel.

Az első vizsgálati kör a gyógyszertári hálózat kialakulása és fejlődése. Ezen belül a hálózat fejlődésének statisztikai vizsgálatát a gyógyszertárak létesitésére ható gazdasági és társadalmi tényezők részletes értékelésével kivánom bemutatni. Ezek után a gyógyszertári hálózat kialakulásának részletes leiró történetét, valamint a gyógyszertárak elkelyezésének helyrajzi vizsgálatát végzem el.

A továbbiakban a gyógyszertárak szakmai működését kivánom bemutatni tárgyi és személyi feltételeinek vizsgálatán keresztül. A személyi feltételek tárgyalásánál részletesen foglalkozni tervezem a gyógyszerészek gazdasági, társadalmi helyzetének vizsgálatával. Ezt követően a gyógyszertárak gyógyszerellátó tevékenységét kivánom bemutatni.

3./ <u>A disszertációs munka módszere</u>

Gyógyszerészeti intézménytörténeti téma feldolgozásáról lévén szó, a feldolgozás módszeréül 1./ a történelemtudományi módszereket, 2./ a gyógyszerügyi szervezéstudomány módszereit alkalmazom. Ez utóbbiak módot adnak arra, hogy egységes szempontok és nevezéktan alkalmazásával és a vizsgálódások eredményeinek összefoglalásánál a szorosan vett gyógyszerészi szakterületbe tartozó eredményeket egységesen értékeljem és regisztráljam. A feldolgozás tehát nem tartalmazza Zala megye összes gyógyszertárának a jelzett korszakbani teljes történeti feldolgozását. Egyes esetekben kiszélesitem a vizsgálódás körét más megyék összehasonlitó adatainak bemutatásával, másokban pedig kép-

viseletű és egyedi modell bemutatással, igyekszem a vizsgálat tárgyát megvilágitani.

A statisztikai vizsgálatok adatait táblázatokban, és grafikusan ábrázolva kivánom bemutatni. A gyógyszertárak létesitésének helyét és elhelyezését térképvázlatokon, és lehetőség szerint korabeli képekkel illusztráltan kivánom bemutatni. A táblázatokat és ábrákat a szöveg közé helyezem el a könnyebb áttekintés és kezelhetőség miatt.

IRODALMI RÉSZ

A gyógyszerésztörténeti szakirodalom nem foglalkozott eddig Zala megyével, gyógyszerészeivel, gyógyszertáraival. A megye történetének eddigi feldolgozásaiban és a helytörténeti munkákban csak elenyésző kis számban találunk adatot nemcsak Zala megye gyógyszerészetére, de egészségügyi ellátása történetére vonatkozóan is. E munkák nagyrésze szemléletében elavult és a legtöbb esetben kutatási értékben is csak tájékoztató jellegü. Igy ezeket forrásként kutatáshoz felhasználni nem lehet. A disszertációs munka célkitüzéseinek megvalósitásakor, feladataimnak elvégzéséhez eredményesebbnek látszik tehát, a legkorszerübb köztörténeti irodalom alapján a tárgyalt korszak történeti áttekintését és gyógyszerésztörténeti irodalmunk alapján a gyógyszerészet történetének a vizsgált korszakban fejlődését általánosan az intézménytörténet vonatkozásában elvégezni. Ezzel mintegy irodalmi összefoglalásban általános képet nyerünk a részletes témafeldolgozáshoz.

1./ Köztörténeti áttekintés /1711- 1849/

A Rákóczi-szabadságharc bukása azt jelentette Magyarország számára, hogy nem sikerült megteremteni a nemzeti függetlenségen alapuló polgári fejlődés alapjait. A szatmári békével /1711/ állandósult a Habsburg-uralom és megindult, majd megerősödött a feudális abszolutizmus. A polgári fejlődés kibontakozását lassitotta és hátráltatta,

hogy Magyarország termelőerői fejlődésében a korábbi két évszázad alatt messze elmaradt Európa többi országaihoz viszonyitva. A fejlődés kibontakozását hátráltatta, hogy a bécsi udvar pozíciója megerősödött és hogy a magyar uralkodó osztálynak sikerült rendi jogait és kiváltságait ez uj korszakba átmenteni. Az abszolutizmus durva formái ugyan megszüntek, de nem is volt rájuk szükség, hisz a magyar nemesség a feudalis rend restaurációját támogatta[1].

A török hódoltság határa az országot két részre szakitotta. A hódoltsági terület elnéptelenedett. A békés esztendők beköszöntésével a belső vándorlás és a betelepitések csak a XVIII. század végére hoz népesedési kiegyenlitődést[2].

Gazdasági téren e század folyamán kezdett a mezőgazdaság a hagyományos állattenyésztésről sulypontjában a földmüvelésre áttérni. A megerősödő és állandósuló piac, majd a gabonakonjunktura is ebben az irányban hatott. Ezzel együtt természetesen fokozódott a jobbágyság kizsákmányolása, mely a század 60-as éveiben kibontakozó parasztmozgalmakhoz vezetett, majd Mária Terézia Urbáriumának kibocsátásával rendezte az urbéri viszonyokat.

Az ipar területén legelőször a bányászat, vaskohászat emelkedett ki abból a hullámvölgyből melyben a század elején volt. A selmeci bányatisztképző iskola, majd Akadémia /1770/ létrehivása is ezt bizonyitja. Ennek ellenére csak igen lassan követhette a fejlődés Európa többi országainak

fejlődési ütemét[3].

Az áruforgalom és kereskedelem területén elsődlegesen a mezőgazdasági terménykivitel és az iparcikkek behozatala volt jellemző. A forgalom, mind a belföldi, mind a külföldi inkább a főbb utvonalak mellett fekvő nagyobb helyek vásárain bonyolódott le. A korábbi századokban az ipar és kereskedelem révén fejlődő felvidéki és erdélyi szabad királyi városok fejlődése megakadt és hanyatlásnak indult. Ezzel szemben gyors ütemben törtek előre a fejlődésben az alföldi mezővárosok, főleg mezőgazdasági árutermelésük és nem az ipar fellendülése folytán /Debrecen, Szeged, Nagyvárad, Pécs/[4].

A század végéig az egyházi és világi nagybirtokosoké volt a politikai és gazdasági vezetőszerep. A nemesség régi feltételei azonban a század végére némileg módosultak. Az árutermelés növekedésével a jobb módu nemesség megerősödött, míg a nemesség szegényebb rétege teljesen elszegényedett, sokszor a jobbágyoknál szegényebb körülmények között tengődött. A feudalis rend és az abszolutista közigazgatás kiszélesedésével az uj szükségletek és igények nyomán az értelmiség szerepe és jelentősége a század végére megváltozott, megnőtt[5]. Hiba volna azonban jelentőségét eltulozni. Az értelmiség nagyrésze az árutermelő nemességhez és a felvilágosodáshoz kapcsolódott ugyan, de zömmel az elszegényedett nemesi rétegből verbuválódott, igy a nemesi kiváltságok előnyei gátolták a polgári áta-

lakulásban résztvállaló szerepét. Az értelmiség nem nemesi származásu rétege viszont döntő befolyással e korban még nem lehetett.

A XVIII. század második felében kialakuló és megerősödő felvilágosult abszolutizmus törekvései bizonyos magasabb szinten, a polgári átalakulás felé mutató feudális viszonyokat jelentett. A legkirivóbb hiányok pótlására, a belső és külső ellentmondások kivédésére törekedett. A nemesség kiváltságainak megszüntetésére, ill. korlátozására az árutermelő réteg, müszaki gazdasági téren való reformjainak bevezetésével, megnyerésére törekedett. Ez az államforma a polgári történetirás szerint mintegy kiegyenlitő szerepet játszik a késői feudalizmus szembenálló osztályai között. Ott, ahol előrelendült a polgári fejlődés, levezeti a nemesség és a polgárság között felgyülemlett feszültségeket, de áthidalja a földesurak és a jobbágyok ellentéteit is. Felhasználja a növekvő polgárság erejét a cserébe helyet biztosit képviselőinek az államapparátusban. Mérsékli, visszaszoritja a feudalis urak hatalmát. A marxista történettudomány elismeri az abszolut állam szervezetére vonatkozó polgári megállapitásokat, de hangsulyozza, hogy tarthatatlan és tudománytalan az az állitás, mintha a felvilágosult abszolut állam mintegy osztályok feletti szervezet töltötte volna be történeti szerepét. Rá kell mutatni a felvilágosult abszolutizmus sulyos belső ellentmondására, mely

ideológiájából és osztályalapjaiból egyértelmüen következik, hogy a polgári fejlődésnek megfelelő reformokat a polgári ideológiától idegen eszközökkel, uralkodói diktatúrával, próbálta megvalósitani s lényegében a feudális rendet tartotta fenn. Az erőszakosan hajszolt polgári fejlődés s az abszolut monarchia kiépitésének módszerei szitották fel a nemzeti érzést s azt a haladást célzó reformokkal is szembe állitották. Ez viszont a rendi reakció helyzetét erősitette[6].

A marxista történettudomány e megállapitásai oldják fel igazán az ugynevezett kuruc, vagy a szemben álló labane történetirás, a protestáns, vagy katolikus történeti felfogás a magyar szellemtörténeti, vagy pozitivista irányzat polgári ideológiáju koncepcióját, mert az osztályok társadalmi kérdésének lényegét fogalmazza meg.

Korszakunk utolsó szakaszát a feudalizmus válsága és a reformmozgalom kibontakozása majd a forradalom és szabadságharc politikai, társadalmi és gazdasági eseményei jellemzik.

A feudalizmus végső szakasza II. József rendszerének 1790-ben történő összeomlásával indul. Ezen események után teljes erővel bontakozott ki a nemesi-nemzeti mozgalom. A magyar jakobinus mozgalom elbukott ugyan, magával ragadva az értelmiség legforradalmibb elemeit és a bécsi udvarnak átmenetileg sikerült a konzervativ nemességtől támogatva hatalmát megerősiteni. Az 1792-ben kezdődő

francia háboruk okozta gazdasági fellendülés elkendőzte a feudalizmus válságát néhány évre. A Magyarországon át vezető kereskedelmi utak forgalmának felélénkülése tartós konjunkturát teremtett. A mezőgazdaságban termelt felesleg könnyen és viszonylag jó áron talált vevőre. A konjunktura időszakában több iparágban fokozódott a céhek és átmenetileg fellendült néhány manufaktura termelése is. Az 1810-es években vége szakadt a nagy konjunkturának. A visszaesés időszakában teljes erejével felszinre tört, amit a gazdasági fellendülés csak elfedett, de ugyanakkor elmélyitett: a feudalizmus válsága. Tökéletesen megmutatkozott, hogy teljesen elavult a jobbágyrendszeren alapuló társadalmi rend. Az elhatalmasodó infláció leértékeléssel való orvoslása a gazdaságpolitika csődjét tükrözte. A magyar nemesség tudatában felujul számos régi és ujkeletü "sérelme", mely a 20-as években megyei ellenállásba torkolt az ujoncozás és a tetemesen megemelt adók megtagadásával. A változás szükségességének felismerése a reformmozgalom kialakulásához és kibontakozásához vezetett. Széchenyi, Wesselényi, Kölcsey és Deák mögött sorakozott fel a nemesi reformellenzék. A Habsburg-hatalom az 1832/36-os országgyülés után, hazai konzervativ támogatói segédletével erőszakos akciót inditott a reformellenzék megtörésére / Wesselényi per, Kossuth börtönbe hurcolása /. A bécsi udvar félve a nemzetközi bonyadalmaktól 1839/40-es országgyülésen a Deák vezette refor-

ellenzék követeléseinél némi engedményt tett[7].

A kiszabadult Kossuth mögé felzárkózók következetes és radikális koncepciója vezetett el oda, hogy az ellenzéki mozgalom valamennyi jelentős irányzata magáévá tette a reformtörekvéseket summázó Ellenzéki Nyilatkozat-ot. A kemény politikai küzdelmeknek döntő lökést a nagy európai változások adtak. 1848. márciusában az olasz, francia események történelmi fordulathoz vezettek Európában. A bécsi, majd a budapesti forradalmi események következtében az 1848-as törvény értelmében Magyarország feudális rendi monarchiából polgári alkotmányos királysággá alakult. Gyökeres társadalmi-gazdasági átalakuláshoz vezetett a feudalizmus alapjának, a jobbágyrendszernek az összeroppantása. Bár az ellenforradalom erői urrá lettek a magyar szabadságharcon, a hősies küzdelem mégsem volt hiábavaló, bár nemzeti önrendelkezését Magyarország elveszitette, de a megdöntött feudalis rendszert visszahozhatatlanná tette. A gazdasági-társadalmi fejlődés számára tört utat és az önkényuralom idején ujabb erőre sarkalta hazánkat az elveszett vivmányok visszaszerzésére.

2./ <u>A közegészségügy és gyógyszerészet fejlődése /1711-1849/</u>

A XVI - XVIII. század az egyetemes tudománytörténet területén forradalmi változásokat hozott. Különösen a XVIII. század gazdag természettudományos felfedezései döntő kihatással voltak az orvostudomány, a gyógyszerészet

fejlődésére. Nagy, a további fejlődést determináló felfedezések születtek. A gyógyszerészeti tudomány szempontjából különösen a botanikai / K.Linne, F.V.Sertürner, J. Pelletier, J.Caventou, stb./ , és a kémiai / A.L.Levoisier, K.V.Schele, stb./ felfedezések voltak igen jelentősek. A növényvilág genetikai rendszerezése, a kémiai flogiston elméletének bukása e tudományok fejlődésében előre mutatnak a modern természettudomány századunkbani nagyhorderejü felfedezéseire[8].

Hazánk közegészségügyi fejlődésére a XVIII. század ban legnagyobb hatással a m.kir. helytartótanács létrehivása, az 1770.okt.4.-én napvilágot látott Normativum generale in re sanitatis, az első Magyarországon érvényes átfogó egészségügyi rendelkezés és a nagyszombati egyetem orvosi karának megszervezése volt. E három nagyjelentőségü esemény közül szükséges a helytartótanács szerepével a közegészségügyben és a gyógyszerészet fejlődésével bővebben foglalkozni / megjegyezni kivánom, hogy a köztörténeti irodalom a tárgyalt korszakban közegészségügy alatt, a teljes egészségügyet érti ezért indokolt e fogalomhasználat átvétele munkámban is/.[9].

A Habsburg abszolutizmus rendszerében a XVIII. század elején szükségessé vált a közigazgatás megszervezése / fenti indok alapján,közigazgatás alatt a mai államigazgatás fogalomkörébe tartozó szervezeti, irányitási, végrehajtási és ellenörzési valamint jogszolgáltatási formákat értjük/. Az uralkodó ezzel kiépitette és fejlesztet-

te hatalmi szervezetét, de a magyar uralkodó osztály hatalmi eszközévé is vált. Ez az uralkodói és rendi jellege a magyar kormányhatóságoknak /helytartótanács, erdélyi főkormányszék/ fennállásuk alatt végig megmaradt. A M.kir. Helytartótanácsot 1723-ban hivták létre, Mint végrehajtó központi szerv kapcsolatban állott a vármegyék, szabad királyi városok, mint közigazgatási hatóságokkal. Szervezetében fogta össze az igazgatást, tájékozódott a közállapotokról és gondoskodott arról, hogy a törvényeket a megyék,szabad királyi városok, alsóbb királyi hivatalok megtartsák és végrehajtsák[10].

Működése idején egészségügyi intézkedések egész sorát hozta és hajtatta végre. Az egészségügyi feladatok megszervezése érdekében 1738-ban egészségügyi bizottságot hivott létre. E bizottságnak legfontosabb feladata a járványok terjedésének megakadályozása volt. 1752-ben elrendeli, hogy a törvényhatóságok szervezzék meg a megyei ill. a szabad királyi városokban, a városi fizikus ordináriusi állást. A fizikus ordináriusok feladatai közé sorolja a gyógyszertárak időszakos ellenörzését, a járvány és egyéb közegészségügyi feladatok végzését. Elrendeli, hogy ahol nincs gyógyszertár, legalább a megyeszékhelyeken állitsanak fel. A helytartótanács intézkedései azonban igen sok esetben megyei ellenállásba ütköztek. Az intézkedések végrehajtását halogatták. Számos haladó, fejlődést elősegitő intézkedést a megyék nem haj-

tottak végre. Ez különösen is megfigyelhető a felvilágosult abszolutizmus korában. E jelenség okára az általános történelmi áttekintés során utaltam. Igy került sor arra, hogy 1756-, 68-, 73-ban a helytartótanács egészségügyi bizottsága ujabb és ujabb leiratokban szólitja fel a törvényhatóságokat, hogy a megyei fizikus ordinárius státust töltsék be. 1773-ban megállapitja a megyei fizikusok fizetését. E kor legjelentősebb egészségügyi intézkedése az 177o-ben kibocsátott Normativum generale in re sanitatis törvény volt, a rendelkezések végrehajtását ez esetben sem tudta a helytartótanács ellenőrizni [11].

1783-ban a közegészségügyi feladatokat az egészségügyi ügyosztály veszi át. Az ügyosztály létrehivása különösen jelentős az intézkedések végrehajtásának ellenőrzése tekintetében. Az egészségügyi ügyosztály tovább szélesitette a közegészségügyi igazgatási szervezetet. 1785-ben a megyei fizikus ordinarius mellé járási sebészek alkalmazását /processualis chyrurgus/ rendeli el. 1786-ban az országos főorvosi, 1802-ben az országos szemorvosi, 1838-ban sz országos állatorvosi hivatalt állitotta fel.

A m.kir. helytartótanácsnak a gyógyszerészetre vonatkozó legfontosabb intézkedéseit az alábbiakban foglalom össze: A gyógyszerészképzés hazánkban a XVIII. század elejéig szabadon történt. Minden gyógyszerész tarthatott tanulót, aki a legszükségesebb ismeretek elsajátitása után a mesterétől bizonyitványt kapott. E bizonyitvány

birtokában szabadon dolgozhatott, gyógyszertárt nyithatott. A szabad királyi városok statutumai hoztak és mutattak ebben magasabb szinvonalat, amikor bizonyos helyeken a végzettséget, a vizsgát, a gyógyszertár nyitás jogát szabályozták. A helytartótanács 1748-tól magának tartotta fenn a gyógyszertárak adományozásának jogát. 1759-ben elrendeli, hogy a gyógyszerész a megyei orvos előtt köteles vizsgát tenni és csak ezután válik teljes jogu gyógyszerésszé. A már emlitett Normativum generale, Mária Terézia rendeletének életbelépése után gyógyszertárat hazánkban már csak diplomás gyógyszerész vezethetett.[12].

A helytartótanács jelentős szerepet töltött be a gyógyszertárak müködésének szabályozása területén is. Mint már korábban emlitettem a gyógyszertár felállitását az egészségügyi bizottság, majd az egészségügyi ügyösztály engedélyezte. Az országos főorvosi hivatal felállitásával a gyógyszertárak ellenőrzésének és felállitásának, valamint a külföldi gyógyszeranyagok behozatalának engedélyezése és a feladatok megszervezése a protomedikus feladatkörébe tartozott. A helytartótanács adott utasitást gyógyszerárszabvány kidolgozására, melyet Torkos J.J. 1742-ben jelentetett meg, s melyet országos érvénnyel a helytartótanács 1745-ben használatra elrendelt. Ez egészen 1779-ig, az uj bécsi árszabás használatának elrendeléséig volt érvényben. A meygei fizikus ordináriusok időszakos gyógyszertárvizsgálatainak a gyógyszertár berendezésére, a

gyógyszerek minőségére, az árszabványok betartására és a gyógyszerész képzettségére kellett kiterjednie. A megyei fizikusnak a gyógyszertári vizsgálatokról az 1786-ban elrendelt időszakos egészségügyi jelentésében kellett beszámolnia. A helytartótanács ellenőrizte a közalkalmazottak részére hitelezett gyógyszerek rendelvényeit és kifizetésüket a megyei hatóságoknál elrendelte. Árszabálymódosítások, mérgező anyagok forgalomból való kivonása, és számos más intézkedés mind - mind a helytartótanács intézkedési körébe tartozott [13].

Mind ezen intézkedés a közegészségügy megszervezése, előrehaladása szempontjából igen fontos és létérdeket képviselő volt, mert hazánkban a XVIII. században a közegészségügyi állapotok igen szomoru képet mutattak [14., 15, 16, 17, 18]. Az elmaradott, kizsákmányolt tömegeket járványok tizedelték. A hiányos egészségügyi ellátás, a népi gyógyászat, a kuruzslás felvirágzását hozta. A szegénység jobban bizott a javasasszonyokban, mint az orvosban. A falvak bábái szakképzetlenek voltak. A XVIII. század elejei boszorkányperek bizonyitják legjobban a kizsákmányolt nép elmaradottságát, kiszolgáltatottságát. Nem volt sokkal jobb a helyzet a városi lakósság körében sem. Szakképzett egészségügyi személy igen kevés volt, gyógyszertár csak legnagyobb városainkban müködött. A fejlődés azonban lassan bár, de megindult. A következőkben ezt a fejlődést fogjuk végigkövetni a gyógyszerészet területén Zala megyében 1711-1849-ig.

Felhasznált irodalom:

1./ Magyarország története. II., III. Budapest.1962.

2./ R.Várkonyi Á.: A Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágyság a XVII-XVIII. század fordulóján. Századok. 1965. 4-5.

3./ Makkai L.: A kései feudalizmus korának története. Történelmi Szemle. 1968. XI. 1-2.

4./ Kállai I.: Szabad királyi városaink gazdálkodása 1740-1780 között. Századok. 1966. 1.

5./ Varga E.: A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában. Századok. 1960.

6./ Niederhauser E.: Magyarország története 1790-1890. Történelmi Szemle. 1969. XII. 1-2.

7./ i.m. 1./ Magyarország története

8./ Halmai J.: A gyógyszerészet története. Kézirat. 1964. valamint
Baradlai J.-Bársony E.: A magyarországi gyógyszerészet története. Budapest. 1930. I.II.

9./ Magyar Művelődéstörténet. Budapest. Révai. 1930. IV.

10./ Szegfü Gy.: II. Rákóczi Ferenctől Tisza Istvánig. Budapest. Egyetemi ny. I.II.

11./ Mályhó J.-Vörös I.: A helytartótanácsi levéltár. Akadémia. 1961.

12./ Perényi F.: Gyógyszerészképzés a nagyszombati egyetemen 177e-1777. Orvostörténeti Közlemények. 1971.57.

13./ Blázy Á.: Adatok a Taxa Pharmaceutica Posoniensishez. Gyógyszerészet. 1965. 12.

14./ Molnár Gy.: Kenyár egészségügyi körülményei a XVIII-XIX. században. Orvostörténeti Közlemények.1968.45.

15./ u.ö.: Népi gyógyitás emlékei a bihari boszorkánypereken. Orvostörténeti Közlemények. 1969. 48-49.

16./ Kanyar J.: Adatok Somogy megye müvelődéstörténetéhez a XVIII. század második felében. Kaposvár.1970.

17./ Kőszegi M.: A váci járás chirurgusainak és bábáinak összeirása 1749-ből. Orvostörténeti Közlemények. 1969. 60.

18./ Simonffy E.: Egy fejlődésében lemaradó táj, Göcsej ... Göcseji Helikon. 1971. 3.

TÁRGYALÁS

I. A gyógyszertári hálózat kialakulásának és fejlődésének vizsgálata

Mint azt a legutóbbi idők gyógyszerésztörténeti szakírói helyesen leszögezik, a gyógyszerészi tevékenység közegészségügyi célu iparszerü, kereskedelmi jellegü foglalkozás volt a vizsgált korszakban [19, 20, 21]. A gyógyszertárak létesitésének kérdésénél ez a körülmény döntő befolyással volt. Ahhoz, hogy helyesen értékelni tudjuk Zala megye gyógyszertári hálózatának kialakulását, fejlődését, meg kell vizsgálni azokat a körülményeket, melyek a gyógyszertárak létesitését lehetővé tették. E kérdéscsoport vizsgálatai során foglalkozom Zala megye gyógyszertári hálózata fejlődésének másik két megye fejlődésével egybevetett statisztikus összehasonlitásával, a településformák szerepével a gyógyszertárak létesitésében, különös tekintettel a mezővárosok fejlődésére, valamint a gyógyszertárak tulajdonviszonyainak vizsgálatával, és a gyógyszertátak helyrajzi elhelyezésének vizsgálatával.

1. A gyógyszertári hálózat fejlődésének statisztikai vizsgálata

A XVII. században Zala megye fejlődése teljesen megállt, sőt visszafejlődött. Az állandó csatározások és a török megszállók zaklatásai miatt a falvak elnéptelened - tek. Nagyobb települései véghelyek voltak, ahol szükség -

ből és földrajzi adottságok következtében mocsárvárakat emeltek, minthogy nagyobb vár épitésére nem volt pénz. Csaka szatmári béke után népesedtek be ujra falvai és városai s indultak el a lassu fejlődés utján [22, 23]. Minthogy jelentős település a korábbi századokban Zala megye területén nem volt, gyógyszertár sem létesült korábban. E sajátos helyzet eredményezte, hogy Zala megyében a gyógyszerészet a XVIII. század első felében jelent csak meg. Az első gyógyszertárat Nagykanizsán a ferences rendi barátok állitották fel az 1710-es években. A nagyobb jobbágyfalutól alig különböző mezővárosok lassu fejlődése miatt, mint ahogy azt a későbbiekben részletesen is látni fogjuk, a gyógyszertárak tulajdonviszonyainak formái közül előbb a szerzetesrendi, majd az uradalmi és csak a század második felétől kezdve jelennek meg a polgári tulajdonu gyógyszertárak. E korszakban szünnek meg a szerzetesrendi és uradalmi gyógyszertárak, u.i. ezek eladás utján polgári kezelésbe kerülnek Zala megyében. A század végén a gyógyszertárak létesitése most már kizáróan polgári tulajdonformában, ujabb lendületet vesz, mely fejlődés töretlenül tart a XIX. század közepéig.

Hogy e fejlődést általánosithatóan értékelhessük, másik két megye gyógyszertári hálózat fejlődésével hasonlitom össze Zala megye adatait.

Az összehasonlitáshoz Vas megyét, és Bács-Kiskun megyét választottam [24]. A vizsgálat alapjául Zala és Vas

megye esetében a tárgyalt korszak közigazgatási egységét vettem, Bács-Kiskun megye esetében pedig a jelenlegi megyehatár területén létesült gyógyszertárak adatait. Ez utóbbi annál is inkább értékelhető adatokat nyujt, mivel e jelenlegi közigazgatási határok a vizsgált korszakban nem léteztek, igy mintegy kihasitott földrajzi területen reálisabb és általánosithatobb értékelést szogáltatnak adataink. Vas megye esetében ki kell emelni, hogy a XVII. században nem volt hódoltsági terület, valamint azt, hogy területén szabad királyi város, Kőszeg fejlődése és szerepe már a korábbi századokban jelentős. A mai Bács-Kiskun megye területe hódoltsági terület volt a XVII. században, fejlődése csak ugy, mint Zala megyéé, csak a XVIII. században indult meg. E megfontolásokkal igyekeztem a minta kiválasztás statisztikus értékelésének objektiv követelményeihez igazodni. Az adatok relativ kicsinysége azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a statisztikai értékelésnél nem érvényesülhet eléggé a nagy számok törvénye, és több a valószinüsége, hogy az eredményekben esetlegesség tükröződik, de a mintavételi módszer feltétlen biztositja az alapismérv megismerését [25].

A gyógyszertári hálózat fejlődésének vizsgálatához szükséges adatokat táblázatban foglalom össze, a könnyebb értékeléshez a táblázatok adatait térképen és grafikonokon ábrázoltam.

Az I. sz. táblázatban a gyógyszertári hálózat fej-

lódésének létesitési év, hely és tulajdonviszony szerinti megoszlását mutatom be.

A II. sz. táblázat az I. sz. táblázatban lévő abszolut számokból számitott statisztikai adatokat tartalmazza. Tekintettel arra, hogy a gyógyszertárak alapitási ideje nem ad egyenletes idősort a hozzárendelt statisztikai adatok számára, szükséges volt a számitásnál az idősor egyenletessé igazitása. Ezért az idősort egyenletes, tiz éves megosztással időszakossá kell tenni. Ezen időszakos igazitással az idősor egyenletessé vált és a statisztikai adatok számitásához igazodott [26]. A gyógyszertári hálózat fejlődésének vizsgálatához az alábbi statisztikai adatokat használtam fel.

1./ A gyógyszertárak számszerü adatai időszakos megoszlásban.

Ezen adattipus szükséges a másik adatféleség számitásához, Számunkra arra ad választ, hogy az adott időszakban, az adott területen, a megyében hány gyógyszertár működött. Grafikus ábrázolás esetén előnye, hogy az alapitási év szerinti megoszlási hasábdiagramm szaggatottságát folyamatos görbe vonallal váltja fel, mintegy fejlődési vonalat ad.

2./ A gyógyszertári hálózat %-os növekedése időszakos eloszlásban / megoszlási viszonyszám sor /.

Ezen adatok számitásánál bázisul az 1845-ig terje-

dő időszak számszerű növekedési adatát vettem, abból a megfontolásból, hogy korszakunk gyógyszertárhálózati fejlődését egy egységnek, 100 %-nak véve, a fejlődés eloszlását reálisan tanulmányozhatjuk. Az így képzett bázisviszonyszámok a fejlődés %-os növekedését mutató statisztikai sort adnak [27].

Az I. sz. táblázat adatait az 1. sz. és a 2. sz. ábrán, a II. sz. táblázat adatait 3. sz., és 4. sz. ábrákon mutatom be [29].

Az előbbiekben ismertetett és táblázatokba foglalt adatokat vizsgálva a következő kérdésekre kaphatunk választ:

a./ A gyógyszertári hálózat területi eloszlása.

b./ A gyógyszertárak tulajdonviszonyainak változása.

c./ A gyógyszertári hálózat fejlődésének szakaszai.

a./ <u>A gyógyszertári hálózat területi eloszlása</u>

Az 1.sz. ábra tanulmányozásából kitünik, hogy Zala megye északi és déli területén az eloszlása a gyógyszertári hálózatnak egyenletes, a középső területen, ami t.k. megfelel a mai közigazgatási területnek öt gyógyszertár van ugyan a korszak végére, de ezek perifférikusan elhelyezkedve Zalaegerszegen, Nagykanizsán 2-2, és Zalaszentgróton 1, találhatók.

A gyógyszertárhálózat területi eloszlása legegyenletesebb a vizsgált korszak végére Vas megyében.

Bács-Kiskun megye esetén a megye déli harmadát kivéve, itt egyenetlen, szintén egyenletesnek mondható és feltünő az is, hogy Vas és Zala megyéhez viszonyitva ritkább.

I.sz. T Á B L Á Z A T

A GYÓGYSZERTÁRI HÁLÓZAT FEJLŐDÉSE LÉTESITÉSI ÉV, HELY, ÉS TULAJDON VISZONY SZERINTI MEGOSZLÁS ALAPJÁN

	ZALA MEGYE		VAS MEGYE		BÁC
A LÉTESITÉS					
éve	helye	tulajdon viszonya	helye	tulajdon viszonya	helye
1647			Kőszeg	polgári	
1714	Nagykanizsa	szerzetes /a/			
1743			Kőszeg	szerzetes /b/	
1744					Kecskemét
1748	Keszthely	szerzetes /c/			
1753			Szombathely	polgári	
1762			Rohono	polgári	
1765					Kalocsa
1768	Zalegerszeg	polgári			
1770	Sümeg	polgári			
1777	Csáktornya	polgári			
178?	Balatonfüred	polgári			
1784			Pinkafő	polgári	
1792			Sárvár	polgári	
1793			Szombathely	polgári	
1802					Kunszentm
1803			Körmend	polgári	
181?					Kiskunhal
1814	Zalaegerszeg	polgári			
1815			Celldömölk	polgári	
1817			Németujvár	polgári	
1818					Kiskunfél
1821					Kecskemét
1825	Zalaszentgrót	polgári			
1826			Szentgotthárd	polgári	
1831	Tapolca	polgári			
1833					Kiskőrös
1834					Dunavecse
					Izsák
1835	Alsólendva	polgári	Városszalónak	polgári	Bácsalmás
1836	Nagykanizsa	polgári			
1842			Muraszombat	polgári	
1843			Jánosháza	polgári	
1845	Perlak	polgári	Felsőőr	polgári	
1847					Kecskemét
					Jánoshalm
					Szabadszá

/a/ 1769-től polgári
/b/ 1773-tól polgári
/c/ 1790-től uradalmi
/d/ 1798-tól polgári

B L Á Z A T

ÓZAT FEJLŐDÉSE LÉTESITÉSI ÉV, HELY,

ONY SZERINTI MEGOSZLÁS ALAPJÁN

MEGYE	VAS MEGYE		BÁCS-KISKUN M.	
tulajdon viszonya	helye	tulajdon viszonya	helye	tulajdon viszonya
	Kőszeg	polgári		
szerzetes /a/	Kőszeg	szerzetes /b/	Kecskemét	polgári
szerzetes /c/	Szombathely	polgári		
	Rohonc	polgári		
			Kalocsa	uradalmi /d/
polgári				
polgári				
polgári				
polgári				
	Pinkafő	polgári		
	Sárvár	polgári		
	Szombathely	polgári		
			Kunszentmárton	polgári
	Körmend	polgári		
			Kiskunhalas	polgári
polgári				
	Celldömölk	polgári		
	Németujvár	polgári		
			Kiskunfélegyháza	polgári
			Kecskemét	polgári
polgári				
	Szentgotthárd	polgári		
polgári				
			Kiskőrös	polgári
			Dunavecse	polgári
			Izsák	polgári
polgári	Városszalónak	polgári	Bácsalmás	polgári
polgári				
	Muraszombat	polgári		
	Jánosháza	polgári		
polgári	Felsőőr	polgári		
			Kecskemét	polgári
			Jánoshalma	polgári
			Szabadszállás	polgári

1 polgári
1 polgári
1 uradalmi
1 polgári

1.sz. Á B R A

A G Y Ó G Y S Z E R T Á R I H Á L Ó Z A T T E R Ü L E T

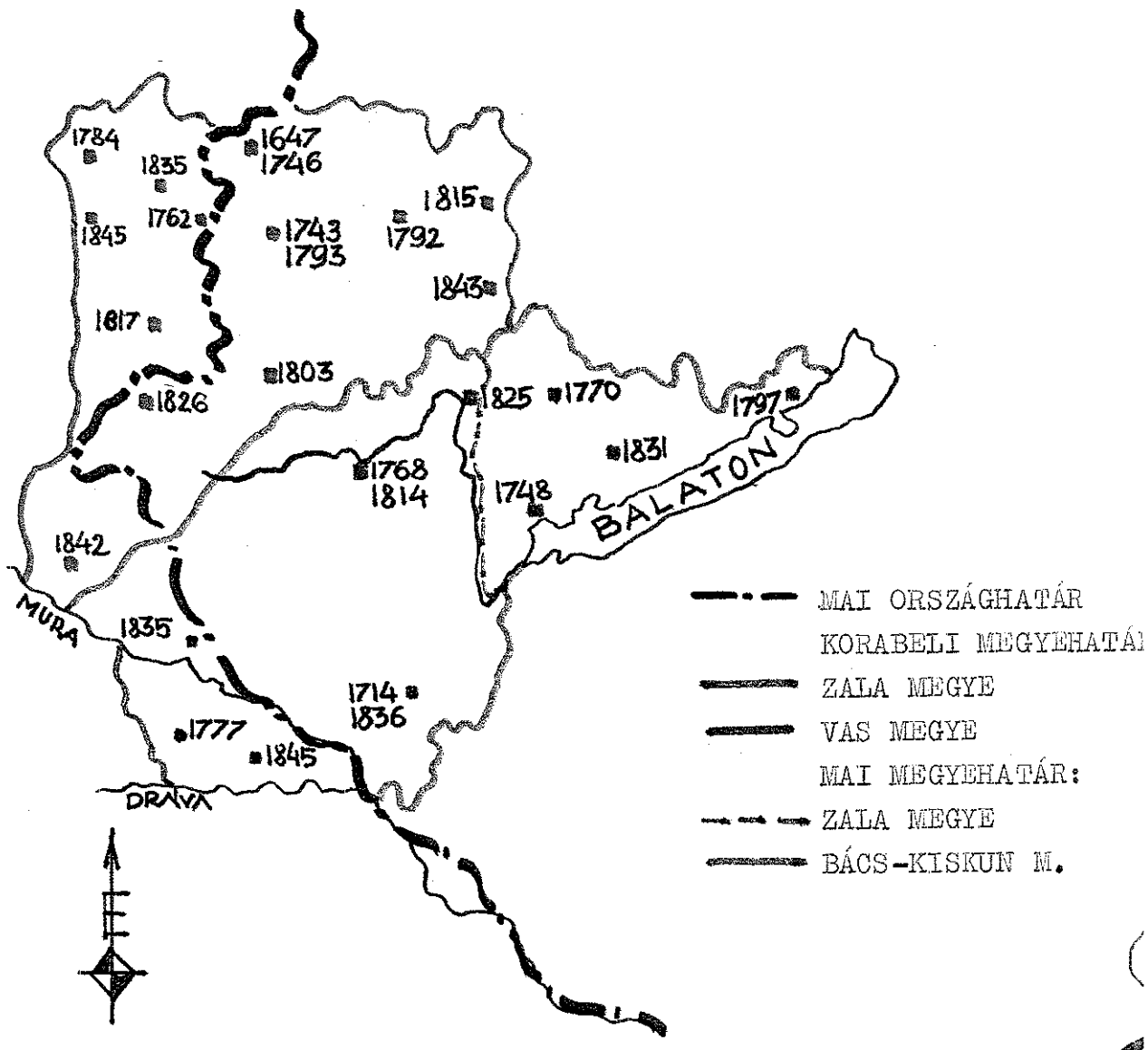

Á R I H Á L Ó Z A T T E R Ü L E T I E L O S Z L Á S A

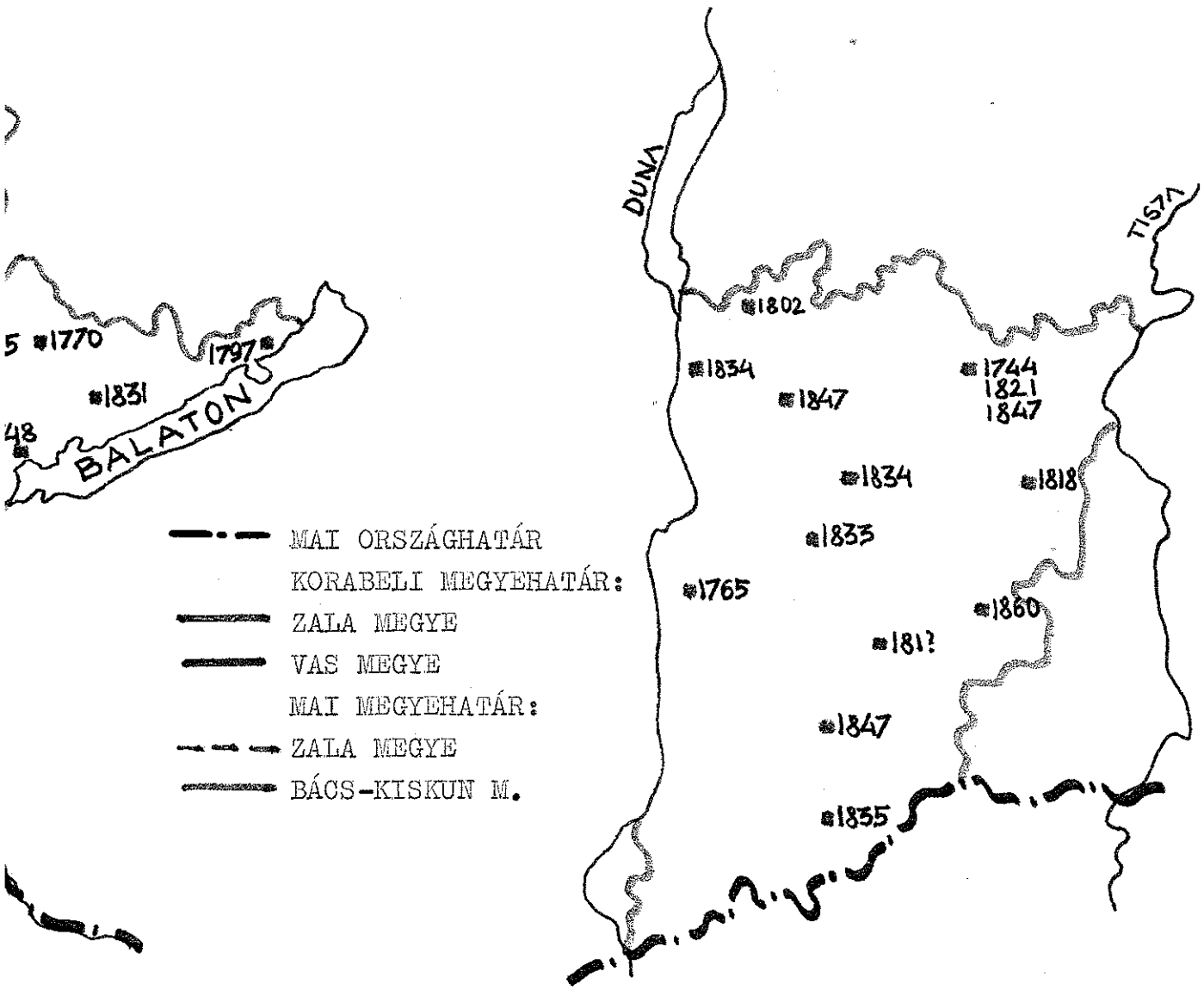

2. sz. Á B R A

A GYÓGYSZERTÁRI HÁLÓZAT SZÁMSZERŰ NÖVEKEDÉSE AZ ALAPITÁSI ÉVEK ELOSZLÁSÁBAN / 1700 - 1845 /

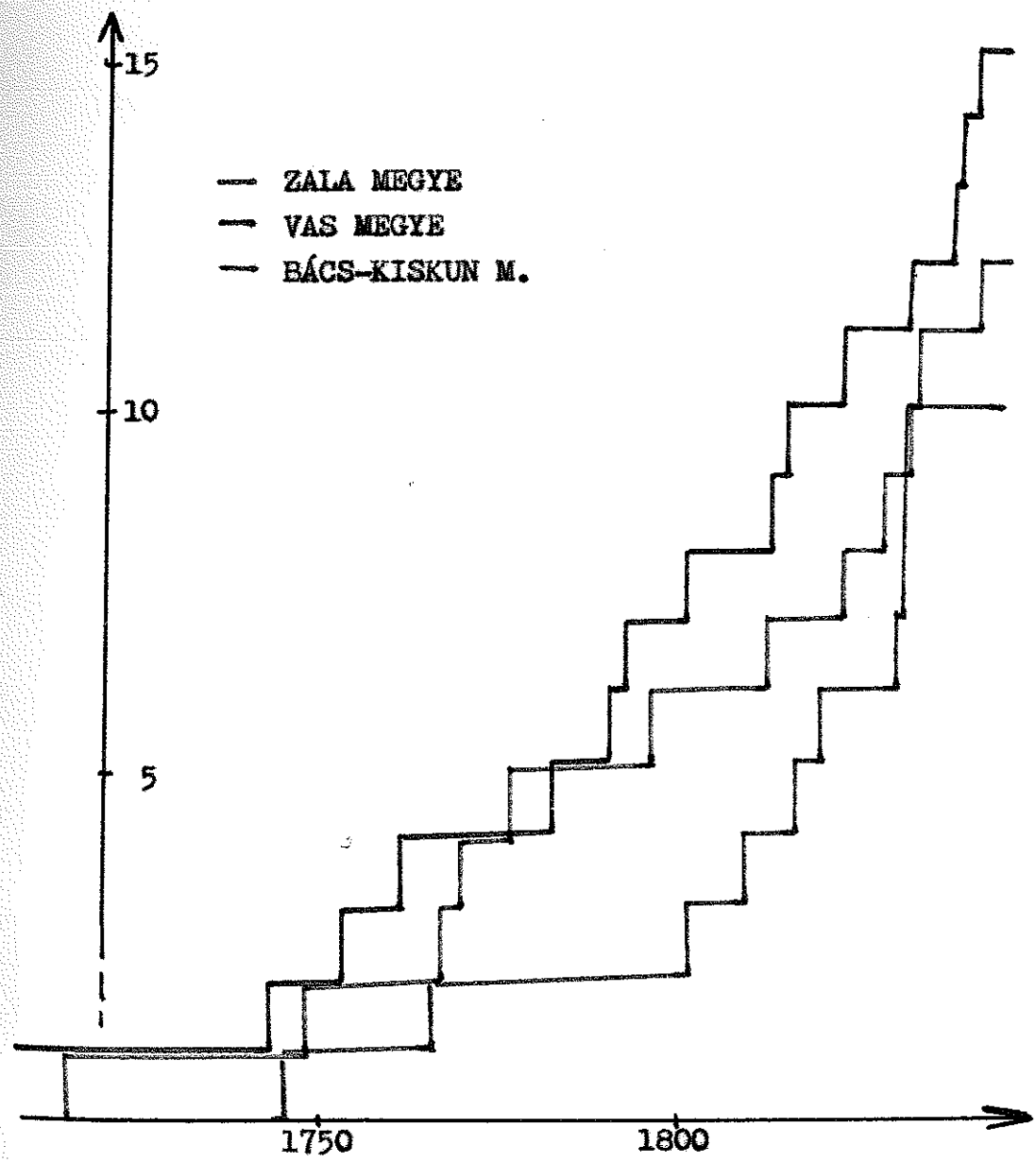

E körülmény már felhivja a figyelmet arra a később tárgyalandó kérdésre, hogy milyen szerepe volt a településfejlődésnek a gyógyszertárhálózat kialakulásában? Itt ezzel kapcsolatosan csak annyit szögezek le, hogy a Duna-Tisza közének földrajzi és fejlődési adottságai, valamint népességi adatai adják e különbséget. Köztudott, hogy a terület lakossága a hódoltság idején igen lecsökkent, és mint arra az általános köztörténeti áttekintés során utaltam, csak a korszak végére egyenlitődik ki hazánk lakosságának területi eloszlása. Az is ismert, hogy a Dunántul településhálózata ma is sürübb, mint a Duna-Tisza közéé.

A gyógyszertárhálózat területi eloszlásának vizsgálatakor döntő jelentőségünek látszik az adott terület földrajzi körülményein tul település formáinak és népességének fejlődése vizsgálata. Ekérdéssel a későbbiekben részletesen foglalkozom.

b./ <u>A gyógyszertárak tulajdonviszonyainak változása.</u>

Az I. sz. táblázatból kitünik, hogy a szerzetesrendeknek csak a XVIII. században, a jezsuita rend esetében 1773.-ig, a ferences rend esetében 1788-ig volt gyógyszertáruk Vas és Zala megyében. A gyógyitással és gyógyszerészettel hivatalosan foglalkozó irgalmas rend, mely e kor után is működhetett, tulajdonában a két megye területén nem volt gyógyszertár. Önként adódik a kérdés, hogy milyen szerepe volt a XVIII. században a gyógyszerészet története szempontjából a szerzetesrendeknek. A jezsuita,

valamint az irgalmas rend ilyen tevékenységéről bőséges feldolgozásokat találhatunk szakirodalmunkban.

Mivel Zala megye területén csak a ferences rend fejtett ki gyógyszerészi tevékenységet a XVIII. század folyamán, a megye területén két nyilvános és egy házi gyógyszertárat tartottak fenn, és mert szaktörténeti irodalmunk korábban e kérdést még nem vizsgálta, szükségesnek lát-szik a későbbiekben szerepükkel részletesebben foglalkozni.

A következő tulajdontipus az uradalmi gyógyszertár. A vizsgált területeken Zala és Bács-Kiskun megyékben, Keszthelyen illetve Kalocsán működött. A keszthelyi gyógyszertár a XVIII. század második felében a ferences rend tulajdonában működött, de Keszthely földesura, a Festetics család adományokkal is támogatta amellett, hogy az uradalom részére beszerzett gyógyszereket megtérítette. A ferences rend feloszlatása után továbbra is nyilvánosan működött, de a Festetics család vásárolta meg és aladásáig, 1865-ig, mint uradalmi gyógyszertár ismert. A gyógyszertárat az uradalom által alkalmazott bérlő /provisor/ gyógyszerészek kezelték.

A kalocsai uradalmi gyógyszertár a XVIII. század második felében 1798-ig a kalocsai érsek, mint földesur tulajdona volt. Időszakosan a kalocsai piarista rend famulus apothecariusa kezelte. 1798-ban eladás utján került polgári kezelésbe.

Külön említést kell tenni a főuri, illetve uradalmi házi gyógyszertári formáról. Bár a vizsgált korszakban az

eddigi adatok szerint a három megyében ilyen tipusu gyógyszertár már nem működött, adatok állnak rendelkezésre, hogy Vas megyében a XVI - XVII. század fordulóján a rohonci Batthány uradalomnak Szalónakon gyógyszerészi kezelésben működött házi gyógyszertára. Arra is van adat, hogy a XVII. században az Erdődiek és a Nádasdiak várában is volt főuri házi gyógyszertár [30].

Katonai, " mezei patika " működéséről Zala megyében van adatunk. A napoleoni háboruk idején a megyén átvonuló csapatoknak, valamint a megyei insurrekciós seregnek is volt időszakosan felállitott gyógyszertára. Ezek működéséről Keszthelyen és Nagykanizsán van adatunk, melyekből kitünik, hogy e gyógyszertárak nyilvánosan is működtek, nem csupán rendeltetésszerüen. [31].

Itt kell foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy a gyógyszerésztörténeti szakirodalom nem egységes a gyógyszertár tulajdonviszonyainak formái meghatározásainál [32]. Ennek megállapitása szükséges az egységes nevezéktani és kategorizálhatósági lehetőségen tul azért is, hogy az egyes formák vizsgálatát exaktan tehessük meg. Több szerző használja a főuri gyógyszertár elnevezést. Főuraink csak ugy mint földesuraink hatalmas uradalmakat kormányoztak. Földesuri kötelességük volt jobbágyaik egészségvédelme. Ezen tul az "udvartartás" és a sokszor területileg elszigetelt uradalmi székhely / esetleg vár/ szükségéből létesültek ilyen tulajdonformáju gyógyszertárak.

Bizonyos átalakulás figyelhető meg a XVIII. században, amikor is az uradalmi házi gyógyszertárakat felváltja az uradalmi tulajdonu, de nyilvános és szakképzett gyógyszerésszel kezeltetett tipus / Keszthely, Kalocsa, stb./.

Külön jelentősége van a szerzetes rendi gyógyszertárak esetén, hogy azok házi ill. nyilvános jelleggel működtek-e ? A polgári gyógyszertárak között is a XVIII. században ismert forma az egy-egy orvos, vagy sebész tulajdonában álló és maga kezelte házi gyógyszertár, ami t.k. nyilvánosnak tekinthető, hiszen nem csupán családja ellátását szolgálta.

Mindezeket összefoglalva, a gyógyszertárak tulajdonformáit és jellegét az alábbiak szerint csoportosithatjuk a vizsgált korszakban:

1. Szerzetes rendi tulajdonu - házi vagy
   - nyilvános gyógyszertár,
2. Földesuri tulajdonu, uradalmi
   - házi vagy
   - nyilvános gyógyszerrár,
3. Polgári tulajdonu
   - házi vagy
   - nyilvános gyógyszertár,
4. Hadsereg tulajdonu, katonai
   - helyőrségi vagy
   - tábori gyógyszertár,

/ mindkét tipus lehet rendeltetés)szerü, ill. nem rendeltetésszerü felhasználásu /

e./ Városi tulajdonu, polgári kezelésü gyógyszertárról a vizsgált korszakban és a három megyében nincsen adatunk. / E forma feltehetően a XVIII. században már megszünt./

C./ A gyógyszertári hálózat fejlődésének szakaszai

A gyógyszertári hálózat számszerü növekedését, a számszerü időszakos megoszlásu, valamint ennek %-os növekedését ábrázoló 2., 3., 4. sz. ábrák tanulmányozásakor három különböző tipusu fejlődési szakaszt különböztethetünk meg.

1./ Kezdeti fellendülő szakasz. E szakasz Zala megyében az első öt, Vas megyében az első négy, Bács-Kiskun megyében az első két gyógyszertár megjelenéséig tart. Bár időben nem egyszerre kezdődik és nem egyszerre végződik. Idősorrendben első Vas, második Zala, majd Bács-Kiskun megye. Az időszak lezáródását az 1780-as években állapithatjuk meg. Az ebben a fejlődési periódusban létesitett gyógyszertárak tulajdonformái vegyesek. Zala megyében két szerzetesrendi, három polgári, Vas megyében egy szeretes rendi, a többi polgári, Bács-Kiskun megyében egy egyházi földesuri, uradalmi, szerzetes kezelésü és egy polgári tulajdonu gyógyszertár létesült. Vizsgált korszakunk mintegy százötven éves időtartamához viszonyitva, ez az első fejlődési periódus 75-80 évig tart, ami fél időtartam. Ehez viszonyitva a gyógyszertári hálózat fejlődését, azt kapjuk, hogy ez alatt a viszonylag hosszu idő alatt a gyógyszertári hálózatnak csak minegy 1/4-ed része alakult ki. Ezt az időszakot követi, a

II.sz. T Á B L Á Z A T

A GYÓGYSZERTÁRI HÁLÓZAT FEJLŐDÉSÉNEK STATISZTIKAI ADATAI IDŐSZAKOS MEGOSZLÁSBAN

időszak	ZALA MEGYE		VAS MEGYE		BÁCS-KISKUN M.	
	növekedés		növekedés		növekedés	
	számsz.	%-os	számsz.	%-os	számsz.	%-os
1715-ig	1	-	1	-	-	-
1725-ig	1	8.3	1	6.66	-	-
1735-ig	1	8.3	1	6.66	-	-
1745-ig	1	8.3	2	13.32	1	10
1755-ig	2	16.6	3	19.98	1	10
1765-ig	2	16.6	4	26.64	2	20
1775-ig	4	33.2	4	26.64	2	20
1785-ig	5	41.5	5	33.33	2	20
1795-ig	5	41.5	7	46.62	2	20
1805-ig	6	49.8	8	53.28	3	30
1815-ig	7	58.1.	9	59.94	4	40
1825-ig	8	66.4	10	66.66	6	60
1835-ig	10	83.0	12	79.92	10	100
1845-ig	12	100.0	15	100.00	10	100

3.sz. Á B R A

A GYÓGYSZERTÁRAK SZÁMSZERŰ ADATAI IDŐSZAKOS MEGOSZLÁSBAN

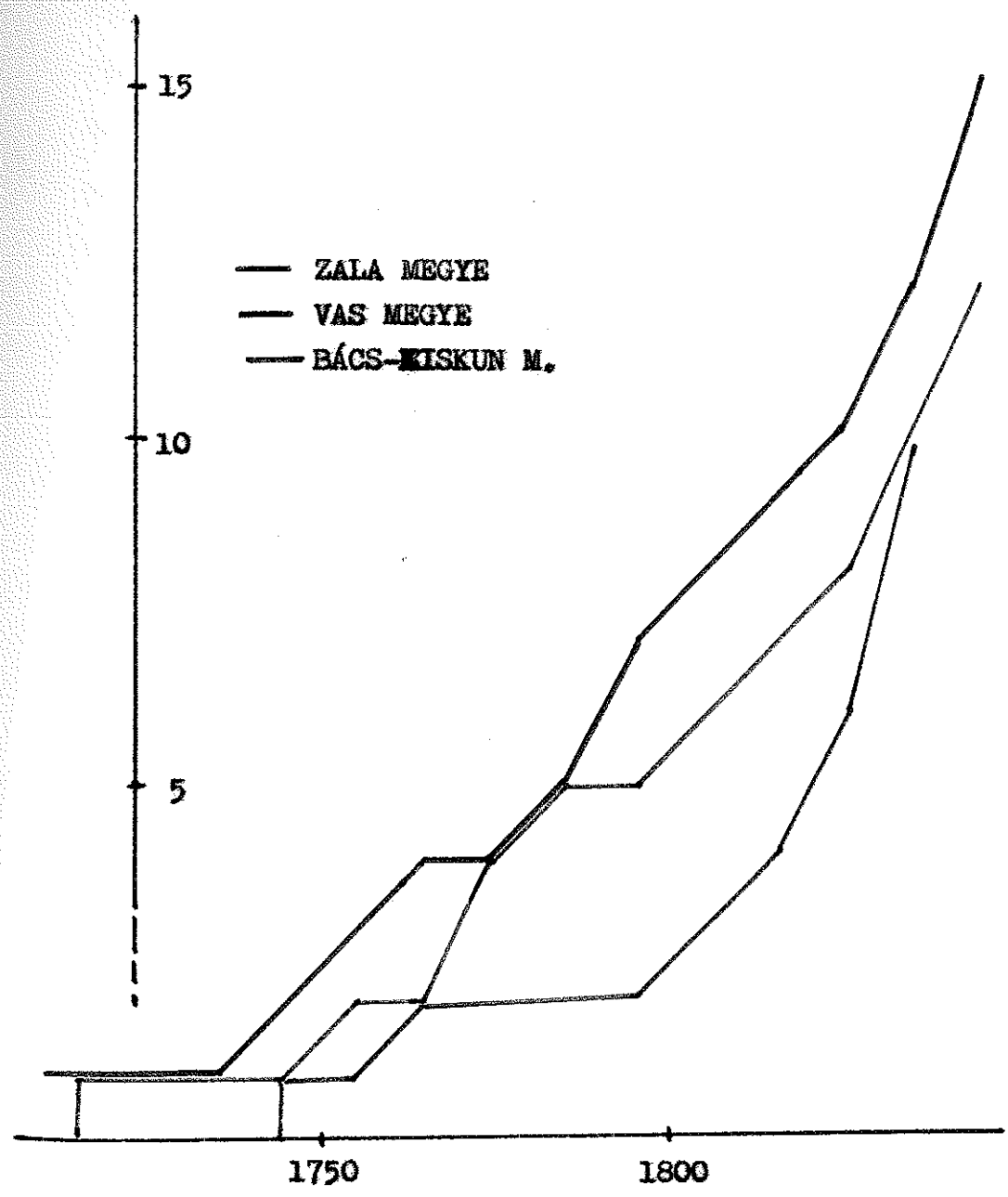

2./ Átmeneti, állandósult szakasz. Ez a periódus Zala és Vas megye esetében csupán 20-22 évig, Bács-Kiskun megye esetében hozzávetőlegesen 35 évig tartott. Ezen i - időszakban a megyék területén uj gyógyszertár nem létesült, de mint azt Zala megye esetében látni fogjuk a későbbiekben, e fejlődési periódusban történeik a szerzetesrendi tulajdonviszonyok átrendeződése. Ezt a fejlődési intervallumot a

3./ Fokozódó fellendülés szakasza követi. A fejlődési korszaknak e mintegy 30-35% időtartamu idászaka alatt a gyógyszertárak száma meg két-háromszorozódik. A fejlődés üteme, mint az az ábrákból kitünik, egyenletes és állandóan fokozódó. A fejlődésnek a 4. sz. ábrán bázisviszonyszámokkal történő módszere alkalmas arra, hogy különböző nagysegrendü fejlődési idősorokat összehasonlitsunk, mert e számolási technikával azonos nagyságrendeket kapunk. Ennek eredményeként állapithatjuk meg, hogy a három megye fejlődésén belül az 1820-as évek derekán fejlődésük azonos szinten áll / a három fejlődési vonal közös metszéspontja jelzi ezt / .

Az is kitünik, hogy mig a fejlődés kezdeti fellendülő szakaszában egyenetlen a fejlődés, e korszakban egyenletes. A tulajdonviszonyok tekintetében egyeduralkodóvá válik mindhárom megyében a polgári nyilvános forma. 1845-ben a három megye 40 gyógyszertára közül, csupán egyetlen földesuri, uradalmi gyógyszertár található Zala megyében, Keszthelyen.

A gyógyszerári hálózat fejlődésének alapirányzatában mutatkozó változásokat összegezve megállapithatjuk, hogy a három megyében nagyságrendi, időrendi és egyedi ingadozások és különbségek mutatkoznak.

Zala megye fejlődése, mint az a 3. sz. ábrán jól látható, kiegyenlitett. A fejlődés idő és nagyságrendje a másik két megye közé kerül. Fejlődése később indul, mint Vas megyéé és egyenletesebb, mint Bács-Kiskun megye területéé.

Legegyenletesebb fejlődést, korban és nagyságrendben is Vas megye mutatja. A 3.sz. ábra tanulmányozásából kitünik, hogy a Vas megye gyógyszertárhálózat fejlődését bemutató görbe hullámzása csupán a XVIII. század második felében jelentkezik, ez időszakos gátló ill. serkentő hatásokra utal.

Bács-Kiskun megye fejlődésében a XVIII. század folyamán a másik két megyéhez viszonyitva egy tartós gátló hatás mutatkozik. Ha számitásba vesszük, hogy a mintául szolgáló földrajzi terület nagysága nagyobb, mint akár Zala, akár Vas megyéé, e gátló hatásban ezekhez viszonyitott határozott le és elmaradást kell látnunk. A fejlődés alapirányzata a XIX. század első felében viszont e területen a legnagyobb és gyórsabb, ebben "behozó" és a másik megyékhez viszonyitott gyorsabb és nagyvolumenü serkentő hatásokat kell felismerni.

4.sz. Á B R A

A GYÓGYSZERTÁRI HÁLÓZAT %-OS NÖVEKEDÉSE / 1725-1845 /

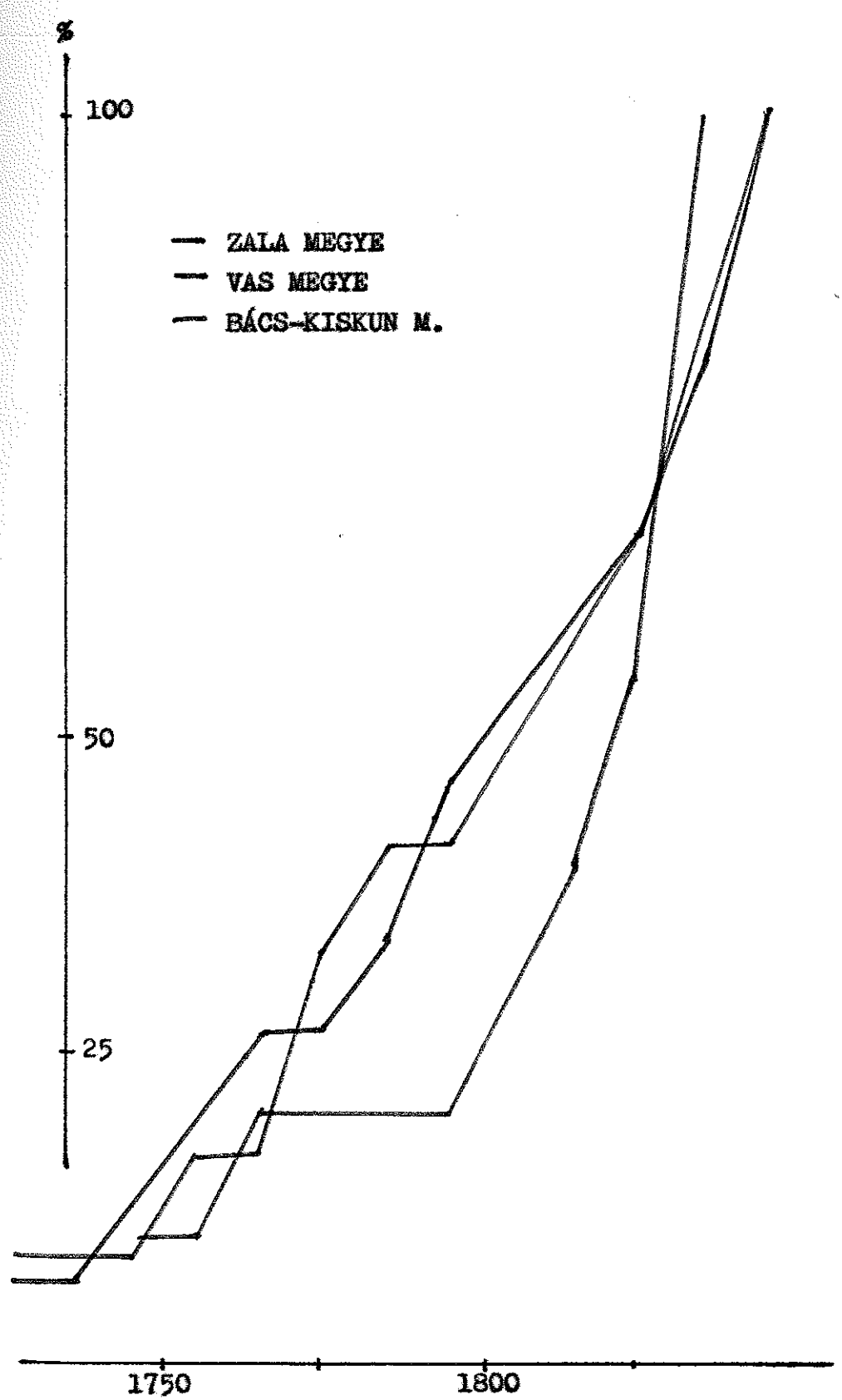

2. A település formák szerepének vizsgálata a gyógyszertárak létesitésében, különös tekintettel a mezővárosok fejlődésére

A korábbiak során emlitettem, hogy egy terület, egy megye gyógyszertárhálózatának fejlődése nem vizsgálható kizárólagosan, csupán szaktörténeti adatokkal, hanem elengedhetetlenül szükséges megkeresni azokat a gazdasági, társadalmi alapokat, melyek a gyógyszerészet megjelenését, egy-egy gyógyszertár létesitését lehetővé teszik. A gyógyszertárak létesitésének igénye és lehetősége tehát szorosan összefügg az adott terület, gazdasági, társadalmi fejlettségével, ezen belül, minthogy a gyógyszerészet e korszakban elsődlegesen közegészségügyi célu iparszerü kereskedelmi tevékenység, megjelenése, a gyógyszertárak létrehivása párhuzamba vonható a hasonló jellegü /kézmüves iparos, kiskereskedelmi/ tevékenységek gazdasági, társadalmi alapfeltételeivel.

A "circulatio pecuniae", melynek alapja az árutermelés, eszköze az áru forgalombahozása és értékesitése, tehát a piac, az a döntő gazdasági alap, mely e tevékenységek létrejöttét, müvelését determinálja. A XV. században hazánkban megindul a nagyobb városok piaci körzeteinek osztódása, a kisebb települések fejlődését meghatározó hetipiacok és országos vásárok tartásával. Településfejlődés a mezővárosiasodás. A törökdulás megállító

ja és visszaveti ezta fejlődést, csak a XVIII. század elején rendeződnek ujra a területi egységek, indul fejlődésnek a mezővárosi kézmüves ipar, kereskedelem [33].

Ezen tulmenően, a gyógyszerészet közegészségügyi célu jellegéből fakad, hogy a fejlődést döntően meghatározza quantitative, a népesség gyarapodása, qualitative, e népesség társadalmi fejlettsége, egészségügyi kulturáltsága.

E kérdések részletes vizsgálata elengedhetetlenül szükséges.

a./ <u>Zala megye társadalmi, gazdasági viszonyai</u>

A törökdulás alatt Zala megye gazdasági és társadalmi fejlődése megakadt. Nagyobb településeiből kialakitott végházak élete az önfenntartás és a haza védelmében való helytállás. Falvai lakossága a környező hegyekben, erdőkben bujt meg, vagy elmenekült. A szatmári béke után számos település állt lakatlanul.

A vizsgált korszakban Zala megye hatalmas egyházi és világi birtokokkal átszelt terület. A Balatonfelvidék csaknem teljesen egyházi birtok, a tihanyi apátság és a veszprémi püspökség uradalma. Zalaegerszeg város a veszprémi, majd a szombathelyi püspök uradalma. Nagykanizsa és környéke a Batthányi, Belatinc a Csáky család birtoka. Elaprózódott birtoku kisnemesek falvai zömmel a Zala felsőfolyásától délre eső Göcsej területén valamint Nemeshetés és szomszédos falvai területén találhatók. Az

élet megindításának érdekében a XVIII. század elején általában csökken a földesuri kizsákmányolás, betelepitések, nagyfoku népességvándorlás jellemző a század első évtizedeire. Ezen időszak után azonban egyre gátlástalanabbá válik a földesuri mohóság. Ha megvizsgáljuk Zala megye népesedési adatait, valamint a három modellül szolgáló város Zalaegerszeg, Nagykanizsa és Keszthely lakosságának gyarapodását jelentős következtetéseket tehetünk / lásd III. sz. táblázat és 5./ a.,b. sz. ábrát/ [34].

A népesség számszerü gyarapodása nagyobb lendületü a megyében a XVIII. század folyamán, mint a XIX. század első felében. Ennek oka abban keresendő, hogy a betelepitás és bevándorlás jelentős szerepet töltött be a megye népesedésében. A mezőgazdasági termelés viszonylagos fellendülése figyelhető meg a XVIII. század második felében, a külföldi felvevőpiacok kialakulása, az uthálózat javitása és alapvetően a földesuri kizsákmányolás fokozódása kapcsán. A század elején még viszonylagos területbőség a század végére megszünik. Bár a müvelés formái / két nyomásos gazdálkodás, legeltetéses állattartás / elmaradottak, de a század végén az uradalmi gazdálkodásban, különösen a keszthelyi Festetics uradalom esetében, jelentős fejlődés figyelhető meg. [35].

A megye viszonylagos mezőgazdasági fejlődése, mely a népesség gyarapodásában igy tükröztethető, érdekes párhuzamot mutat Keszthely város népességének növekedésével

III.sz. T Á B L Á Z A T

A MEGYEI ÉS VÁROSI LAKOSSÁG SZÁMSZERŰ ÉS %-OS NÖVEKEDÉSE

ZALA MEGYÉBEN 1720 - 1869-IG

IDŐPONT	ZALA MEGYE		ZALAEGERSZEG		NAGYKANIZSA		KESZTHELY	
1720	52866	15.7%	kb.2000	37.0%			k.b.1000	21.0 %
1757					2559	22.7 %		
1778			2253		3352	30.4 %		
1787	226240	68.4%						
1794			2303					
1802			2331	43.0%				
1816					5922	53.6 %	kb.4000	83.3 %
1828			3116	57.7%				
1857			4026	75.0%				
1869	333237	100.-%	5424	100.-%	11000	100.-%	4888	100.-%

T Á B L Á Z A T

SI LAKOSSÁG SZÁMSZERÜ ÉS %-OS NÖVEKEDÉSE

A MEGYÉBEN 1720 - 1869-IG

A MEGYE		ZALAEGERSZÉG		NAGYKANIZSA		KESZTHELY	
66	15.7%	kb.2000	37.0%			k.b.1000	21.0 %
				2559	22.7 %		
		2253		3352	30.4 %		
40	68.4%						
		2303					
		2331	43.0%				
				5922	53.6 %	kb.4000	83.3 %
		3116	57.7%				
		4026	75.0%				
37	100.-%	5424	100.-%	11000	100.-%	4888	100.-%

5. a./ sz. Á B R A

A VÁROSI LAKOSSÁG SZÁMSZERŰ ALAKULÁSA 1720 - 1869

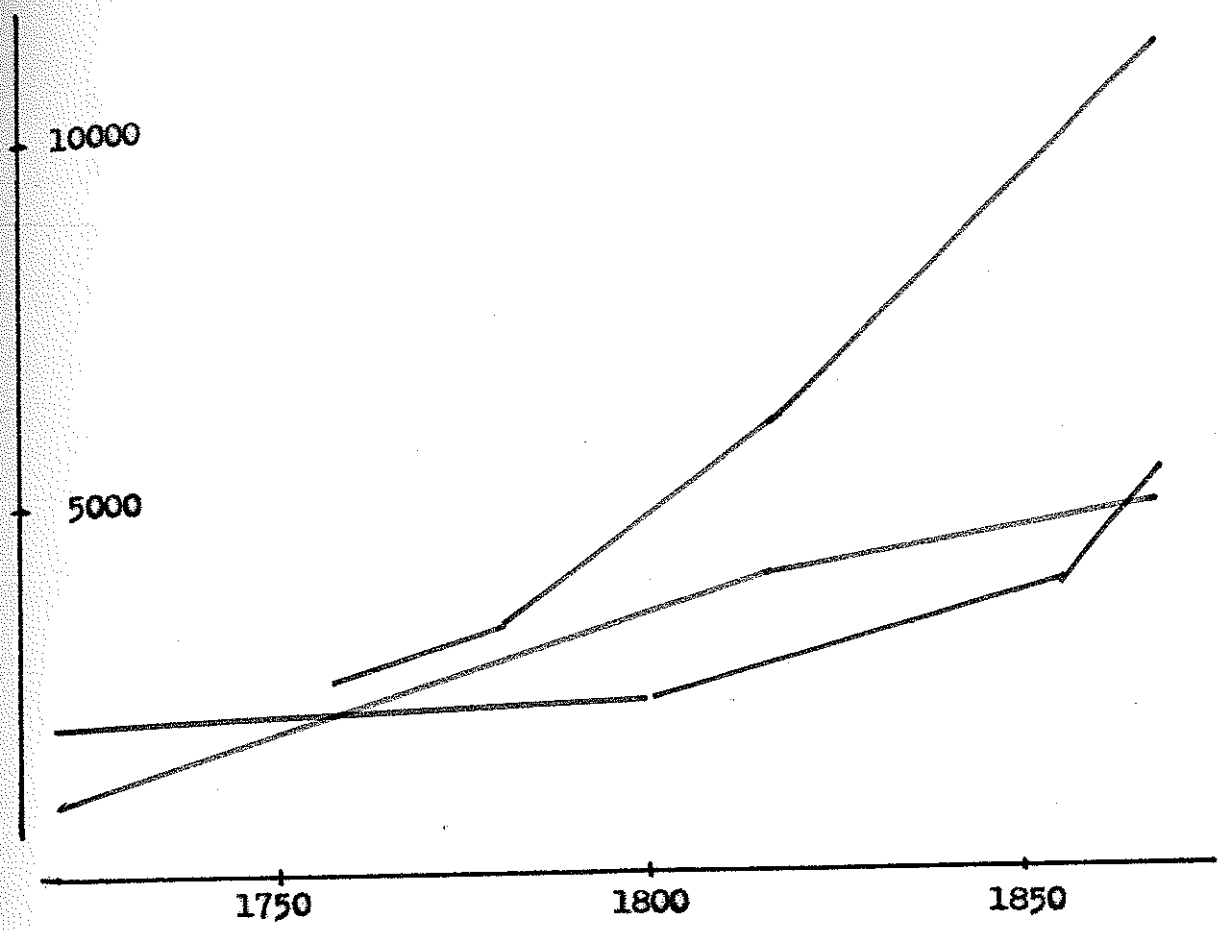

5. b./ sz. Á B R A ZALA MEGYEI ÉS VÁROSI LAKOSSÁG %-OS NÖVEKEDÉSE / 1720 - 1869 /

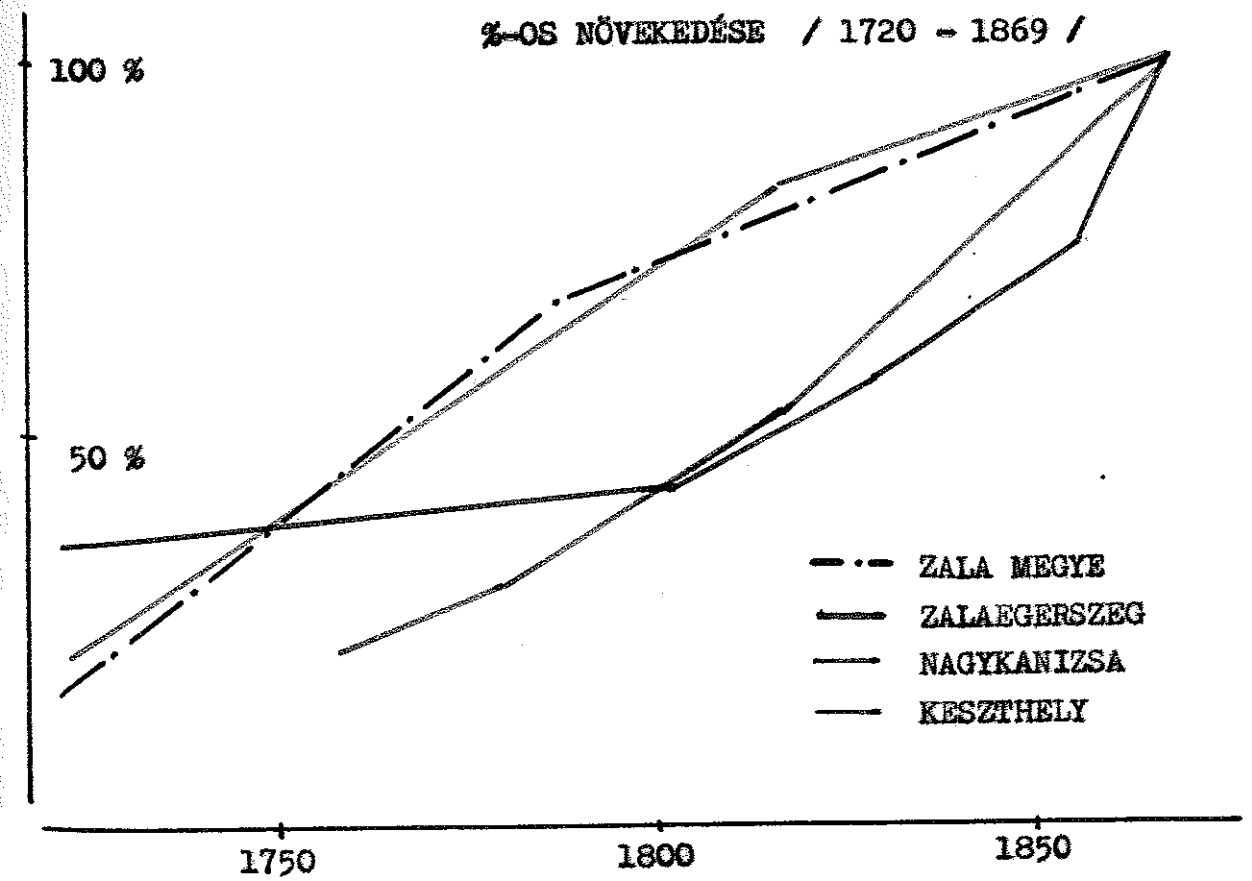

és a fejlődés hasonló tipusu jellegével /lásd 5./ b. sz. ábra/. Erre abban találhatunk magyarázatot, hogy Keszthely mezővárosi fejlődésében döntő jelentőséggel birt, hogy a hatalmas Festetics uradalom székhelye volt. E jellegénél fogva, mint a korszak településfejlődési tipusát kell vizsgálnunk a későbbiekben. A fejlődésnek a XIX. század első felében történt lassulása abban nyerheti magyarázatát, hogy a késői feudalizmus lehetőségeit a XVIII. század folyamán, a felvilágosult abszolutizmusban teljessé teszi és a XIX. század első felében már továbbfejlődésre képtelenné válik. Mint ahogy az történelmileg be is bizonyosodik, a feudalizmus, mint olyan, végleg korszerütlenné, társadalmilag, politikailag tarthatatlanná vált.

A Rákóczi-szabadságharc után, hiányoztak még azok a külső és belső piacok is, ahol a földesurak, vagy jobbágyok értékesiteni tudták volna feleslegeiket. A rossz utak és silány közlekedés miatt a terméstcsupán a mindennapi használatra forditották. A század elején alakulnak ki Zala megye piachelyei : Lendva, Bagonya, Dobronak, Lenti, Zalaegerszeg, Zalaszentgrót, Sümeg, Keszthely, Tapolca, Nagykanizsa. Az ipari-mezőgazdasági csere csak részleges, hiszen az ipar fejlődésére jellemző, hogy a paraszt, amit tud magának megcsinál házilag, az iparos, kézmüves pedig földet, szőlőt müvel. A század második felére a mezőgazdasági árutermelés fokozódásával, árut a

kereskedelemnek elsősorban a mezőgazdaság ad : szarvasmarhát, bort, gabonát, az ipari termékek, köztük a bányászat termékeinek kereskedelme csak ezek után következik jelentőségében. Igy tehát fejlettebb értelemben vett kereskedelem, csak II. József uralkodása idején alakult ki. A mezőgazdasági áruterményeknek különösen a Napoleoni háboruk alatt kialakuló nagy külföldi kereslete / gabona konjunktura / tovább lenditi a kereskedelmet. Mig korábban az erdélyi és a felvidéki városok fejlődtek ipar, kereskedelmük révén, ez a fejlődés a XVIII. században megakadt, ezzel szemben gyors ütemben fejlődtek a mezővárosok mezőgazdasági kereskedelmük révén. A külföldi irányitottságu kereskedelem, a külföld felé vezető utak szabaddávválása valamint a szervezett utjavitások eredményeként uj kereskedelmi centrumok jöttek létre és fejlődésük jelentősén fellendült /Szombathely, Pécs, stb./.

A kereskedelem fellendülésének hatása figyelhető meg Nagykanizsa fejlődésében is. Két megye, Somogy és Zala kereskedelmi utjainak csomópontjában az Adria és Balkán felé és felőli kereskedelem gócává válik / lásd 6. sz. ábra / . Mint az a 5./ a.,b. sz. ábrákból kitünik e fejlődés a lakósság számszerü gyarapodásában is tükrözödik. Különösen jelentős a fejlődés a XVIII. század utolsó negyedétől a vizsgált korszak végéig, mind ütemében, mind nagyságrendben nagyobb Keszthely és Zalaegerszeg fejlődéséhez viszonyitva. A kereskedelem szerepének a mezővá-

6.sz. Á B R A

Z A L A M E G Y E 1 7 9 2 - B E N

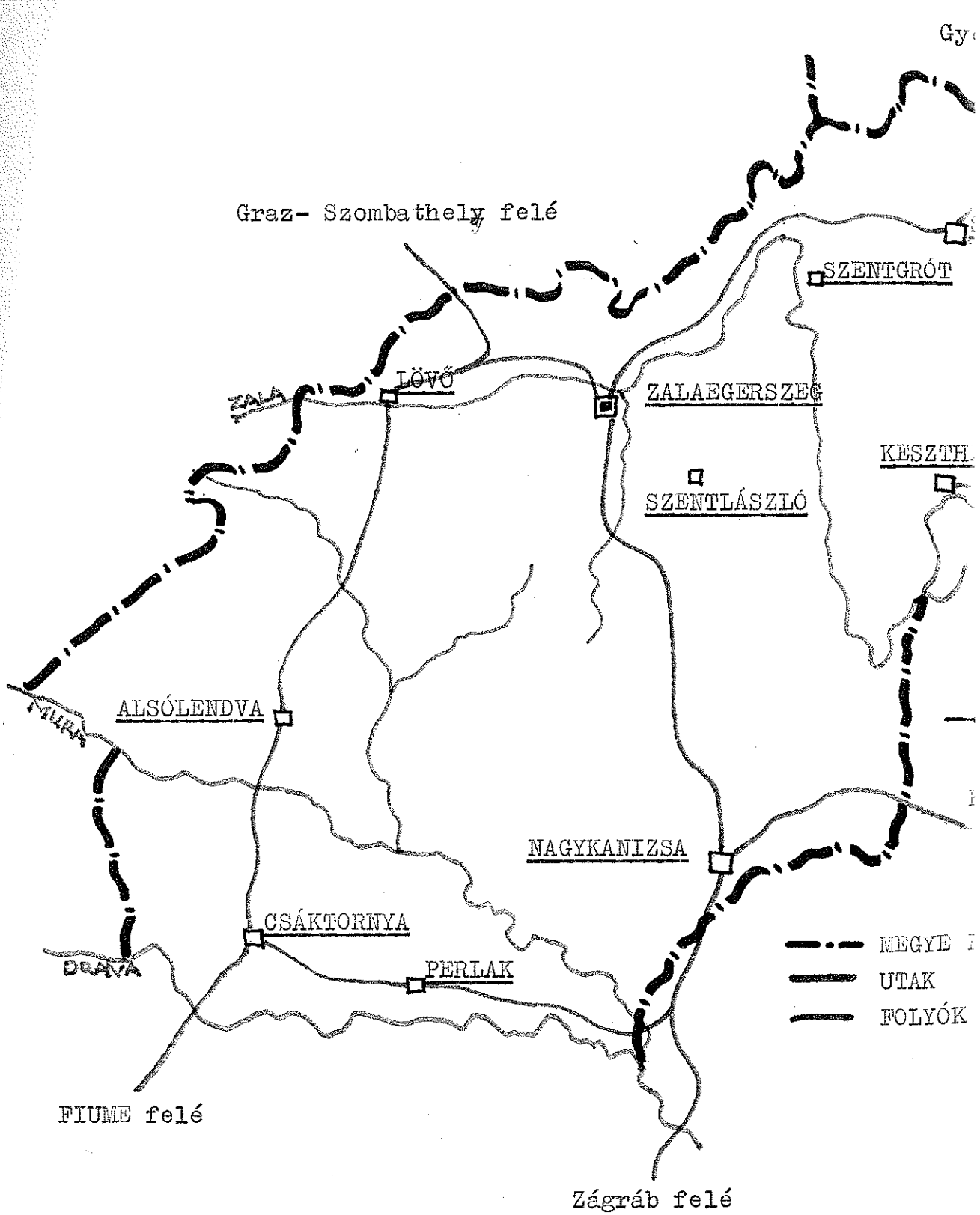

7 9 2 - B E N

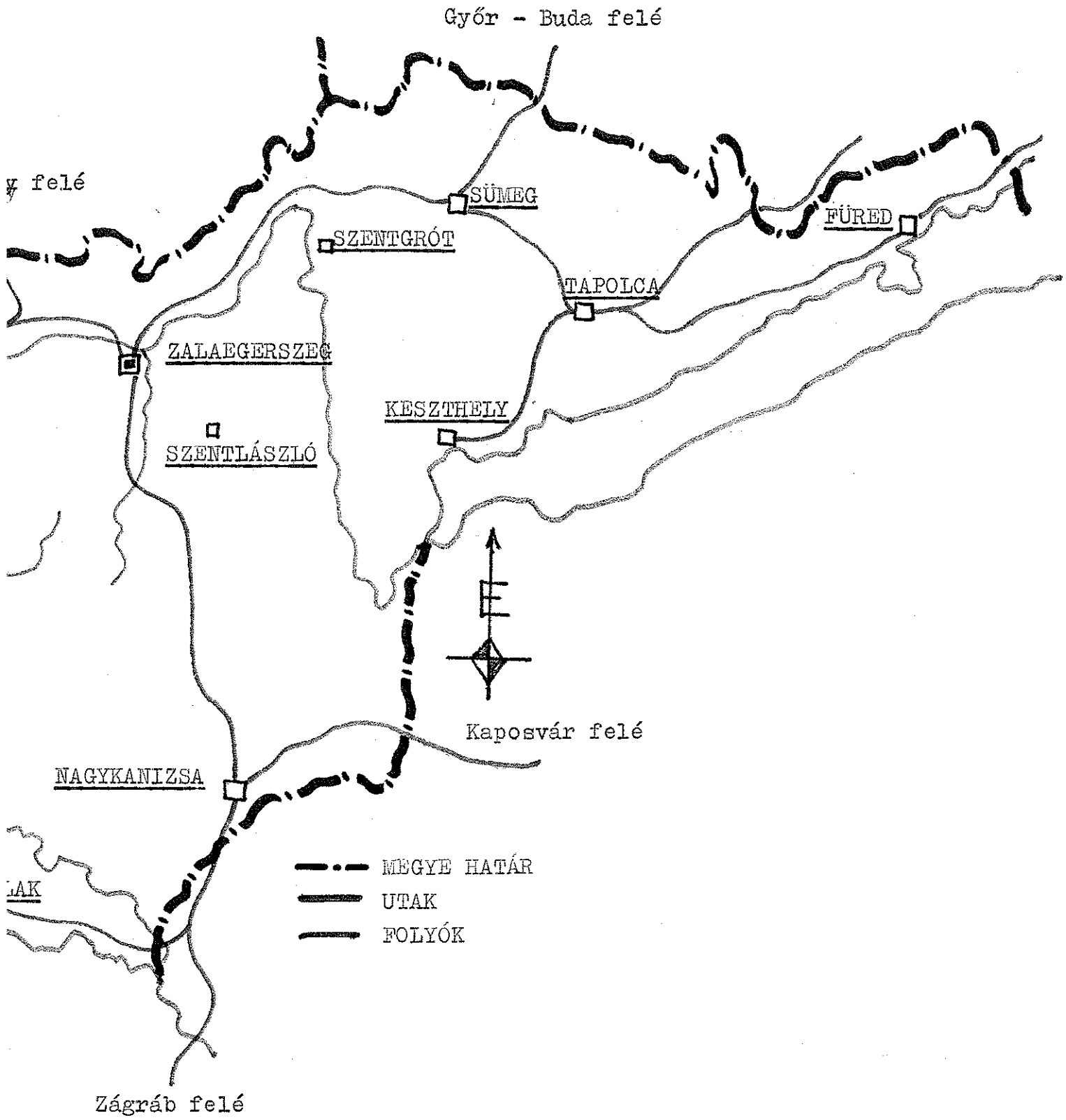
Győr - Buda felé
y felé
SÜMEG
FÜRED
SZENTGRÓT
TAPOLCA
ZALAEGERSZEG
KESZTHELY
SZENTLÁSZLÓ
Kaposvár felé
NAGYKANIZSA
LAK
MEGYE HATÁR
UTAK
FOLYÓK
Zágráb felé

rosi fejlődésben tehát döntő szerepe volt. E jellegénél fogva, mint a korszak településfejlődési tipusát tár- gyalom részletesebben a későbbiek során Nagykanizsát [36].

A megyei közigazgatási szervezet jelentőségével a helytartótanács tárgyalásánál már foglalkoztam. Az abszo- lutizmus rendszerének irányitása magával hozta a megyei bürokrácia fejlődését is. A hivatalnok réteg lassu növe- kedése, a megyegyülések, a megyei törvényszék szerepének bővülése és kiszélesedése eredményezte Zala megyében a megyeszékhely, Zalaegerszeg mezőváros viszonylagos fejlő- dését. Ez a megyeszékhelyi státusz előnyös volt, mert a megyegyülések, törvényszékek alkalmával sokan megfordul- tak a városban, igyekeztek szükségleteiket beszerezni. Ez az igény lenditette fel bizonyos mértékben a város kéz- müves iparát, és forgalmasak lettek és jól jövedelmeztek a vendéglők. A megyei tisztségviselők házat épitettek, a megye alkalmazotti rétege letelepült, de ez létszámá- ban nem volt jelentős. Ezek a tényezők a XVIII. század folyamán lényegesen lassabb fejlődést eredményeztek a ke- reskedő városi fejlődési tipushoz viszonyitva. Ezért e mozzanatokban meg kell látnunk a mezővárosi fejlődés u- jabb tipusát, a tisztviselő várost. Ha összehasonlitást teszünk az 5./ a.,b. sz. ábrák alapján a három mezővárо- si tipus fejlődése között, azonnal szembetünik, hogy Za- laegerszeg elmarad ütemben és nagyságrendben Nagykanizsa fejlődéséhez viszonyitva [37].

Zala megye fejlődéséről szólva feltétlenül meg kell emlékeznünk azokról a politikai mozgalmakról, melyek Zala megye fejlődésében és történelmi értékelésében szerepet játszanak. Igy elsődlegesen a XIX. század első felében jelentkező parasztmozgalmakról. Ezek a tagositás és az irtásföldek visszaváltása ellen irányultak. A hosszu pereskedést megunva a zalaapáti jobbágyok elzavarták a zalavári apátsági uriszék tagjait. E megmozdulás spontaneitásában és eredményében is jellemezte, hogy a földesuri kizsákmányolást fokozni ez időben már nem igen lehetett. Az 1797-es királyi hadfelkelési felhivásnak a megyegyülés által törvénytelennek minősitése és megtagadása a nemesi-nemzeti mozgalom jelentkezésének példája Zala megyében. A reformmozgalom egyik vezéregyénisége Deák Ferenc zala vármegye országgyülési követe volt. Bár e tisztségéről időszakosan lemondott. 1848-ban az Ő és Csány László, valamint Csertán Sándor érdeme, hogy az éppen nem forradalmár, csupán reformer megyei nemességet meg tudták győzni a polgári átalakulás szükségességéről. Végül ki kell emelnünk Kerecsen község parasztjainak mozgalmát 1849-ban, amikor is a sok földesuri földfoglalással a jobbágyságot ért sérelmek jogi orvoslását hiába sürgették az uj magyar felelős minisztériumnál, saját erejükből, forradalmi uton foglalták azt el [38].

b./ <u>A mezőváros fejlődésének szerepe a gyógyszer-</u>

tárak létesitésében

Az előzőek igazolták, hogy a vizsgált korszak fejlődésében fontos szerepe volt az árutermelés kialakulásának és fellendülésének, valamint az értékesités, a piac létrejöttének, fejlődésének. Ennek kapcsán az is bizonyitott, hogy egy adott közigazgatási terület gazdasági fejlődésében a településeknek, ahol a piac bonyolódik, döntő szerepe van. A XVII. században a szabad királyi városok voltak a szerény hazai iparnak s egyuttal egy-egy piaci körzetnek a központjai. A XVIII. század első fele, az 1711 utáni békés évtizedek városaink fejlődését kedvezően befolyásolták. Szabad királyi városaink ugyanis a feudalis korszak viszonyai között számos olyan kiváltsággal rendelkeztek, melyek önálló gazdálkodást tettek lehetővé. Zala megyében nem volt szabad királyi város. A fent vázolt tényezők mezővárosainak fejlődésére hatottak elsősorban. Ezért részletesebben meg kell vizsgálnunk a mezővárosok jogi, gazdasági helyzetét és fejlődését.

Ha a gyógyszertárak létesitésének szempontjából vizsgáljuk a szabad királyi városok és a mazővárosok szerepét megállapithatjuk, hogy hazánkban a gyógyszertárhálózat kialakulásának első szakasza a szabad királyi városokhoz kötött. A XVIII. századig, ha a földesuri uradalmi házigyógyszertárakat és egyes magányos kolostorok házigyógyszertárait nem vesszük figyelembe, gyógyszertár szinte kizárólagosan szabad királyi városban létesült. A mező-

városi fejlődés adja azt a jogi és gazdasági bázist a gyógyszertári hálózat további fejlődéséhez, ami e korszakban figyelhetünk meg elsősorban. A szabad királyi városok jogi státusa a XVIII. századra teljesen kiépült. Ennek alapja a királyi privilégiumlevélben lefektetett szabadságjogokon kivül az általános törvények és jogszokások voltak. A mezővárosok jogi helyzete azonban nem mutat egységes képet, egyesek privilégiumai közel álltak a szabad királyi város jogállásához, a legtöbbjük azonban alig különbözött a jobbágyfalutól. Zala megyében a török hódoltság idején a végházak végvári szabadságot élveztek. A XVIII. században a földesurak igyekeztek visszaszoritani a mezővárosokat a jobbágysorba, fokozatosan elvéve és megtagadva a török háboruk alatt adott, illetve élvezett engedményeket, szabadságot [39].

Hazánkban a XVIII. század elején III. Károly összeirása /1715-1720/ szerint 39 szabad királyi város, 443 mezőváros, 1230 kuriális, 6766 urbéres község volt. Az első magyarországi népszámlálás idején /1784-1787/ 61 szabad királyi város, 605 mezőváros és 7579 község volt. Ez a néhány adat mutatja, hogy a XVIII. század első felében a városi fejlődés jelentősebb a községi fejlődésnél.

A XIX. század 40-es éveiben Zala megyében a 656 helységből 33 mezőváros volt. E viszonylagos nagy számaránynak az oka a következőkben keresendő. A török dulás előtt

Zala megyében virágzó gazdaság volt. Azok a települések melyek e korban a földesurtól bizonyos privilégiumot élveztek, a török dulás után bármennyire is visszavetődtek létszámukban és gazdaságukban e kiváltságokat továbbra is fenntartották maguknak. Más esetekben a török dulás alatt a földesurak bizonyos engedményeket tettek jobbágyaiknak, hogy az elvándorlást megakadályozzák. A török kiüzése után e települések is mezővárosi státust követeltek és a legtöbb esetben élveztek. A legjelentősebb tényező a nagyszámu végvárnak a fenntiekben már ismertetett jogi és gazdasági helyzete volt. A mezővárosokban Zala megye lakósságának mintegy 20 %-a élt. A falvak átlagos lakossága 400 fő, mig a városoké 2000. Fel kell azonban hivni a figyelmet arra, hogy a városi lakosság gazdasági társadalmi fejlettség tekintetében lényeges különbségek mutatkoztak a 11000 lakosu Nagykanizsa és a csak 300 lelket számláló Szécsisziget mezőváros esetében. A megye legjelentősebb mezővárosai Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Keszthely, Tapolca, Sümeg, Csáktornya voltak.

A mezővárosok jogi, társadalmi helyzetét az alábbi - akban foglalhatjuk össze.

Jogilag a mezőváros nem volt önálló községszervezeti kategória. A Mária Terézia féle urbérrendezés sem alkalmazta ezt az elnevezést és nem tett különbséget mezőváros és urbéres község között.

Nem alakult ki egységes mezővárosi jog. Bizonyos szabadságjogok és hübéri kötöttségek a mezővárosok szin-

te mindegyikében más-más viszonyt mutattak. Ez egyedi jelleget ad és szükségessé teszi, hogy fejlődésük vizsgálata egyedileg történjen. Szaktörténetünk szempontjából e fejlődést meghatározó tényezők bizonyos mértékig egységesithetők, ezért mint már erre korábban utaltam, bizonyos tipusok kiválaszthatók.

A mezővárosi birtokos lakosság oszályjellege kettősséget és ebből eredően ellentmondásokat mutat. Ez abban látható, hogy a város határában lévő földeket urbéres jellegük dacára a városi birtokos lakosság szabadon adhatta, vehette.

A mezővárosi polgár kézmüves, kereskedő, földmüves, társadalmi helyzete nehezen meghatározható átmeneti jelleget mutat a szabad királyi városi polgár és falusi jobbágy társadalmi helyzete között [40].

3. Az egyes települések gyógyszertári hálózata kialakulásának vizsgálata

A gyógyszertári hálózat kialakulásának megismeréséhez az alábbi kérdéscsoportok vizsgálata szükséges:

a./ A gyógyszertárak létesitésének helye,

b./ A gyógyszertárak létesitésének ideje, esetleges megszünés esetén, müködésének időtartama,

c./ A gyógyszertárak tulajdonformája, s annak esetleges átalakulása,

d./ A gyógyszertárak elhelyezése az adott telepü-

lésen belül s az elhelyezés esetleges változása.

E kérdéscsoport kutatása a gyógyszerésztörténet helytörténeti ágának egyik leglényegesebb csoportját képezi. Minthogy nem állnak rendelkezésre irodalmi adatok arra vonatkozóan és összegzően, hogy hazánkban mikor, hol és milyen tulajdonformában letesültek gyógyszertárak és mert a megjelent ilyen jellegü irodalmi adatok is részlegesek és sok esetben pontatlanok, e kutatások jelentősége és fontossága szaktörténeti szempontból igen nagy. Zala megye esetében szaktörténeti irodalmunkban egészen a legutóbbi évekig szánte egyetlen adat sem található. A Zala megyével kapcsolatos helytörténeti irodalom eddig megjelent munkái, vagy teljességgel nem foglalkoztak, vagy mint azt egyes esetekben látni fogjuk kevés és legtöbb esetben téves adatokat tartalmaznak e történeti kutatási területről, azokat is nem szaktörténeti szükségből és ismerettel tárgyalják.

Az ilyen irányu kutatások csakis területi bontásu részletes levéltári kutatáson alapulhatnak. E kutatások számos nehézségbe ütköznek. Ezek közül e kérdéscsoport esetében a következőkre kell rámutatni:

A gyógyszertárak alapitási évét nem minden esetben lehet a vizsgált korszakban megállapitani pontosan. Bár a helytartótanács 1748-ban megjelent rendelete szerint gyógyszertárt csak engedélyével lehet nyitni, ezért a XVIII. század első felében keletkezett gyógyszertárak, különösen is a szerzetesrendi gyógyszertárak esetében

legtöbbször csak azt tudjuk megállapitani, hogy mikor működött már biztosan. Külön nehézségként merül fel az a kérdés, hogy az engedélyezés időpontjában valóban meg is nyitották-e a gyógyszertárak? Mint ahogy arra is vannak példák, hogy a vizsgált korszakban működött az engedélyezése előtt is gyógyszertár, más esetben a felállitás az engedélyezést követő években következett csak be.

A gyógyszertárak tulajdonformáinak megállapitása, ezen formák átalakulásának időpontja / szerzetesrendi gyógyszertár eladás utján polgári kezelésbe kerül/ vagy tulajdon változásainak időpontja /eladás/ nem minden esetben állapitható meg, mert ezen magánjogi szerződések okmányai legtöbbször hiányoznak.

A gyógyszertárak elhelyezésének megállapitása különösen nehéz, körültekintő, összegző és egyeztető topográfiai vizsgálatot igényel. A gyógyszertárak elhelyezését ugyanis legtöbbször nem tartalmazzák a vizsgált korban készült térképek és a források helymegjelölése e tekintetben pontatlan.

A gyógyszertárak létesitésének kérdését részletesen a nagykanizsai, keszthelyi és zalaegerszegi gyógyszertárak esetében vizsgálom. Mint azt a korábbiak tárgyalása során részletesen megvilágitottam e három város fejlődése és benne a gyógyszerészet megjelenése modellül szolgálhat a korszak gyógyszertárhálózati kialakulásának történelmi vizsgálatához. A megye többi gyógyszertárának léte-

sitési kérdéseinél csak az egyedi és legfontosabb adatok bemutatására szoritkozom.

a./ Nagykanizsa

Nagykanizsa a XVIII. században Batthányiak birtoka volt. A század elején a város szabad királyi városi kiváltságokat vindikált magának. Ennek elérésére mintegy száz éven át állandó küzdelmet folytatott, de nem sikerült megszereznie [41]. Minthogy a mezőgazdasági termények külföldfelé irányuló kereskedelme a XVIII. század második felében egyre jelentősebbé vált, és mert Nagykanizsa jeletős kereskedelmi utak közt feküdt, a városban a XVIII. század folyamán egyre több görög és zsidó kereskedő telepedett le. A század végére országosan is egyike lett a legjelentősebb kereskedelmi tranzit központnak. Simon Clemens, angol utazó 1715-ben Kanizsáról a következőket irja: "Ámbár a világ e sarkában városnak nevezik e helyet, valóban nem sokkal jobb egy falunál, valami 100 szétszórva épitett és szalmával fedett házzal." [42]. A század végére lakóinak száma 3353-ra emelkedett. A század közepén már 14 utcája volt. A századfordulón mintegy 14 céh müködött a városban. Fényes E. a XIX. század első évtizedeiben Nagykanizsát Zala megye legelső és országos viszonylatban is jelentős kereskedő városnak tartja, " hol évenként több, mint 60ooo méró gabona adatik el, s ezen kivül szarvasmarhával, sertéssel felette fontos átmeneti kereskedést folytat, valamint gyár és kézmüi kel-

mékkeli kereskedése is igen élénk "[43, 44].

Nagykenizsa közegészségügyének állapotára néhány jellemző adatot sorolok fel. Egészségügyi szakszemélyzet működéséről a század elején a ferences gyógyszertár és az 1698-ban felállitott xenodochium civile kezelőjén kivül nem tudunk. A század első felében 1714-ben folyt le egy, a korra jellemző boszorkányper, melynek folyamán a vádlott vizpróbán esett át s itélete lefejezés és testének elégetése, a mindezek okozója a prefektus teheneinek tejapadása volt. A szerencsétlen vádlott Molnár Mária mindent tagadott [45]. Mit is tehetett vona ?

A városban 1747-ben 7 bába működött, akiket a város megesketett. A kor jellemzésére álljon itt egy jellemző részlet az eskü szövegéből: "... ém személyekre való minden tekintet nélkül, sem a szegénynek, sem gazdagnak, sem szeretetére, sem fájdalmára, hanem a magam legnagyobb erejével és tehetségével minden babona és boszorkányság használata nélkül a gyermekágyasoknak dolgát bábaságommal akarom elintézni ..." [46]. Erő és tehetség, boszorkányság és babonaság helyettesitette a szaktudást.

1772-ben két orvos /kirurgus/, 1782-ben három, a XIX. század első felében négy orvos működött Nagykanizsán[47].

Az 1698-ban alapitott városi ispotályt 1780-ban kibővitik és helyreállitják, 1830-ban két orvos felügyeletére bizza a város [48].

A járványok közül, melyek rendszeresen előfordultak

és pusztitották a lakosságot, meg kell emlékeznünk az 1812-es himlő járványról, mely Zala megyében döntő lökést adott a himlőoltás bevezetésének megszervezéséhez, mely a XIX. század közepére általánossá és rendszeressé is vált. De sajnálatos tény az is ezzel kapcsolatosan, hogy az 1840-es évek megyei egészségügyi szakvezetése nem ismerte fel a revakcináció jelentőségét, és azt mikor felvetődött "Sem szükségesnek, sem elfogadhatónak " nem tartotta [49].

A gyógyszertárat a ladiszlaita tartományhoz tartozó nagykanizsai ferences szerzetesek alapitották és 1714-ben már biztosan müködött. Erről a szerzetesrend számadáskönyvében található bejegyzés tanuskodik [50].

A gyógyszertár nyilvánosan müködött, kezelését a rend kirurgus-patikáriusai kezelték. Időszakosan, ha a rend személyi állományában ilyen foglalkozásu laikus testvér nem volt, polgári személyekkel kezeltették. E polgári személy végzettségét nem sikerült megállapitani, feltehetően kirurgus lehetett és az 1730-as években müködött a kanizsai ferences gyógyszertárban. Ezt az adatot érti félre Barbarits helytörténeti munkályában mikor igy ir: "A gyógyszertárt 1730-ban adták el /t.i. a ferencesek/ egy polgári személynek". Ez a személy valószinüleg időszakosan csak bérlője lehetett a gyógyszertárnak. A gyógyszertárt kezelő laikus testvérek közül Bük /Pix/? Simon neve ismert, akit Szomolányi Antal a rendház krónika irója / 1770 / "nominatissimus Apothecarius"-nak nevez. A fe-

rences rend 1769-ben a gyógyszertárat definatori határozattal a Somogy megyei Segesdre helyezi át. Már a határozat előtt Palini Inkei Boldizsár a kanizsai és segesdi zárdák szindikusa a feltételezett szándék lebeszélésére és megakadályozására indit akciót. Rávette Zala megye alispánját, Forintos Gábort, hogy hasson oda, hogy a rendi tanács elhatározását másitsa meg. Indokul azt hozta fel, hogy a megye egyeteme és közönsége rossz néven veszi a gyógyszertár áthelyezését és esetleg a rendház környékének lakói alamizsnáikban ellanyhulnak. 2000 Ft.-os alapitványt helyez kilátásba a segesdi kolostor javára, ha a döntést megváltoztatják. A rendtartomány hajthatatlan maradt. Somogyban nagyobb anyagi támogatásra számitottak, u.i. ebben az időben csak két gyógyszertára volt Somogy megyének. A gyógyszeranyagokat eladták Thein Jakab polgári gyógyszerésznek, a berendezést és fölszerelést, melyet 4000 Ft.-ra becsültek a segesdi kolostorba helyezték át. Ez időtől a segesdi kolostor látta el gyógyszerekkel a nagykanizsai rendházat is.

Thein Jakab müködéséről igen keveset tudunk. 1786. jan.27.-én Sümeghy József alszolgabiró vizsgálatot tartott, Thein Jakab gyógyszerész feljelentésére, a nagykanizsai kereskedőknél. Megállapitotta, hogy Perl Izsák, Sarnózy József, Géber György és Pikler Ferenc kereskedők nem az előirásoknak megfelelően tárolják a gyógyitásban is használatos szereket. Az elkobzott árucikkekről

Thein J. kimutatást készitett és azt felterjesztette Zala megye főispánjához [51].

1792-ben Francz Antal, miután a pesti egyetemen szerzett diplomáját a megyében kihirdetik, megvásárolja a gyógyszertárat[52]. A gyógyszertár az ő kezelésében müködött az 1800-as évek elejéig. A század első éveiben a gyógyszertárat már Lovács Ferdinánd kezelte, mint bérlő és a levéltári adatok tanusága szerint "Frantzin Ursula", Francz Antal özvegye a gyógyszertár tulajdonosa. Francz Antal sorsáról nincs adatunk [53].

1806-ban Lovács Ferdinánd vásárolta meg a gyógyszertárat és egészen 1837-ig vezette [54].

1837-ben fia, Károly veszi át a gyógyszertár vezetését és a vizsgált korszak végéig őt ismerjük, mint a gyógyszertár tulajdonosát [55].

1860-ban Nagykanizsa első gyógyszertára, mely az 1840-es években a " Fekete Sas " nevet vette fel, a Soproni Helytartósági Osztály 1860. ápr. 4./ 6365. sz.-u rendelete által reáljogunak ismertetett el [56]. /Lásd 7., 8., 9., sz. ábrák/

Nagykanizsa második gyógyszertárának története igen kalandosan kezdődött. 1801-ben/Hallaer/,? Haller Antal gyógyszerész Nagykanizsára nősült és felállitott egy gyógyszertárat. Időben meg is inditotta az engedélyezési akciót, melyhez sikerült a város tanácsának és földesurának hozzájárulását is megszereznie. A megyei törvényhatóság engedélyezésre továbbitotta a kérvényt a helytartótanácshoz, de az elutasitotta. A város azonban nem

7.sz. ÁBRA A NAGYKANIZSAI "FEKETE SAS" GYÓGYSZERTÁR A XX. SZÁZAD ELEJÉN

8.sz. ÁBRA

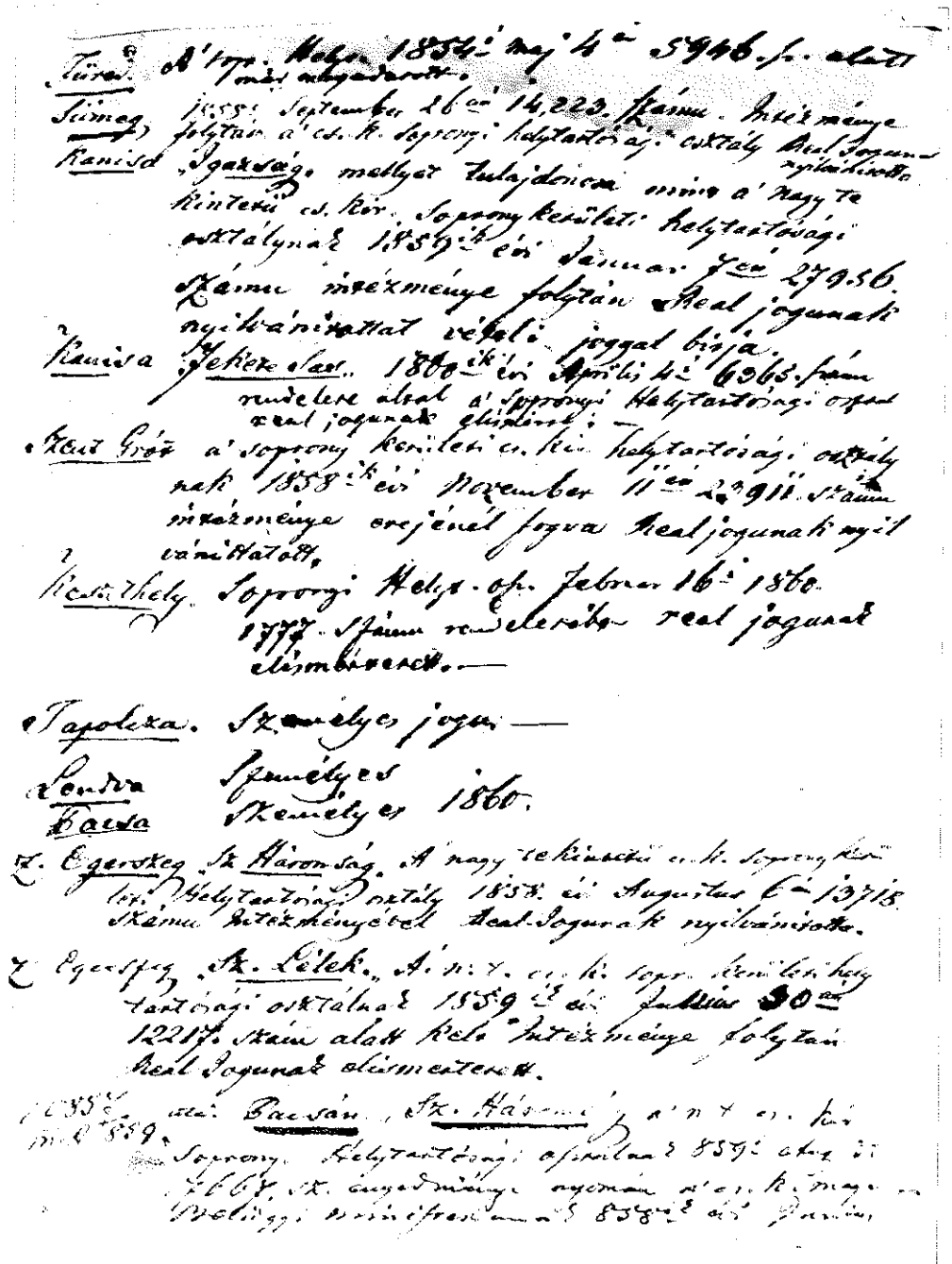

ZALA MEGYE FŐORVOSÁNAK FELJEGYZÉSEI A ZALA MEGYEI GYÓGYSZERTÁRAK JOGRENDJÉT MEGHATÁROZÓ RENDELETEKRŐL

- verso oldal -

9.sz. ÁBRA

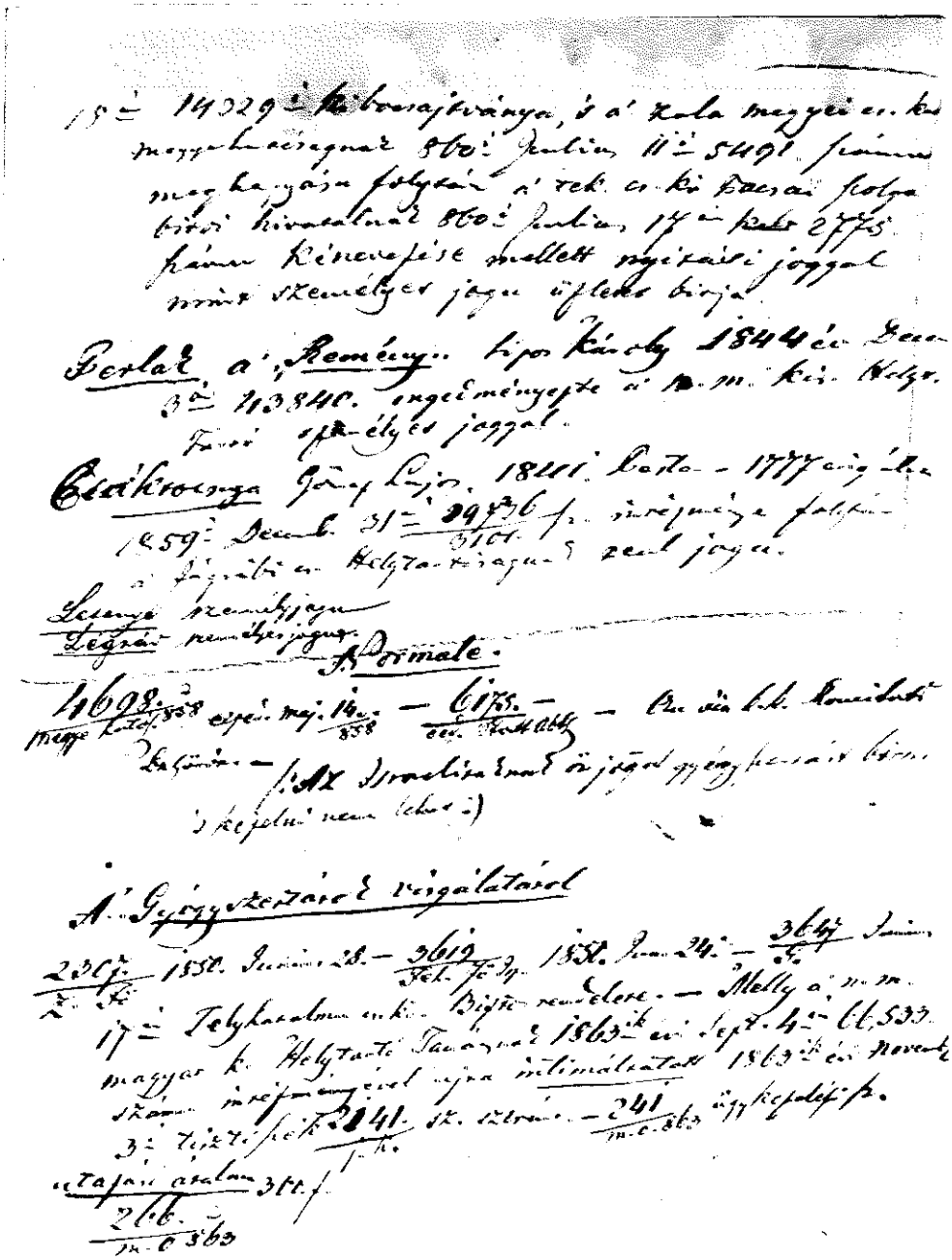

ZALA MEGYE FŐORVOSÁNAK FELJEGYZÉSEI A ZALA MEGYEI GYÓGYSZERTÁRAK JOGRENDJÉT MEGHATÁROZÓ RENDELETEKRŐL

- recto oldal -

nyugodott bele és addig instanciázott, mig végre, 1805-ben megkapták az engedélyt [57]. A "Halleriana gyógyszertár" azonban nem sokáig működött. Működése alatt is, igen sok panasz érkezett, mind a városi tanácshoz, mind a vármegyéhez. Haller Antal u.i. "a mulatságot szeretvén, a Patikában soha nem találtatott, hanem a betegeknek azt a városban felkeresni kellett," [58]. Végül is gyógyszertárát Lovács Ferdinánd vásárolta meg. A város azzal a kikötéssel élt, hogy Lovács köteles lesz mindkét gyógyszertárát nyitva tartani. Lovács pár hónap elteltével kérvénnyel fordult a városhoz, hogy az uj "alsó-patikát" bezárhassa, "mert az emberek bizalma ugyis a felső patikában vagyon". Bár a város kérését elutasitotta a gyógyszertárat 1808-ban Vidákovics bábsütőnek adta el. A gyógyszertárat egy darabig még Haller Antal, mint bérlő vezette, végül is megszünt [59].

Az 1810-es években ujabb küzdelem kezdődik a nagykanizsai második gyógyszertár felállitásáért. Számos jelentkező akad, de az engedélyt hosszu ideig megszerezni csak Salamon Antalnak sikerült, de mire az megjött, Salamon nem volt található [60]. E hosszu küzdelem alatt az egyes jelentkezők, hol a város, hol a földesur, hol a megye s a legtöbb esetben ezek és Lovács Ferdinánd, kinek nagyon jó összeköttetései lehettek a helytartótanácsnál, sugalmazására a helytartótanács engedélyezésénél marasztaltattak el. A korra jellemző az a nyilatkozat a-

mit a Batthány uradalom uradalom intézője tett Szép Károly gyógyszerész kérvényéhez. A legjellegzetesebb részt idézem:

"...Lovács Ferdinánd a Häller féle patikát több esztendők előtt magának megszerezvén ezen pénzen vásárlott Patikának, h a s z ü k s é g e s , isméti felállitásáról nem tiltathatnék / hol azt már régen eladta ! / s igy tekintőleg csak egy h a r m a d i k Gyógyszertárnak felállitásáról volna szó, melynek szüksége a mostani környülállásokban éppen nem tapasztaltaik, - mind ezeknél fogva, az Uradalom Nagykanizsán, második, vagy harmadik Patikának felállitását ez alkalommal nem kivánja".

Végül is 1835-ban Szép Károly, Schvartz Ferenc, Czellinger Ferenc és Lovács Károly kérvényezők közül a vármegye, hogy Lovács Ferdinánd tovább ne lehessen monopól helyzetben, Szép Károlyt választja és a gyógyszertári engedélyt az ő számára kéri a helytartótanácstól [61].

A gyógyszertár 1836 decemberében nyilt meg, miután a megyei fizikus vizitációja megtörténet [62].

A gyógyszertárat mely az " Igazság " nevet vette fel / feltehetően ezzel is demonstrálva Lovácsék mesterkedései csődjét /, a soproni helytartósági osztály 1859-ben reál jogunak ismerte el a 27596 sz. rendeletében /lásd 8. sz. ábra /. Tekintettel arra, hogy az 1830-as évektől a helytartótanács már csak személyes jogot adományozott, a reál jog elnyerésénél Szép Károly tulajdonos gyógyszertárát 1801-ben alapitottnak tüntette fel, mert

csak igy nyerhette azt el. De mint az a fentiekből kitünik, semmiképpen nem tekinthető az "Igazság" gyógyszertár a "Halleriana" jogfolytonos utódjának [63].

b./ Keszthely

Keszthely fejlődésére döntő befolyást gyakorolt, hogy a Festetics uradalom központja volt. Az állandóan gyarapodó Festetics uradalom, az egyre bővülő háztartás, udvartartás, épitkezések stb., nagy vonzerőt gyakoroltak. Ehhez jelentősen járult hozzá, hogy a XVIII. század második felében Festetics Kristóf és Pál külföldi morva, német mesterembereket telepitett a városba. Festetics György alatt pedig, a korszerü gazdasági müvelésformák bevezetésével, a Georgikon felállitásával, tovább nőtt Keszthely jelentősége [64].

A rendelkezésre álló adatokból a gyógyszertár alapitási évét megállapitani nem lehetett, ugyanis, hiteles adatot erre vonatkozóan egy forrás sem ad. Az alábbi feltételezések lehetségesek:

Legkorábbra teszi a gyógyszertár alapitását, a XX. században a gyógyszertár reáljogát öröklő család tagjának nyilatkozata, mely szerint a gyógyszertárat még a Festetics családot megelőző keszthelyi földesur, a gelsei Pető család alapitotta volna az 1730-as években [65]. Tekintve, hogy az idézett munka semmilyen hiteles adatra nem hivatkozik és ilyet azóta sem sikerült találni, ezt csak tulzott feltételezésnek vehetjük.

A második feltevés szerint a gyógyszertárat Festetics Kristóf alapitotta. Erre már van levétári utalás is 1780-ból. A keszthelyi ferencesek gvardiánja, egy gyógyszertár vizsgálat alkalmával talált hiányosságokra válaszolva a következőket irja: "... Az emlékezésre méltó nagyságos Festetics Kristóf Ur által alapitott keszthelyi gyógyszertár ---" [66]. Ennek az állitásnak látszólag ellentmond P.Takács I. által emlitett adat, mely szerint a keszthelyi ferences rendházban már 1748-ban müködött gyógyszertár, melyet később a Festetics uraság kérésére a tartományfőnök engedelmével az uradalom, és a város lakói részére is müködtettek [67]. Festetics Kristófnak ezt a lépését érthette félre Szabó D. aki igy ir : " A lakosság hasznához számitotta /t.i. Festetics K./ a betegek gondozását is e célból 1754-ben 200 Ft-ot adott a keszthelyi franciskánus barátoknak, hogy gyógyszertárat állitsanak fel." [68].

Dr. Sági Károly, Keszthely történetének nagy ismerője arra következtetett, ,hogy a gyógyszertár a Festeticsek tulajdona, de a ferencesek kezelésében állt [69].

A rendelkezésre álló ujabbb adatok alapján megnyugtató módon csak azt jelenthetjük ki, hogy a gyógyszertár a ferencesek gyógyszertára volt, melyet a Festeticsek szükség esetén adományokkal támogattak, ez az adomány lehetett magának a gyógyszertár létesitésének anyagi bázisa is, de ez nem zárja ki a rendi tulajdonjogot. A főuri csa-

lád és az uradalom alkalmazottai számára a gyógyszertár hitelbe adta a gyógyszereket, melyek receptjeit időnként összegyüjtve az uradalomnak benyujtották és az kiegyenlitette. Erről, e korból való, számos recept tanuskodik a Festetics levéltárban [70].

A ferencesek gondoskodtak a gyógyszertár szakszerü kezeléséről. Bár gyógyszerészt nem alkalmaztak, a gyógyszertárat a mindenkori kirurgus-patikus testvérek kezelték. Igy 1751-ben Knapp Vitus gvardián Donner János 24 éves tiroli kirurgust öltöztette be. Ez évben élt még a rendházban F.Gietz /Göcz/ Ágoston kirurgus is. Legtovább azonban F.Mayberger Kamill /1737-1800/ kirurgus kezelte a gyógyszertárat. Adataink szerint 1776-tól a rend feloszlatásáig, 1788-ig [71].

A gyógyszertár berendezéséről és felszereléséről semmit nem ismerünk. Tudjuk azonban, hogy miután a ferencesek az andocsi /Somogy m./ patikát megszüntették, a felszerelés egy részét a keszthelyi rendház kapta [72].

P.Takács I. szerint a keszthelyi patika jól jövedelmezett a rendnek. A keszthelyi ferences számadáskönyv szerint a gyógyszertár jövedelméből több alkalommal fizettek ki összegeket a rendház szükségleteire. Azonban arra is van adatunk, hogy a gyógyszertár számláját a gvardián kérésére Festetics konsiliarius egyenlitette ki [73].

II. József 1788-ban feloszlatta a szerzetes rendeket. A keszthelyi ferencesek is megszüntették müködésüket. Mig

a konvent kiürítésének huza-vonája tartott, II. József meghalt. A vármegye halogatta az elhalt császár akaratának végrehajtását. A rendtagok csak 1796-ban hagyták el végleg Keszthelyt.

Mint az a keszthelyi uradalmi ügyésznek 1847-ben keltezett jelentéséből kitünik a gyógyszertárat a rend a nagykanizsai gyógyszerésznek, Thein Jakabnak adta el, " ki abból a legjobb gyógy és müszereket Kanizsára elhordván, aladta bizonyos Laross sebésznek, ez is birta azt egy kis ideig, de mivel a közönségnek az orvosi szerekre nézve elégséget nem tehetett, tőle ...Festetics György készpénzben vásárolta meg." [74].

Johan La Rose előbb csurgói, majd a Festetics család uradalmi kirurgusa volt / egyes szerzők tévesen használják a doktor La Combe nevet!/[75]. E szolgálata mellett, mint a megye járási kirurgusa is müködött[76]. Felesége E. Vilhelm bába volt. Miután bemutatta a vármegyénél "Bécsi bábai diplomáját", a szántói járás bábájának nevezték ki [77]. J.La Rose, aki feltehetően ebben az időben a gyógyszertárat kezelte, 1798 márciusában meghalt, müködéséről egyebet nem tudunk [78].

Ebben az időben a Festetics uradalom élén Festetics György állt, kinek nevéhez számos jelentős tett kapcsolódik : A Georgikon felállitása, a keszthelyi Helikon, épitkezések, balatoni hajózás, stb. A város is jelentős fejlődést mutat e korban. A XVIII. század elején S.Clemens

angol utazó két-háromszáz házat talált a városban. R. Bright 1815-ben tett utazása alkalmával művében 4000 lakóst említ. "Nékány kereskedő ellátja a várost a mindennapi élet szükségleteivel. A lakosság egyébbként vagy a grófi tisztekből és munkásokból áll, vagy bizonyos tekintetben a város iskoláival és vallásos intézményeivel van összefüggésben. " [79].

A gyógyszertárat ebben az időben külföldről, általában Bécsből szerződtetett gyógyszerészek kezelték. Ezek közül az alábbiakat ismerjük:

1801	Joseph	Gründl /Grundol/?
1802	Thomas	Rakovetz
1805 - 1809	Leopold	Manovits
1809		Halbauer
1814 - 1816		Hoch
1816 - 1820		Haas Károly

A levéltári adatok két gyógyszerész provizor esetében nem említik keresztneveiket, csak mint Hoch, vagy Halbauer provizorokról emlékeznek meg [80].

A konsignaciók, gyógyszer specificatiok a gyógyszertárat "Hach Grafischer - apotheken", "Keszthelyi Apatika" és "Méltóságos Uradalmi Gyógyszertár" névvel jelölik [81].

1820 jelentős dátum a gyógyszertár életében, mert az uradalom irányitását Fetetics László vette át, de azért is, mert erre az évre datálja alapitási évét az egyetlen fellelhető hivatalos okmány. Ez az okmány a "Gyógyszeré-

szek és Gyógyszertárak Törzskönyve", mely a Zala megyei Tanács Egészségügyi osztályán van, s melyet az 1920-as években vettek fel a megyei gyógyszertárakról és gyógyszerészekről. Ezen alapitási év kritikájához tudni kell azt, hogy a bécsi Császári Királyi Helytartósági Osztály 1860. febr. 16./ 1777. sz. rendelete a keszthelyi gyógyszertárat reáljogunak nyilvánitotta. Mivel a gyógyszertár akkori tulajdonosa Festetics László volt, és ő 1820-ban vette át a családi birtok vezetését, ez az időpont kerülhetett a gyógyszertár alapitási évéül is. A gyógyszertár későbbi eladása, majd öröklései folyamán ez az adat rögződött [82].

A keszthelyi uradalmi gyógyszertárat ebben a korszakban két gyógyszerész kezelte.

Irsabek Ferenc 1820 - 1848. és

Pfiszterer Károly 1848 - 1864-ig, a gyógyszertár eladásáig.

Irsabek Ferenc személyével a későbbiek folyamán részletesen foglalkozom [83].

A gyógyszertár elhelyezése, felszerelése, forgalmi adatait a vonatkozó fejezetekben részletesen fogjuk látni. Itt csak annak megjegyzése indokolt, hogy ezen adatok teljes részletességgel való feldolgozhatósága is a gyógyszerészet története szempontjából rendkivül fontos, s hogy ezek rendelkezésre állnak, az a kiterjedt, uradalmi adminisztrációnak köszönhető.

A gyógyszerész mellett az uradalmi gyógyszertárban mindig ott találjuk a segédszemélyzetet, a laboránst is. Ezek, havi fizetéses alkalmazottak voltak. Az uradalmi számadáskönyvekből az alábbiak neveit ismerjük:

1822	Johan Stumpfer és Lakatos József
1823 - 1831	Kronstein laboráns, havi bére 8 Ft. volt, bár az uradalmi Exactorátus észrevételezte, hogy "ezen laboráns talán olcsóbb áron is megkapható lenne, mely a Provisornak ezennel ajánltatik".
1832 - 1834	Merész György
1835	Dégi György
1836 - 1844	Varga János
1845 - 1847	Puha György
1848	Varga János /ujra/
1850-es években	Horvát Ádám és Varga Katalin "laboránsnő" /!/ [84].

A Testetics család uradalmi gyógyszertárát 1845-ben "Két Oroszlán"-nak nevezték el, mert mint azt e korból számos gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyv és a megye főorvosának Smalkovits Mihálynak feljelentései mutatják kifogás alá esett, hogy a gyógyszertár nem nyilvánosan működik és mint azt a megyei főorvos irja: " ... a mostan fennálló uradalmi gyógyszertár is, hacsak ugyan mint nyilvános elismértetni, s mint ilyen ennek utánna is működni kiván, ... magát nyilvánossá alakitsa, czimerrel ellátott kiadó boltját nem az udvarra eldugva, hanem az utszára nyissa, ..." [85].

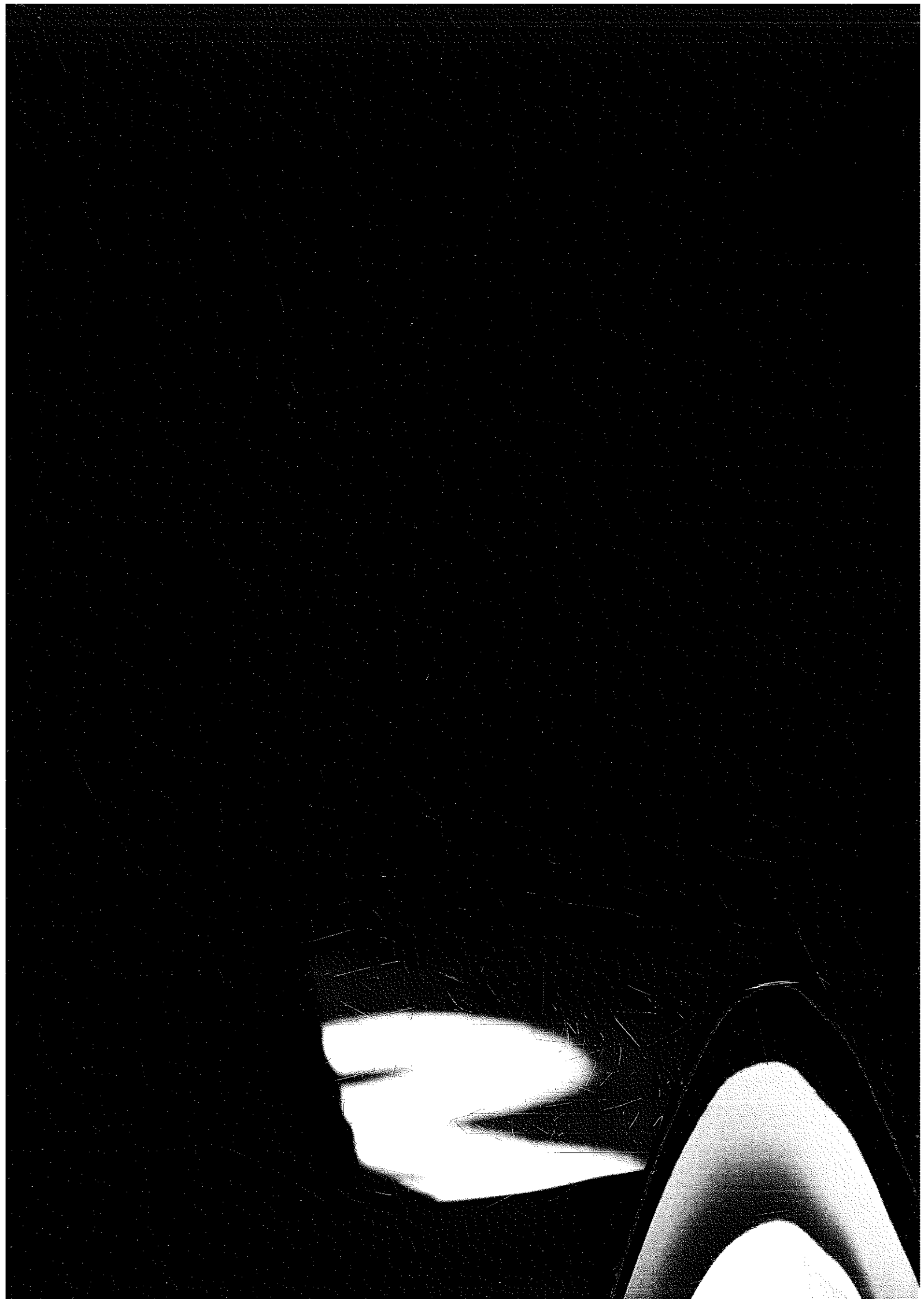

A gyógyszertár nyilvánosságának kérdéséhez csak annyit kiganok ehelyütt megjegyezni, hogy mint az a gyógyszertár számadás könyveiből kitünik, teljes fennállása alatt nyilvánosan müködött.

1864-ben a Festeticsék eladták a gyógyszertárat Vadona János gyógyszerésznek, aki azt uj épületbe helyezte el / lásd 10. sz. ábra / [86].

1845-ben vetődött fel Keszthelyen egy második gyógyszertár felállitásának lehetősége. Némethy Pál balatonfüredi gyógyszertár tuljadonos ez irányu kérvényét a vármegye főorvosának és a megyegyülés határozatának ajánlása ellenére a Helytartótanács elutasitotta. Ugyanis Keszthely földesura, a Festetics család Mesterházy János uradalmi ügyésszel készitett nyilatkozatában / mintegy 5 folio oldal / a gyógyszertár felállitását nem tartotta indokoltnak [87].

c./ Zalaegerszeg

Zalaegerszeg Zala megye megyeszékhelye volt. Fejlődése a XVIII. század folyamán mint az a korábbiakból kitünik lassu volt. A város lakosság számát Simonffy E. a XVIII. század elejére mintegy 2000 főre becsüli, ehhez viszonyitva a század végére, a lakosság növekedése évi átlagban 5 %o. Az 1830-as években ez az arány 10 %o fölé emelkedett ugyan, de ez is alatta maradt az országos átlagnak. A lakosság növekedése csak az 1850-es években emelkedett 20 %o fölé, mely a város fejlődésének e korbani fellendülését mutatja. Ez azzal magyarázható, hogy a

10.sz. ÁBRA A KESZTHELYI "KÉT OROSZLÁN" GYÓGYSZERTÁR MAI ÁLLAPOTÁBAN

megyei adminisztráció jelentős bővülése és az ezzel kapcsolatos jelentősebb hivatalnok réteg és értelmiségi betömörülés a Bach korszakban jelenik meg és válik a fejlődést befolyásoló tényezővé [88]. A város a XVIII. században döntően mezőgazdasági jellegü volt, és ez nem jelentett különös vonzerőt a környék lakossainak bevándorlására. A megtelepedő iparos réteg is csupán a környék igényeit elégitette ki, mig maga önellátóan foglalkozott mezőgazdasági termeléssel is. A város alig különbözött egy jobbágyfalutól. A török idők alatt épitett csrényből készült mocsárvárát elbontották, helyén alakult ki a város központja, mely a templom, a megyei törvényhatóság székháza és az uradalom épületeinek nagyobbméretü voltán kivül alig mutatott városi jelleget. A város földesura 1777-ig a veszprémi, 1777-től a szombathelyi püspök volt. A város és földesura állandó ellentétei, melyek olyan jellemzően mutatkoznak, ujra és ujra fellángoltak és csak a feudalis rend felszámolásakor szüntek meg [89]. Jelentősnek kell tartanunk a város közegészségügyi állapotainak fejlődésében, hogy miután az 1750-es években megszervezték a megyi, fizikus ordináriusi státuszt a megye főorvosa Zalaegerszegen telepedett le, és müködését a városban is kifejtette. A helytartótanács sürgetései, hogy gyógyszertárat állitsanak fel legalább minden megyeszékhelyen, vezetett oda, hogy 1768-ban Zalaegerszegen polgári gyógyszertár nyilt [90].

A gyógyszertár alapitási körülményeit csak a legutób-

bi időben sikerült tisztázni. Az 1931-ben megjelent zalaegerszegi helytörténeti munka ugyanis a következőket irja:

" Erlinger János Mihály 1768-ban nem is egy, hanem mindjárt két gyógyszertári jogot kapott. Az egyiket Zalaegerszegen, a másikat Sopronban. Mint az a Sopron vármegyei levéltár adataiból /?/ kitünik, Erlinger az 1769-ben kelt végrendeletében a soproni gyógyszertárat a leányára hagyta, a zalaegerszegit pedig 1784-ben eladta " [91].

A Zala megyei levéltári adatok között egyetlen Erlingerre vonatkozó adatot sem találtam a zalaegerszegi gyógyszertárral kapcsolatban. Adataink szerint Zala megye az 1760-as években inditott akciót egy Zalaegerszegen létesitendő gyógyszertár ügyében. A vármegye 200 Ft. évi támogatást ajánl fel a gyógyszertár részére. 1768-ban Gutten György szombathelyi gyógyszerész saját költségén felállitotta Zalaegerszegen gyógyszertárát. Gutten György azonban nem maga kezelte a gyógyszertárat, hanem azt bérbe adta Háberler Péter gyógyszerésznek, aki azt 1775-ben megvásárolta tőle [92].

Ezen ellentmondó adatokat egyértelműen sikerült tisztázni Csatkai Endre soproni gyógyszertárak multjával foglalkozó tanulmánya alapján. Erlinger Bertalan 1724-ben vásárolt Sopronban gyógyszertárat, az " Arany Oroszlán"-t. Erlinger korán meghalt és felesége provizorral vitte tovább a patika ügyeit. 1769-ben majdnem megvonták tőle az

engedélyt, de ő nagyon kérte, hogy míg fia Páduában kitanulja a gyógyszerészetet addig "kegyelmezzenek" [93].

Mind ezekből egyértelműen kitűnik hogy 1768-ban az Erlinger családban János Mihály nevű gyógyszerész nem működhetett Sopronban, nem is volt ilyen, Mert Erlinger Bertalan fiát Ferencnek hívták, aki 1773-ban vette át az "Arany Oroszlán" vezetését. A fent idézett helytörténeti munka tehát téves adatokat közöl.

Gutten György 1777-ben kéréssel fordult Zala megyéhez, hogy 1768-ban felállított zalaegerszegi gyógyszertára/mely 1775 juniusáig volt tulajdonában/ után járó utolsó évi 200 Ft. salláriumot neki utalja ki a megye, mert azt jogtalanul Háberler Péter az uj tulajdonos, akkor még bérlő,vette fel. Évekig huzódott ez az ügy, míg végre Guttent a megye kielégitette [94].

1776-ban a helytartótanács a zalaegerszegi és sümegi gyógyszertárak megyei támogatását megszüntette. Hiába kérvényezte a két gyógyszerész, a megye többet nem volt hajlandó fizetni [95].

Háberler Péter működéséről keveset tudunk. Mig kezdetben a megyei főorvos vizitációi alkalmával mindent rendben talált, az 1790-es években egyre több kifogás merült fel a gyógyszertárral kapcsolatban [96]. Sem a gyógyszerek elhelyezése, sem minősége nem felelt meg a követelményeknek. Háberler Péter is idős, beteges ember lett. 1796-ban a járási főszolgabiró ezekre hivatkozva a megyé-

től a gyógyszertár bezárását kéri. A gyógyszertár azonban nyitva maradt, a megye csupán utasitja a tulajdonost, hogy "Értelmes legént" fogadjon [97]. Mindez nem történik meg. Háberlernek nem sikerül kezelőt szereznie, erről felesége később igy ir egy kérvényében:

"... Igaz, hogy legén nem volt, de ennek senki sem oka, mert eleget irt Pestre és Bétsbe is az uram, de nem kapott több más Patikáriusokkal edgyütt, mivel ezen szoros katona fogdosás /Napoleoni háboruk/ alkalmatosságával többnyire megfogadtattak ..." [98].

Még 1798-ban is igy ir a megye egy, a pesti egyetemhez irt kérvényében: "Mivel az egerszegi gyógyszerész a Patikát vezetni nem tudja és mert jelentkező eddig nem volt, a Pesti Egyetem megkéretik, hogy alkalmatos személyeket jelöljön ..." [99].

Végre jelentkezik Reich Pál szombathelyi gyógyszerész aki ott a "Szentlélek" gyógyszertár tulajdonosa volt és nemes Adorján László, aki miután a Pesti egyetemen szerzett diplomáját kihirdetteti a megyében, a megye által rendelkezésre bocsájtott helyen gyógyszertárt állitott fel Zalaegerszegen. Háberler gyógyszertárát bezárták és "bepötsételtették" [100].

Erről Háberlerné fent idézett kérvényében igy ir: "Mely sérelmes és káros karban légyen állapotomnak mivolta,... tudván azt, hogy az uram 32 Esztendőkig itten Szala Egerszegen patikáriuskodván már most meglett üde-

jére kenyerét vélem edgyütt elvesztette olly formán hogy helette más patikárus vagyon fogadva. Az Patika is melly nekem vagyon móringulva bépötsételtetett, holott nem megvetni való az orvosság benne, minthogy azon kevés orvosi szerek mellyek nem jónak találtattak, félre tétetni rendeltettek, de hol is találhatni, oly patikát, melyben hibák ne találtassanak ... arra való nézve / hogy t.i. a gyógyszertárat ujra felnyithassa / alázatosan esedezem, hogy a Tekéntetes Nemes Vármegye, tekéntse gyermekeimet az unamnak öregségét mint pedik azt ... hogyha a Patikában behne lévő szerek follyásban nem lesznek ... tönkre mennek ... Ha pedik más minden esetre ezen kegyességtül, mellyet nem reménylek megfosztatnám, megengedni méltóztasson, hogy leadás végett ne talán többrül több károm keletkezzen az Patikát fölnyithassam. Melly drága kegyességtül várván maradok alázatos szolgája Lanschák Franciska".

A vármegye hajthatatlan maradt. A felállitott gyógyszertár már müködött és 1800-ban Háberler Péter meghalt. Végül is a gyógyszereket Adorján László megvásárolta [101].

A gyógyszertárat Adorján László 1798-1808-ig a megye által rendelkezésre bocsájtott helyiségben helyezte el [102]. /Lásd 11 sz. ábra / 1808-ban házat vásárolt és a gyógyszertárat is abba helyezte át [103]. 1818-ban Iván József gyógyszerész személyében két éven át beosztottal kezeltette a gyógyszertárat. Erre azért volt szükség,

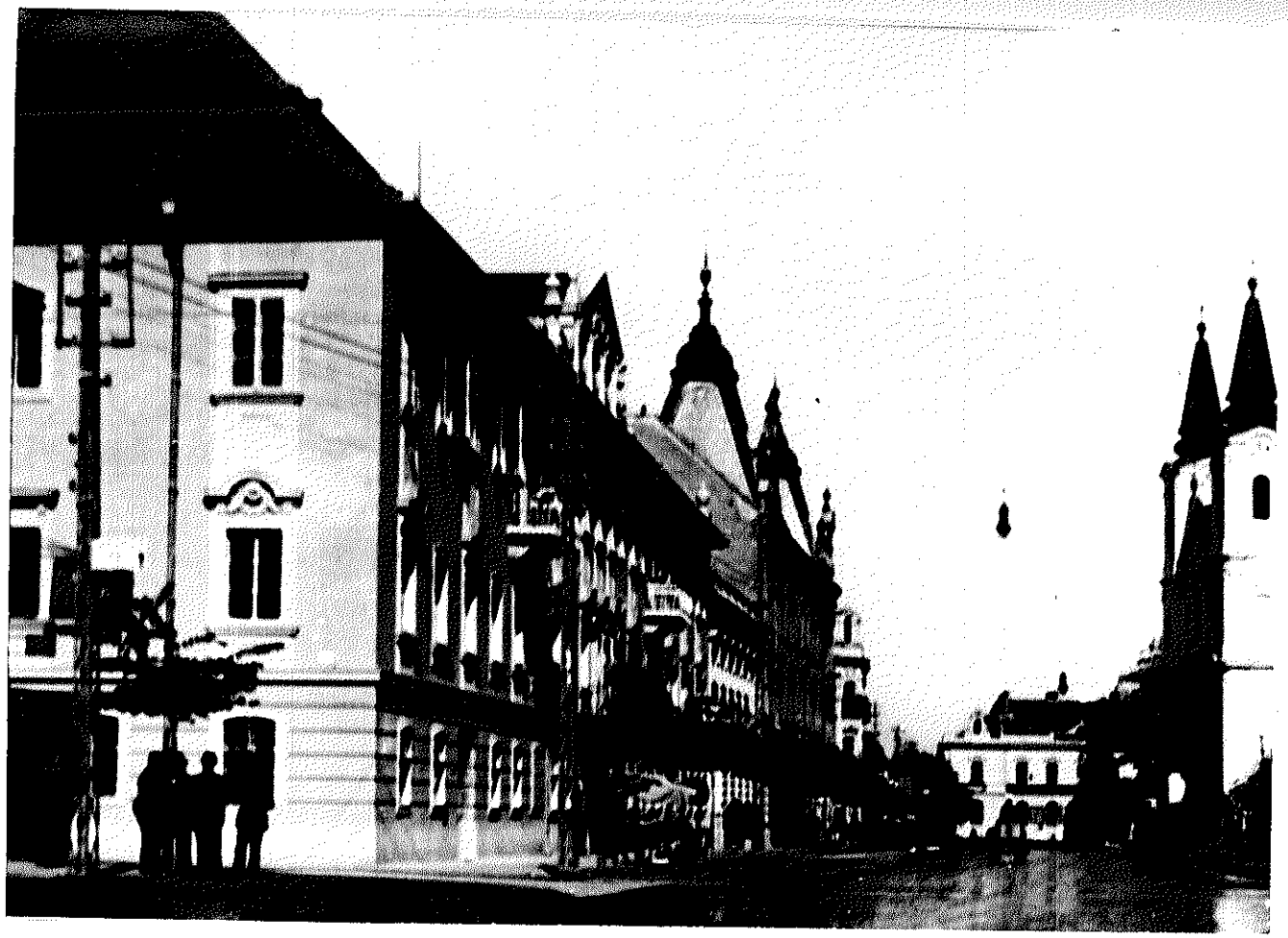

11.sz. ÁBRA A ZALAEGERSZEGI "QUARTÉLY-HÁZ" A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

mert a megye főorvosa neheztelt rá, miután Adorján megtagadta a gyógyszertár vizsgálatáért ez időben már hivatalosan nem járó, de elvárt dij kifizetését. Ezért állandó feljelentések és vizsgálatok tüzében vezette gyógyszertárát. Még 1808-ban uj főorvos került a megye élére Hollán József szombathelyi orvos személyében, miután a megye első főorvosa Szlábi Ferenc, aki mintegy 40 esztendőn át töltötte be ezt a tisztét, meghalt [104]. Hollán József első alkalommal, midőn Adorján a vizsgálati dijat megtagadta becsukással fenyegette a gyógyszertárat. A helytartótanácshoz felterjesztett feljelentéseknek ettől az időtől kezdve se szeri, se száma. E feljelentésekben szó sem esik a megtagadott dijról, annál inkább a gyógyszertár elhanyagolt állapotáról. Végül is a helytartótanács leiratában a következőket irja válaszul :

"Szala Egerszegi Patikának megvizsgálásáról fel küldött Jelentésre válaszoltatik, hogy mivel a Megyebélli Orvosnak jelentése személly részre hajlásrul nem helytelen gyanut nyujtana az által, hogy az eő állitása szerént megh hamisétott és legh rosszabb tulajdonságu fel küldött szereknek az Ország Feő Orvosának szorgalmatos meghvizsgályása után legh jobbaknak lenni tapasztaltattak és a Patikának vizsgályását is nem azon mód szerént, mint fölsőbb Szabások Parancsollyák, más Orvosnak meghivásával, hanem magányossan vitte végben, ezen okból szükségesnek itélte ... Schuszter János és annak Segédgyét Reisinger Urat e-

zen vármegyében ... kiküldeni, hogy a Patikát ujjólag megh vizsgállya " [105].

A vizsgálatra 1821-ben került sor és Adorjánnál kisebb hibák találtattak csak. A megyei főorvos és Adorján közt fennálló viszály szonban nem ült el teljesen. Ujabb és ujabb ürügyekkel jelentették fel a megyénél és a megye végül is egy gyógyszerész felvételére és alkalmazására kényszeritette Adorján Lászlót [106].

1818-ban került a zalaegerszegi gyógyszertárba Iván József gyógyszerészmester, aki a gyógyszertárat 1820-ban bérbe vette [107]. A szerződés szerint "esztendőnként járó árendát, fertálonként járó 100 ftokat" fizetett és kötelezte magát az Inventár szerinti átvétel és majdani átadás kiegyenlitésére [108]. Iván József 1825-ben Zala-szentgróton gyógyszertár felállitására kapott engedélyt a helytartótanácstól és azt 1826-ban meg is nyitotta [109].

1826-ban került Reisinger József, aki Budapesten 1825. novemberében végezte el egyetemi tanulmányait, Zalaegerszegre Adorján László gyógyszertárába [110]. 1832-ben vette bérbe apósától, - időközben ugyanis megnősült, felesége Adorján László leánya, Amália lett , - a gyógyszertárat. Adorján László 1840-ben meghalt, két fiu és két leány örökös a végrendelet szerint örökölte összegyüjtött vagyonát. Amália leánya a gyógyszertárat és az épületet örökölte. A többi gyermek között az ingatlan földvagyon került szétosztásra [111].

1848-ban Reisinger József és felesége eladta a gyógyszertárat Anisit Dániel gyógyszerésznek 6000 pengőforintért [112]. Anisits Dániel, aki 1844-ben végzett Budapesten, Zalaegerszegre nősült, felesége Stenadl Antal Inspektor a "Vármegye mén lovainak felvigyázója" leánya volt. Bátyja Anisits Pál Zalaegerszegi kereskedő. Az adásvételi szerződés szerint 2000 Ft-os évenkénti részletfizetés és kamat mellett köteles Anisits Dániel három hónap alatt a gyógyszertárat elköltöztetni. A szerződésben foglaltakért Anisits Pál, mint "készfizető kezes" kötelezettséget vállalt [113].

Reisinger József ezután visszavonult a gyógyszerészi pályáról. Egy ideig még, mint a zalaegerszegi Ispotály gondnoka müködött [114]. A forradalmi idők után a zalaegerszegi helyi politikai élet egyik irányitó egyénisége és egy ideig mint a városi tanács tagja is müködött [115].

Anisits Dániel teljesitette a szerződésben foglaltakat. A gyógyszertárat még 1848-ban elköltöztette és az ujboli eladásáig azonba helyen müködött, egészen 1875-ig [116]. Itt jegyzem meg, hogy e tekintetben is téves adatokat közöl Pesthy Pál már emlitett helytörténeti müve. Szerinte ugyanis Anisits 1840-ben vásárolta a gyógyszertárat [117].

Zalaegerszeg második gyógyszertárának felállitásáért 1810-ben folyamodott Lakmäyer József gyógyszerész.[118] De mire az uradalom letelepedési engedélye és a helytar-

tótanács jogadományozása megérkezett 1812-ben, Lakmáyert már nem találták. A vármegye ujabb feliratára még Bécsben is keresték sikertelenül [119]. Végre 1814 juniusában nemes Isoó Ferenc szombathelyi származásu gyógyszerész kéri és kapja meg a zalaegerszegi második gyógyszertár felállitásának engedélyét. Még ebben az évben meg is nyilt a gyógyszertár az akkor Kaszaházának nevezett Zalaegerszeg előfalujában, minthogy Isoó a városban nem tudott alkalmas helyet szerezni. Egy éves ottani müködés után a szombathelyi püspök hozzájárulásával sikerült a városban szemben a zalaegerszegi első gyógyszertárral Isoónak üzlethelyiséget bérelnie, és a gyógyszertárt áthelyeznie [120]. Az épületet csak 1820-ban sikerült megvásárolnia 4500 Ft-ért [121].

Jogosan fel kell tételeznünk, hogy a megye főorvosának az első gyógyszertárral és annak tulajdonosával kialakult kapcsolatában ennek szerepe volt. Mind a főorvos, mind Isoó Ferenc szombathelyi illetőségüek voltak korábban.

Isoó Ferenc a gyógyszertárat az 183o-as évekig maga vezette. Ebben az időben előbb Szép Károly, majd 184[illegible]-1845-ig Sipos Károly, mint bérlők müködtek a gyógyszertárban [122]. Isoó Ferenc 1842-ben meghalt, a gyógyszertárat özvegye tartotta fenn és az előbb emlitett Sipos Károllyal kezeltette. Sipos Károly 1845-ben Perlakon uj gyógyszertár felállitására kért és kapott engedélyt, igy távozott Zalaegerszegről. A gyógyszertár vezetését Isoó

Ferenc fia, aki közben befejezte tanulmányait, vette át és vezette 1875-ig, eladásáig [123].

A két zalaegerszegi gyógyszertár együttélése nem nevezhető a legjobb indulattal sem békésnek. Számtalan, a gazdasági érdekellentétből eredő feljelentés, kérvény tanuskodik erről a Zala megyei Levéltárban. Ez a szembenállás mutatkozott meg később is, amikor a város vezetéséért küzdő két ellenpárt hangadói között egyfelől Reisinger Józsefet és Anisits Dánielt, másfelől Isoó Ferencet és öccsét Isoó Alajos ügyvédet találjuk [124].

Zalaegerszeg mindkét gyógyszertára, az ekkor Isoó Ferenc tulajdonában lévő "Szent Háromság" gyógyszertár 1858. aug. 6./13718 számu, az Anisits Dániel tulajdonában lévő "Szent Lélek" gyógyszertár pedig az 1859. jun. 30./12217 számu helytartósági rendeletek értelmében reáljoguaknak nyilvánittattak / lásd 8.sz. ábra/ [125].

d./ A megye területén müködő többi gyógyszertár alapitására és müködésére vonatkozó adatok

A fentiekben részletesen foglalkoztam Nagykanizsa, Keszthely és Zalaegerszeg gyógyszertárainak alapitási és müködési körülményeivel. A továbbiakban a megye többi gyógyszertárának létesitésére és müködésére vonatkozó egyedi és legfontosabb adatokat foglalom össze.

Bucsuszentlászló

A Ladiszlaita ferences szerzetes rendi tartomány

a XVIII.században az akkori szentlászlói rendházban a rendelkezésre álló adatok szerint müködtetett házi gyógyszertárat. Szentlászló bucsujáró hely volt a rendház és templom körül a XVIII. században település még nem létesült. A rendházban önálló patika-szoba létéről nem tudunk, valószinüleg a gyógyszerek a füszeres kamrában nyertek elhelyezést. A rend tagjai között időszakosan kirurgus elnevezéssel is találkozunk, de ezeket soha nem nevezték egyben patikáriusoknak is. A gyógyszerek legnagyobb részét nem maguk készitették, hanem ugy szerezték be, mint ahogy erről a számadáskönyv bejegyzései tanuskodnak: "pro aromatibus et medic. composit. Sopronij." stb. [126].

A földrajzi viszonyok és a szentlászlói rendház és a ferences szerzetesek ilyen irányu tevékenysége enged csupán arra következtetni, hogy a gyógyszereket a környék lakói számára is kiszolgáltattak.

A XVIII. század második felében, mikor rendszeressé vált a gyógyszertárak vizsgálata, a megyei főorvos egyetlen vizsgálatot sem tartott Bucsuszentlászlón, mig Keszthelyen és korábban Nagykanizsán erre van adatunk. Ez is a gyógyszertár házi jellegének bizonyitéka [127].

A rendelkezésre álló adatok azt bizonyitják, hogy ez a házi gyógyszertár még 1796-ban is müködött. A helytartótanács leiratából kitünik ti.i., hogy "...még mindig gyakorolják az elöljárók elnézéséből az orvosságkészitést, gyógyitást, ápolást " [128]. A szerzetes rend házi gyógy-

szertárának további müködéséről nincs adatunk, valószinüleg az egyre érkező tiltó rendelkezések miatt e tevékenységükről a rendház tagjai a továbbiakban lemondtak.

Sümeg

Gyógyszertár felállitására Sümegen még 1768-ban Gutten György kapott engedélyt. Azonban arra vonatkozóan, hogy valóban fel is állitotta volna, nincs adatunk. Az első adat, gyógyszertárvizsgálat a sümegi gyógyszertárban 1770-ből való [129]. Ezen adatok szerint nem is Gutten György, hanem Pummer Zakariás volt a gyógyszertár tulajdonosa. Mint azt már a zalaegerszegi gyógyszertár története tárgyalásánál emlitettem, a megye a sümegi gyógyszertárat is támogatta évi 200 Ft. sallárium mal, és mikor ezt 1776-ban megszüntették, Pummer Zakariás is kérvényezte annak további folyósitását [130]. Ellentmondó de nem egyeztethető adatok szerint Pummer időszakosan a balatonfüredi gyógyszertárt is birta ill kezelte /?/.

1825-ben Kikaker Imre vásárolta megy a gyógyszertárat. Kikakker Bécsben végezte gyógyszerészi tanulmányait. 1820-ban nyert diplomát[131]. Tőle Mollik Ferenc gyógyszerész vásárolta meg a gyógyszertárat 1831-ben, majd miután Kecskeméten vásárolt gyógyszertárat, a sümegit Dienes Józsefnek adta el még 1838-ban. Dienes egy éven át volt a gyógyszertár tulajdonosa. 1839-ben Gerzsó János vásárolta meg tőle a gyógyszertárat [132].

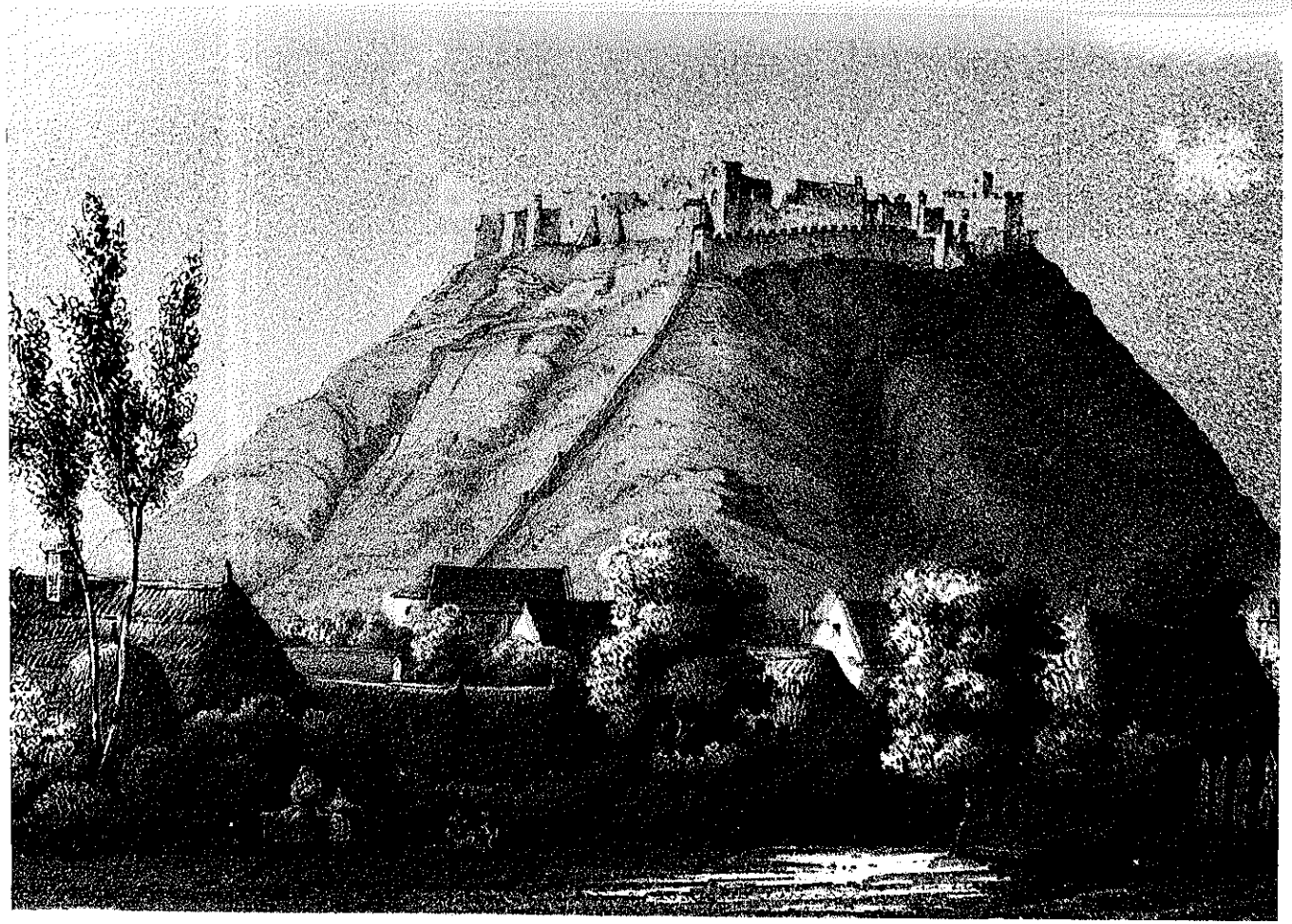

12./ a. sz. ÁBRA SÜMEG LÁTKÉPE A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Gerzsó János életével kapcsolatban meg kell emlékezni arról, hogy mint azt más gyógyszerésztörténeti szerzők már feldolgozták, 1848-ban a szabadságharc idején, mint huszárkapitány a Bocskay huszároknál szolgált és számos bravurjával tette magát nevezetessé. Távolléte miatt gyógyszertárát bezárta. A szabadságharc bukása után visszatért Sümegre és Pillich Ferenc gyógyszerész gyakornokkal, - aki szintén huszárhadnagy volt a szabadságharcban - kezelte a gyógyszertárat [133]. Még 1828-ban keletkezett az a gyógyszerszámla, mely szerint a sümegi gyógyszertárat "Fekete Sas"-nak nevezték.

A gyógyszertárat a soproni helytartósági osztály 1858-ban nyilvánitotta reáljogunak a 14.223 számu rendeletével / lásd 8 sz. ábra / [134].

Csáktornya / Čakovec. Jugoszlávia/

Csáktornyán Göncz /Göntz/ György 1777-ben létesitett gyógyszertárat. A gyógyszertár a vizsgált korszak végéig a Göncz család birtokában volt. Az 1820-as évek végén a tulajdonos fia Göncz János György vette át a gyógyszertár vezetését. A gyógyszertár müködéséről igen keveset tudunk [135]. 1841-ben a gyógyszertárat a pesti egyetemen végzett Göncz Lajos örökölte édesapjától [136].

1810-ben Göncz György hiába fordult a vármegyéhez, hogy a megye alkalmazottai részére hitelezett, kiadott gyógyszerek értékét téritse meg. Mivel hitelesen nem tud-

ta igazolni, hogy azok valóban a "Vármegye commissiójába" tartoztak, a mitegy 200 Ft-nyi összeget sohasem kapta meg [137].

A gyógyszertárat rendszeresen vizsgálta a megyei főorvos, sok esetben kifogás alá sett mind a gyógyszerek minősége, mind a gyógyszertár rendetlen és piszkos állapota. Az 1810-es években a gyógyszerész feljelentésére a megyei főorvos vizsgálatban megállapitotta, hogy Csáktornyán és általában Muraközben vándor gyógyszerárusok és kontárok működtek [138].

A zágrábi helytartóság 1859-ben a csáktornyai gyógyszertárat reáljogunak nyilvánitotta 39736/3101 számu rendeletével [139]. / lásd 9 sz. ábra /

Balatonfüred

A tihanyi rendházban már a XVIII. század elején valószinüleg házigyógyszertár működhetett. Ezt látszik alátámasztani az a szaktörténetünkben ismert adat, mely szerint "Lénárt János II.Rákóczi Ferenc szabadságharca idején Tihanyban volt gyógyszerész ... Orvoslással is foglakozott, mert Eszterházy Antal tábori könyvében ez állt róla: Lénárt Jámos tihanyi patikáriusnak passzus adatott, hogy orvosló szereivel sebeseinkhez és betegeinkhez szabadon járhasson". A Zala megyei Levéltárban azonban erre vonatkozóan semilyen adatot nem sikerült, még célzott kutatással sem fellelni [140].

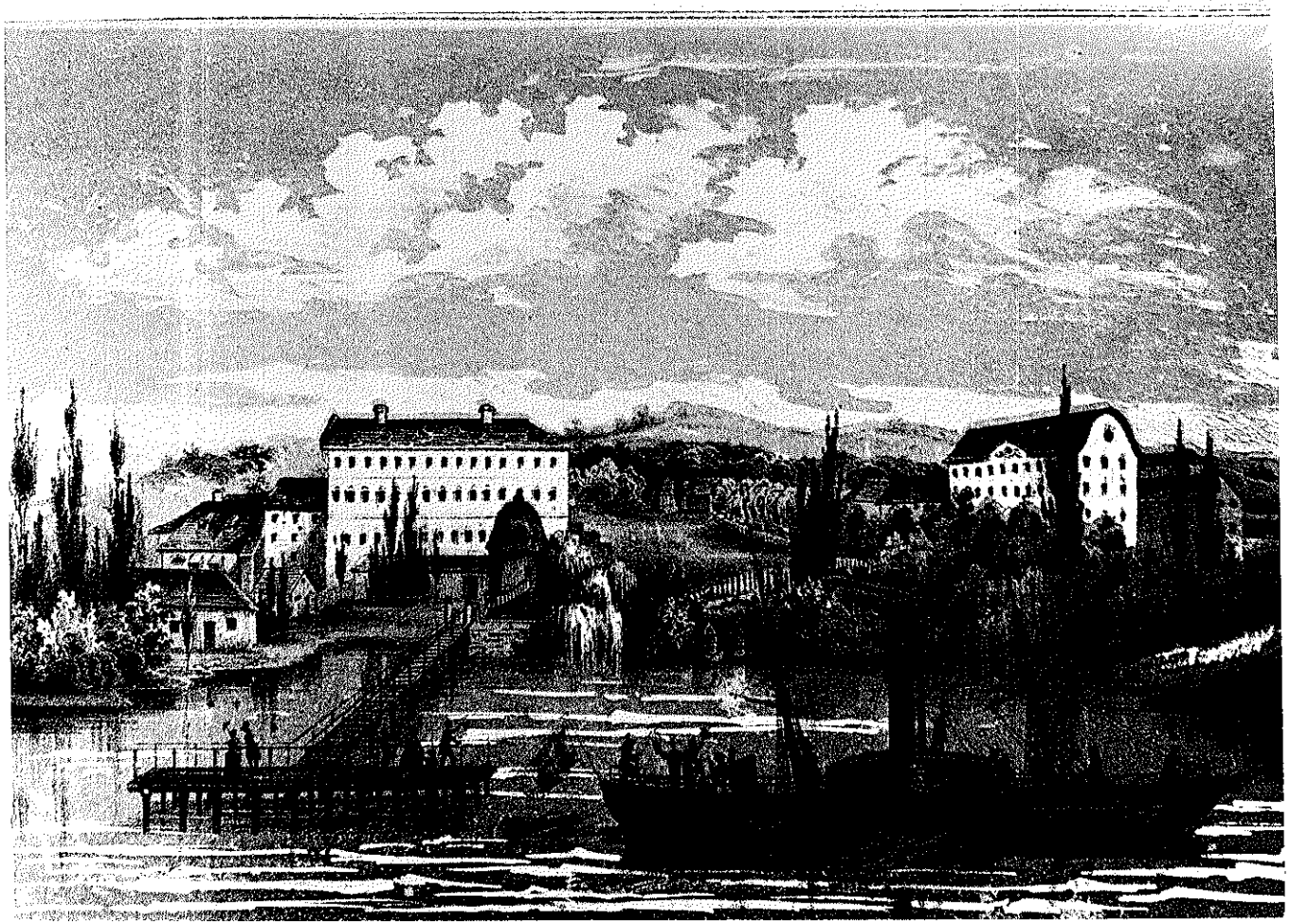

12./ b. sz. ÁBRA BALATONFÜRED LÁTKÉPE A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Balatonfüred a tihanyi apátság birtoka volt. Feltehetően ők engedélyezték az 1780-as évek legelején, hogy a város orvosa Oesterreicher Manes József Füreden gyógyszertárat is kezeljen. Amikor a megye ezt meg akarta tiltani, Oesterreicher bizonyitványt szerzett be Winterl Jakabtól, a pesti egyetemen a kémia és botanika tanárától, mely szerint a gyógyszerészethez is ért. A vármegyei és a helytartótanácsi eltiltás ellenére Oesterreicher még az 1780-as évek végén is kezelte a gyógyszertárat [141].

Oesterreichernek távoznia kellett Balatonfüredről. Bécsben telepedett le. Ez időben lehetséges hogy Pummer Zakariás sümegi gyógyszerész idénygyógyszertárat tartott fenn Balatonfüreden /lásd 73.oldal/. Az első önálló gyógyszerész Balatonfüreden Kuntz / Kuntzy, Kunszky/ János veszprémi gyógyszerész volt. A gyógyszertár tulajdonán kivül időszakosan a "feredőházat" és a füredi gyógyviz értékesitésének jogát bérelte hosszu időn át. [142].

A gyógyhatásu füredi "savanyó viz" különleges és szabályzott kiszerelést igényelt. "... az övegek betsinálását pedig az ottlévő Apatikáriusnak olly feltétel alatt /t.i. adja bérbe az apátság/, hogy jövendőre az övegeket a szurok felett még bőrrel is bé kösse, és az Uradalomnak Petsétjével is megerősitse,..." jelentette 1821-ben a füredi fürdőt és gyógyvizértékesitést ellenörző királyi biztos [143].

1839-től Némethy Pál gyógyszerész volt a gyógyszertár tulajdonosa [144]. Amikor Némethy Pál 1845-ben kéri

hogy második gyógyszertárat nyithasson Keszthelyen, a kérvény helytarótanácsi felterjesztéséhez csatolt főorvosi jelentésből a füredi gyógyszertárról a következőket tudjuk meg:

"... Némethy Pál Ur ... Balatonfüreden, melly egyik magyarhon leg kedveltebb fürdői közül, s Zalát más Országokkal is összve köti, oly gyógyszertárt köteles tartani millyen a leghiresebb fővárosiak legjobbika, sőt minthogy itt idegenhoni orvosok rendelményei is fordulnak meg, még ezek kivánataira is figyelnie kell, ezt pedig mennyire nehéz megtennie, kitetszik abból, hogy az egész savanyóvizi gyógyszeres üzlete leg föllebb nyoltz hétig tart, és az év többi részén, minthogy ezen elhagyatott magány helyen semmi alkalom össze nem hozza az embereket, tsak igen ritkán téved valami tenni valója, ... a vármegyének pedig érdekében fekszik, hogy Balatonfüreden olly gyógyszeres legyen ki a közönségnek és kivánatainak eleget tegyen, azért is én Némethy Pál Urat e tekintetből ... ajánlandónak vélem ..." [145].

A balatonfüredi gyógyszertárat a helytartóság 1854-ben 5946 számu rendeletével nyilvánitotta reáljogunak [146]. /lásd 8 sz. ábra/.

Zalaszentgrót

A Zala megyei Levéltár Megyegyülési Jegyzőkönyveiben az 1825.dec. 19-én tartott gyülés alkalmával 3377/4 sz.

alatt az alábbi határozatot találjuk:

" Iván József Patikárus a végett folyamodik, hogy minek utánna ezen Tudományára nézve nyert Diplomáját még 1818. noveber 3-án tartott Nagygülés alkalmatosságával kihirdettetvén N.Adorján Lászlónak Patikáját 3. esztendőkig Árendában birta, most pedig Szent-Gróthon letelepedni kivánván e végre a Földes Uraságtól is engedelmet kért, most a Nemes Vármegye is ezen céljában helyben hagyó végzése által őtet gyámolitani méltóztasson ... mivel ... Szent-Gróth vidékjéhez közel Patika nincsen ... annak felállitása a közjónak hasznával vagyon igazságosnak találtatott és a folyamodónak a Földes Uraságtól Szent-Grótheon leendő letelepedésére és a Patikának felállitására adatott engedelem olly feltétel alatt megerősittetett, hogy magát a felső rendszabásokhoz pontosan alkalmaztassa ..."

A fenti határozatot Fleischakker József megyei főorvos és Táblabiró figyelmébe ajánlják, hogy annak idején majd a szükséges gyógyszertárvizsgálatot megtegye. Az első gyógyszertárvizsgálat 1826-ban meg is történt. A gyógyszertár tehát megnyilt.

Iván József 1832-ben adómentességért folyamodott a vármegyéhez, a vármegye megtagadta ezt és határozatában a következőkkel indokolta meg:

"A nemtelen Gyógy Szerárosoknak Tsak tulajdon Személyjek mentesittethetvén fel az adó alól, ez okból Iván Józseff Szent-Gróthi Patikárusnak, mint ugyan nemtelen sze-

mélynek is, minden egyéb vagyoni Adó alá tartoznak." [147].

Iván József nem sokáig vezette a Szentgróti gyógyszertárat. Mint az a későbbi adatokból kitünik, családi élete nem lehetett harmonikus, mert mint végrendeletében irja felesége mindenét "elexequaltatta", mégis mintegy 2.5 ezer forintot tudott Hodászi Borbálára, a nála 13 év óta szolgálatban lévő leányra, és mintegy 1000 Ft-ot Klári leányára hagyni [148].

1839-ben a gyógyszertár már Stockhoffer Rudolf tulajdona volt. Stockhoffer ellen adósai 1842-ben csődöt jelentettek be [149]. A Dunántuli Kerületi Törvénytábla 1843-as itélete szerint a gyógyszertár csődgondnokául Stauszer János nagykanizsai kereskedőt fogadták el. A csődtömeget aránylag rövid idő alatt sikerült Stockhoffernek kiegyenlitenie, a teljes kifizetés 1845-ben történt meg. A közbeeső időben is Stockhoffer vezette a gyógyszertárat [150]. Jellegzetes körülménynek kell tartanunk, hogy 1847-ben nevének megváltoztatására kérelmet nyujtott be a megyéhez, mely azt továbbitotta a felsőbb szervekhez. Az engedély 1848-ban érkezett meg. Ez időtől Stockhoffer Rudolfot Bottfy Radó néven ismerjük [151]. Mindezekből nyilvánvalónak látszik, hogy a névváltoztatásra a kompromitáló események miatt lehetett szükség.

Tapolca

Tapolca első gyógyszertárának alapitási évét csak célzott és részletekbemenő levéltári kutatásnak sikerült

egyértelmüen tisztázni. A már korábban is idézett "Gyógyszerésznek Törzskönyve" szerint "Tapolca I. Oroszlánhoz, alapitási év: 1836. személyjogu, tulajdonosa:Szalay Gyula. 1926.-" e bejegyzés ellentmondásban állt a Zala megyei Levéltárban található adatokkal [152]. Tekintettel arra, hogy a levéltári források minden szempontból hitelesebbnek tekinthetők, e fenti adatot tévesnek kell tekintenünk.

1830-ban Salamon Antal, aki ez időben a nagykanizsai második gyógyszertár felállitásáért is folyamodott, és Kováts Márton nyujtott be kérelmet a vármegyéhez gyógyszertár felállitásáért. Kováts Márton a szigligeti uradalmi tiszttartó fia volt. Apja mindent megtett, hogy fia nyerje el a gyógyszertári jogot. A megye olyan felterjesztést tett, hogy a helytartótanács egyértelmüen Kováts mellett döntött. Mint a felterjesztésben irják:

"... hol Tapolczai Mezőváros fekszik az Orvosi Szer Áros Boltok nagy és nevezetes távolságra esnek s mint a vidéknek népessége, mint a város lakóinak s ott összve gyülekezni szokott Katonaságnak számossága a hasonló Bolt felállitását szükségessé teszi, Orvosi szer árosnak pedig ... Kováts Márton ... mivel most is Orvosi szer áros lévén ... azt a maga tehetségével és Attya segedelmével ... inkább tudhatja, mint Salamon Antal ..." [153].

A gyógyszertár felállitási engedélyt, mint személyes jogot Kováts Márton 1831-ben el is nyerte. A gyógyszertá-

rat még ez évben felállitotta és megnyitotta [154].

Alsólendva / Dolnja Lendava. Jugoszlávia/

Kiss Adalbert gyógyszerész 1835-ben kérvénnyel fordult a vármegyéhez, hogy Alsólendván gyógyszertárat állithasson fel. A vármegye február 23.-án megtartott közgyülésén ellenvetés nem merült fel, igy támogatólag terjesztette fel a helytartótanácshoz a kérvényt.[155] A válasz szokatlanul gyorsan, még ez év májusában megérkezett. E szerint Kiss Adalbert a gyógyszertárat "Olly nyilvános feltétellel megnyithatja, hogy az se másnak el ne adhassa, sem valamely szerződés utján senkire se ruházhassa ..." tehát a gyógyszertár személyjogu gyógyszertár lett [156]. A gyógyszertár "Szent Háromság" elnevezéssel müködött. Az első gyógyszertárvizsgálatot 1836-ban tartotta Fleischakker József megyei főorvos.

Perlak /Prelog. Jugoszlávia/

Sipos Károly 1844-ben kérvényezte, hogy Perlakon gyógyszertárat állithassen fel. Beadványában arra hivatkozott, hogy mind a zalaegerszegi alsó járás, mind Muraköz lakossága minden fajta gyógyszertárat nélkülözni kénytelen. Kérelmét a megye főorvosa Smalkovits Mihály is támogatta, szakvéleményében a következőket irja:

"...A Muraközi és Egerszegi alsó járásoknak mind népességét, mind helyzetét s a Zala megyei gyógyszertárak-

nak fekvését tekintve, Perlakon gyógyszertár lagalkalmatosabban nyithatik. Ugyanis emlitett két járások egymással megütköző részei majdnem a legnépesebbek, de bizonyára a legtehetősebbek s igy hihető saját egészségek visszaállitására legtöbben ügyelnek, igy a gyógyszertároknak távol létében a tájikon létező sebészektől veszik a szereket; ezek pedig semmi árszabályt nem tartván be, önkényök szerint zsarolják betegjeiket a nélkül, hogy kérdésre vonathatnának, mint hogy rendes recept irás nélkül adnak, s megfizettetik, mint tetszik; - a gyógyszertárok pedig ezen a tájokon olly távol esnek, hogy azokból orvosi szereket csak olly bajokban nyerhetnek, mellyek várakozást engednek, de éppen a sürgetősb esetekben nem jutnak hozzá. - Ugyan is A.Lendva egésszen kézen kivül van, Nagykanizsa a legközelebbi, Csáktornyaihoz, vagy három állapodás, ide nem számitva a Murán átkelési idő vesztést, s gátokat; Zala Egerszeg pedig a most emlitett murai gátokon kivül öt állapodás; a szomszéd Varasd és Körös megyék gyógyszertárait is legkevesb három állapodási távolságra vannak, ide nem számitva a murainál még nagyobb átkelésü gátokat a Dráván. - Mindezen tekintetből és hogy a megyének legnépesb s tehetősb közel lo négyszög mérföldje gyógyszertár nélkül van, alázatos véleményem szerint Perlakon a legalkalmatosban nyittathatnék ..."

Sipos Károly, aki ebben az időben a zalaegerszegi "Szent Háromság" gyógyszertár bérlője volt, meg is kap-

ı az engedélyt, 1845 nyarán a gyógyszertár meg is nyilt [158].

Sipos Károllyal kapcsolatban meg kell emlékeznünk ról, hogy előbb orvosi diplomát és doktorátust szerzett, pesti egyetemen. "Orvostudori értekezés a föld szine ltozásáról" c. disszertációja 1827-ben jelent meg Bu- n [159]. A gyógyszerészetet csak 1839-ben végezte el. A perlaki "Reménység" gyógyszertárat személyes joggal á- litotta fel és vezette [160].

e./ Gyógyszertár létesitési kisérletek

Már a korábbiakban Nagykanizsa, Keszthely és Zala- egerszeg gyógyszertárainak tárgyalásakor az ott felmerü- lő gyógyszertárak felállitására történő ujabb törekvések- ről megemlékeztem. Feldolgozásunk azonban nem lenne tel- jes, ha nem emlékeznénk meg arról, hogy 1839-ben Dulff Ferenc Légrádon kivánt gyógyszertárat felállitani, vala- mint 1845-ben Perneszi Pál, aki 1839-ben Pesten végzett Zalalövőn felállitandó gyógyszertár engedélyezéséért fo- lyamodott. A légrádi gyógyszertár felállitását a helytar- tótanács szükségtelennek tartotta. A zalalövői gyógyszer- tár kérvénye már a megyei jóváhagyásnál elutasitást nyert, hiába fordultak a lövői közbirtokosok is ujabb kérvény- nyel, a megye Smalkovits M. főorvos véleményét osztotta [161]. Szaktörténeti szempontból csak ugy, mint kortörté- netileg jellemző Smalkovits Mihály megyei főorvos jelen- tése és véleménye a zalalövői gyógyszertárral kapcsolat- ban. Jelentős azért, mert belőle képet kaphatunk arról,

ta az engedélyt, 1845 nyarán a gyógyszertár meg is nyilt [158].

Sipos Károllyal kapcsolatban meg kell emlékeznünk arról, hogy előbb orvosi diplomát és doktorátust szerzett a pesti egyetemen. "Orvostudori értekezés a föld szine változásáról" c. disszertációja 1827-ben jelent meg Budán [159]. A gyógyszerészetet csak 1839-ben végezte el. A perlaki "Reménység" gyógyszertárat személyes joggal állitotta fel és vezette [160].

e./ Gyógyszertár létesitési kisérletek

Már a korábbiakban Nagykanizsa, Keszthely és Zalaegerszeg gyógyszertárainak tárgyalásakor az ott felmerülő gyógyszertárak felállitására történő ujabb törekvésekről megemlékeztem. Feldolgozásunk azonban nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg arról, hogy 1839-ben Dulff Ferenc Légrádon kivánt gyógyszertárat felállitani, valamint 1845-ben Perneszi Pál, aki 1839-ben Pesten végzett Zalalövőn felállitandó gyógyszertár engedélyezéséért folyamodott. A légrádi gyógyszertár felállitását a helytartótanács szükségtelennek tartotta. A zalalövői gyógyszertár kérvénye már a megyei jóváhagyásnál elutasitást nyert, hiába fordultak a lövői közbirtokosok is ujabb kérvénnyel, a megye Smalkovits M. főorvos véleményét osztotta [161]. Szaktörténeti szempontból csak ugy, mint kortörténetileg jellemző Smalkovits Mihály megyei főorvos jelentése és véleménye a zalalövői gyógyszertárral kapcsolatban. Jelentős azért, mert belőle képet kaphatunk arról,

milyen ellentétek huzódtak meg korszakunkban gyógyszerész és orvos között, de arra is rávilágit e dokumentum, milyen volt a XIX. század közepén a nemesi vármegye /Zala megye/ osztályérdekeket szolgáló egészségpolitikája. Bár a vélemény valóságos tényekre látszik hivatkozni, de azokat a legtöbb esetben eltulozva tárgyalja. Ha a jelentés adatait összevetjük Zala megye térképével /lásd 6.sz. ábra/, e tulzásokat azonnal észrevehetjük.

"... Egyéni véleményem és szakismeretemnél fogva oda vagyok kénytelen nyilatkozni, hogy a kért gyógyszertárnak Zala Lövőn felállitására tett kérelem megtagadtasson, mert annak felállitása nem csak nem szükséges, de a közönségre nézve veszedelmes lenne is ... Mert bár a folyamodó azt hozza fel, hogy Zala Lövőnek 15-18000-re rugó népessége /de csak önérdekbeli számitással/ felette szükségessé tesz itt egy gyógyszertár felállitását; mivel ...Zala Lövő a Körmend-Fiume uton létezik, ... én az ügyet orvosilag s részrehajlatlanul, de szakértőleg tekintve Zala Lövőt csak a mult évben vásártarthatás által mezővárosodott oly kis helynek ismerem, hol az eddigi négy, csak sinlődő, közeli gyógyszertárak miatt, mellye a tájat szükséges gyógyszerekkel a betegeskedők nagy alkalmatlanságuk nélkül elláthatják, éppen nem szükséges egy uj, soha magát csak gyéren tengődésig sem emelő, s létezőket gyengitő gyógyszertárat felállitani. A körmendi és Z.Egerszegiek Lövőtől legfellebb harmadfél órára vannak, minden-

kor jó uttal összeköttetvék; - ezek Baksáig könnyen ellátják a vidéket, innen pedig a Muráig, s Vas megyéig; Alsó Lendva, melynek távolsága a folyamodásban csak ámitásra használtatik / t.i. 2.5 állapodás/ - minthogy akik a Lövői dombon fölül laknak már közel érik Lendvát a rögtöni esetekre a Lövőn lakozó járásbéli orvos köteles szereket tartani /?!/ ezért ... eddig soha orvosi szer nem vehetése miatt meg nem haltak, igy ezután is mindig megszerezhetik azt könnyen ... csak akarják; de éppen ez a baj, hogy nem akarnak orvosi szerrel élni, - ugyanis ... a kikürtölt 15-18000 vidékbéli lakosokból ha ezen szám igaz volna is orvosi szerekkel az egész vidékben semmiképp nem él 100 család, már ezek hogyan tegyék szükségessé az uj gyógyszertárt? Mert orvosi szerekkel élőknek tekintem a környékben lakó, mintegy 10-20 uri házat alig található egypár uradalmi tisztet, egynehány korcsmárost, s a nem igen nagy számu izraelitákat; - A szegény földmüves pedig, ... még ha tehetős is volna, amit a Lövő táji földmivesekre ráfogni nem lehet orvosi szerrel élni nem szokott."

A továbbiakban kétségbe vonja, hogy létezne olyan rendelet, mely minden 10000 lélekre gyógyszertárat engedélyezne; " az is csak a folyamodó agyában, nem Budán kelt ", - irja. Sőt, egyenesen veszedelmes lenne egy uj gyógyszertár létesitése, mert "ebből panasz számtalan támadna s a hibák orvoslása lehetetlen;- a tudatlan betegek kénytelenek lennének az elromlott, állott, vagy hamisi-

tott szereket egészségök kárával használni - mert a gyógyszertárokra nem áll ám ... a concurrentia haszna; ugyan is midőn más boltos ezáltal javulásra serkentetik a falusi szegény gyógyszeres csalásra és rossz szerek adására ... mert ne higyje senki, hogy rossz szereit elhányja a koldus bottal küszködő gyógyszeres ... hanem jó drágán eladja. - Az illy visszaélléstől semmi felvigyázat meg nem óvja a közönséget, mert a rossz gyógyszerre nem ismerhetni ugy rá, mint a boltbéli árura, még az orvos is, ha egyszer többféle összve vegyittetik, nem isméri ki magát, s minek utánna a foganatlan szerek miatt ide-amoda kapkodni kénytelen, a beteg kárával /csak ne éltével/ fizeti meg a gyógyszertárnak csufolt halál-tárt. "

4. A gyógyszertárak tulajdonviszonyainak vizsgálata

A gyógyszertári hálózat fejlődésének statisztikus vizsgálata során láttuk, hogy a gyógyszertárak létesitésében döntő jelentősége van a vizsgált korszakban azok tulajdonviszonyainak. Zala megyében a XVIII. század elején szerzetesrendi gyógyszertárak létesültek csak. Ez a szerzetes rend a ferences rend volt. Szakirodalmunk korábban részletesen foglalkozott a szerzetes rendek gyógyszerészi működésének részletesebb feldolgozásával a jezsuita és irgalmas renddel kapcsolatban [162]. A legutóbbi időben Perényi F. modern történeti értékelésében foglalkozott a jezsuita rend ilyenirányu tevékenységével. Ebben leszö-

gezte, hogy a jezsuiták ellenreformációs tevékenységének ideológiai kiszélesitését segitették az oktatás és az egészségügy benne a gyógyszerészet müvelése. Ezen tul széles külföldi kapcsolataik révén a gyógyszerészet jelentős anyagi bázist is jelentett a rendnek [163].

A marxista történettudomány is különös érdeklődéssel fordul e kérdés felé, mert mint azt Albert Soboul francia marxista történész kifejti, a társadalomtörténetnek "nemcsak egyes osztályok és rétegek számszerü viszonyait kell feltárni, hanem ezen tulmenően életmódjukat és - főképp - gondolkodásukat is be kell mutatni." E kérdés kapcsán mutat rá Niederhauser E. arra, hogy meg kell vizsgálni a "szerzetes rendeket / különös tekintettel az oktatásban és egészségügyben játszott szerepükre/" és azt, hogy mennyiben és hogyan hatottak a tömegekre [164].

Tekintettel arra, hogy a ferences rend egészségügyi, gyógyszerészi tevékenységét szakirodalmunk csak megemliti és mivel Zala megyében a vizsgált korszakban e szerzetes rend birt gyógyszertárakat és müvelte a gyógyszerészetet, szükségesnek látszik szerepüknek vizsgálata szaktörténet szempontjából is.

a./ <u>Szerzetes rendi gyógyszertárak, különös tekintettel a ferences rend gyógyszerészi tevékenységére</u>

A Szent Ferenc által alapitott szerzetes rend elsősorban hittéritő és lelkipásztori tevékenységet fejtett ki.

A reformáció, majd a XVII. század elején a Bocskay-felkelés visszaszoritotta működésüket hazánk területén. A békekötés után az ellenreformáció ideológiájától vezetve, működésük ujabb fejlődését figyelhetjük meg. Megkezdődnek a kolostorépitkezések, iskolákat hivnak létre, stb. A Dunántulon a török állandó csatározásai miatt csak korlátozottan tudnak működni. Csak a török kiüzése után folytatódhatott zavartalan működésük. 1688-ban a különböző rend tartományok /Marianus, Ladiszlaita, Salvatorius, stb./ között évtizedes harc indul a működési területekért, mig végre 1711-ben megállapodnak a rend tartományok működési területeiben. Ebben az időben a Dunántulon 16 konventben és 6 székházban működtek. Működésük eredményeként statisztikájuk szerint a XVIII. század elején 15000 eltévelyedettet és pogányt téritettek katolikus hitre [165]. Minezekből kitünik, hogy működésük archaikus-restauracios jellegü volt alapvetően.

Zala megye területén 1714-ben Bucsuszentlászlón, 1709-ben Nagykanizsán, 1723-ban Keszthelyen telepedtek le véglegesen. Sümegen és Csáktornyán már az 1660-as évektől volt működő rendházuk [166].

Kolostoraikban, intézményeikben a külsö lelkipásztorkodás mellett egy másik tevékenységük is mutatkozik: ez a közmüvelésben betöltött szerepük. Iskolákat nem csupán a rendtagok képzésére hivtak létre, de mint az Zala megyében is volt, a keszthelyi gimnázium felállitásával

a világi ifjuság müvelését is végezték. A keszthelyi ferences gimnázium 1771-1796-ig müködött a rend tulajdonában és a rendtagok vezetésével [167].

Meg kell itt emlékeznünk arról, hogy rendházaikban mindenütt könyvtárakat hivtak létre. A teológiai müveken kivül megtaláljuk az oktatáshoz szükséges irodalmi, tudományos müveket csak ugy, mint az orvosi-gyógyszerészi irodalom e korban jelentős müveit. Mint azt egy keszthelyi adat bizonyitja, e tevékenységüket nagyon fontosnak tartották. A keszthelyi gvardián Festetics Pálhoz irt levelében erről igy ir: " Semmi sints, ami annyira szükséges és hasznos lenne." Ide tartozik az egyházi zene müvelésének tevékenysége is. Templomaikban mindenütt megtaláljuk az orgonát, melyet kántoraik szólaltattak meg az egyházi alkalmakkor. Minden rendházban rendtagokból többszólamu kórust állitottak fel, egy-egy szerzetes, mint zeneszerző vált ismerté hazánkban is [168].

Tevékenységükhöz kézmüves iparüzés is tartozott. A rendházakban szétszórtan szinte minden kézmüves ipart üző laikus testvért megtalálunk /csak a legszembetünőbbek: üveges, üveggyártó, kovács, szobrász, festő, pék,stb./ A rendházak és templomok berendezése és ezek müvészi qualitásai bizonyitják müködésük magas szinvonalát. E tevékenységeik során kell megemlékezni arról, hogy pl. Bucsuszentlászlón a hatalmas kiterjedt vizzel elárasztott, mocsaras vidék csatornázását az ott müködő ferences barátok

végezték el [169].

Hazánkban korábban benedekrendiek, premontreiek, ciszterciták, johanniták, pálosrendiek, jezsuiták foglalkoztak már betegápolással. A XVI. század folyamán betegápoló szerzetesek az irgalmasok és kamilliánusok is megtelepedtek itt. Az utóbbiak elsősorban a kolostoron kívüllálók ápolására vállalkoztak. Azonban az összes rend tagjai gyógyitották saját szerzeteseiket és a hozzájuk fordulókat is [170].

A ferences rendben a beteg ápolásának sulyos kötelességei Szent Ferenc reguláiban találhatók. Hazánkban szivesen és előszeretettel foglalkoztak ezzel már a XIII. századtól. A ferences viszonyokra jellemző, hogy a rendházban mindig megtaláljuk a betegápoló /infirmarius/ barátot, ahol gyógyszertár, akár házi, akár nyilvános létesült, ott minden esetben patikus, vagy patikus-kirurgus is müködött. [171]. A gyógyszertárak és orvosok ritkasága hozta magával, hogy a ferencesek a XVIII. században ilyen tevékenységet folytattak nyilvánosan. Tudjuk, hogy a XVIII. század első felében Somogy és Zala megyében csak ferences gyógyszertár müködött. Természetes, hogy a rendházak környékének lakói, de földesurai is igyekeztek igénybevenni tevékenységüket. A főurak, vagy gazdagabbak Pozsonyban, Bécsben, Sopronban, Kőszegen szerezték be gyógyszereiket, esetleg egy egy hosszu-fuvarban álló jobbágy is eljutott ezekbe a városokba. A falusi szegénység azonban csak hoz-

zájuk fordulhatott. De a szerzetesek is állandóan járták a vidéket és a rászorulókat gyógyszerrel is ellátták. Természetesen e működésük a rend számára anyagi haszonnal is járt, de területünkön e haszon világi gyógyszerésznek is megadatott volna, csakhogy ebben az időben nem akadt olyan polgári gyógyszerész, aki a megyében gyógyszertárat állitott volna fel. Az első polgári gyógyszertárak is, mintegy tiz éven át, a vármegye évi 200-200 Ft-os támogatását élvezték [172].

Igaz amit Ernyei J. leszöget, hogy mig " a patika jogot helyenként a földesur, Erdélyben a fejedelem felségjoga, a szabad királyi városokban a király, vagy a város maga adta, ... vagy a megyegyülési Universitas Nobilium engedélyezi", addig a "szerzetes rendek gyógyszertárainak erigálási körülményei és jogviszonya legtöbb esetben homályos volt", és hogy ebből, ahol polgári gyógyszerész is működött számos ellentét adódott, melynek kapcsán a szerzetes rendek ezek kárára fejtették ki tevékenységüket [173]. Ez főként a szerzetes rendek exterritorialis jogainak és a polgári gyógyszerészek fejlődő öntudata és jogi státusa ellentmondásából adódott. Ezért nem tudott a főbiró egyes esetekben hatásosan intézkedni, mert a rend dacolhatott a város összes statutumával, de ez főleg a szabad királyi városokra jellemző. Ugyanilyen küzdelem figyelhető meg bárhol másutt a későbbi időben, hogy ahol már letelepedett egy gyógyszerész, egy esetleges uj gyógy-

szertár létesitését kézzel, lábbal ellenezte, mégha az polgári tulajdonu lett volnais , és ha letelepedett, se szeri, se száma nem volt az egymás elleni feljelentésnek, , veszekedésnek, stb. Ott azonban, ahol még nem értek meg a gazdasági feltételek arra, hogy kellő nyereség biztositékával létesüljön polgári gyógyszertár ott a szerzetes rendek ilyen müködése hiánypótló jellegü volt. Igy Zala megyében is.

II. József 1782-ben feloszlatta a szerzetes rendeket, igy a ferences rendet is. A ferencesek tulajdonában lévő gyógyszertárak eladás utján világi kezelésbe mentek át, vagy megszüntek. Igy a nagykanizsi gyógyszertár 1769-ben, a keszthelyi 1789-ben került eladásra, a bucsuszentlászlói házi gyógyszertár pedig az 1790-es évek végén szüntette be müködését.

Mint az a korábbi vizsgálatainkból kitünik a gyógyszertári hálózat fejlődésében Zala megyében jelentős szerepe volt e két ferences rendi gyógyszertárnak. Ha most összefoglalóan akarjuk értékelni a szerzetes rendek szerepét a gyógyszerészetben a vizsgált korszakban, meg kell állapitanunk, hogy a török kiüzése után beköszöntő békés esztendők kedvezően hatottak a szerzetes rendek tevékenységére. Ez szükebb vizsgálódási körünkben is tapasztalható. Azt is le kell szögeznünk, hogy a XVIII. század első felében mutatkozó gyógyszertári hálózat fejlődés azokon a területeken, ahol a gazdasági fejlődés nem ért el

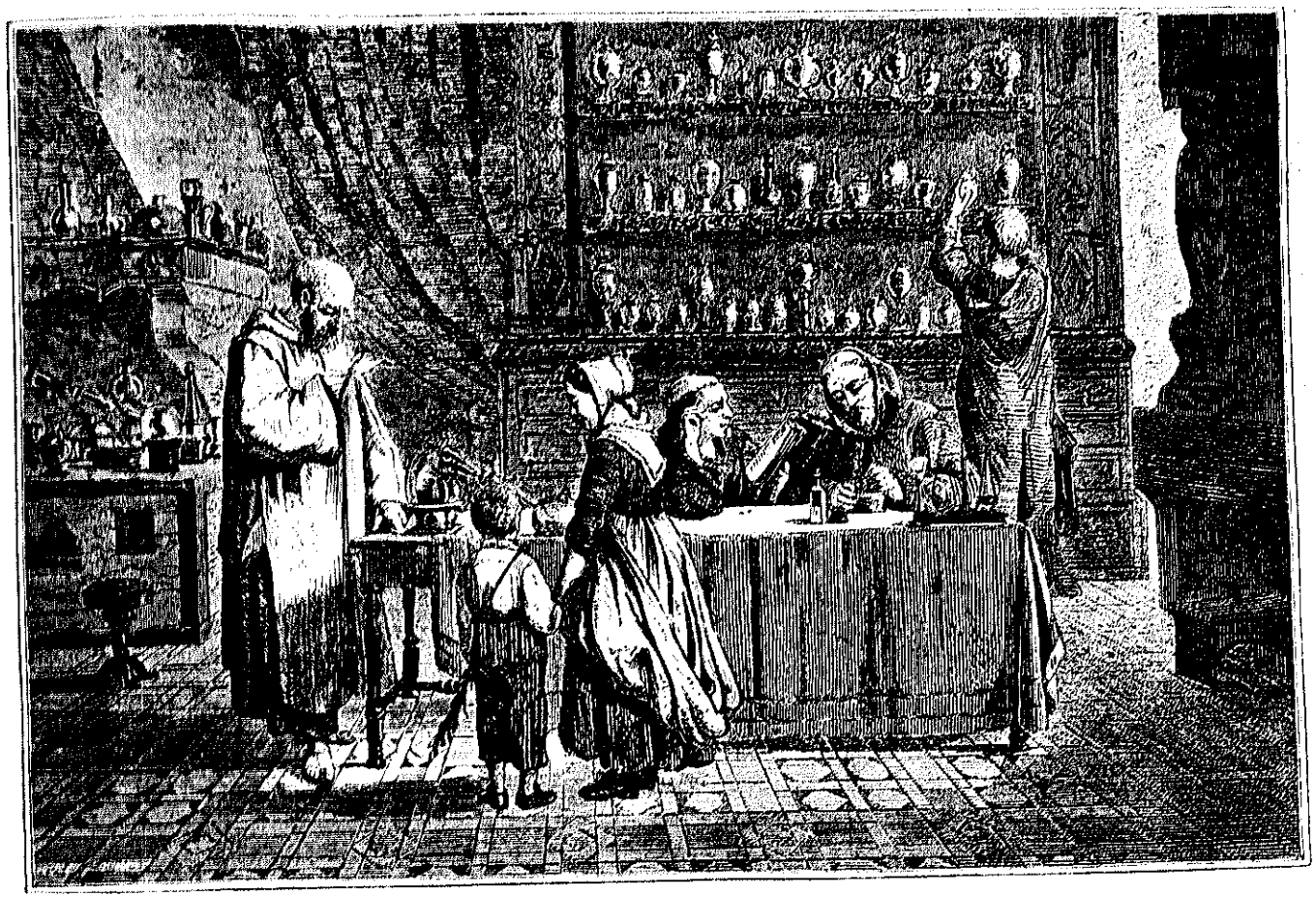

13.sz. ÁBRA SZERZETES RENDI GYÓGYSZERTÁR BELSEJE A XVIII. SZÁZADBAN

egy adott szintet és ahol ennek függvényében bár a társadalmi igény mutatkozott, de nem voltak meg a kellő anyagi biztositékai annak, hogy polgári gyógyszerész telepedjen le, a szerzetes rendek ilyen müködése hiánypótló volt. A szerzetes rendek gyógyszertári hálózatának e korszakban mutatkozó fejlődése egybeesik időben azzal az általános fejlődési periódussal, melyet a korszak kezdeti fellendülő szakaszának neveztünk. Ebből az következik, hogy a XVIII. század első felében jelentkező fejlődési tendenciák azonosan hatottak hazánkban mind a polgári, mind a szerzetesi gyógyszertári tulajdonformák fejlődésére. A jezsuita rend feloszlatása, valamint a többi szerzetes rend megszüntetése tette hazánkban általánossá a polgári gyógyszerészetet. Bár az irgalmas rend továbbra is megtartotta ilyen irányu tevékenységét, azonban a polgári tulajdon viszonyok általánossá válásával e tulajdonforma szerepe nem jelentős.

b./ <u>Földesuri, uradalmi gyógyszertár</u>

Földesuri, uradalmi gyógyszertár Zala megyében egy volt a vizsgált korszakban. E tulajdonformának vizsgálatával és szerepével foglalkozva általánositható ismérveket nem határozhatunk meg. Az egyedi vizsgálat mégis olyan eredménnyel kecsegtet, mely e tulajdonforma értékelését befolyásolhatja.

Keszthely város fejlődését döntően befolyásolta, hogy a kiterjedt Festetics uradalom székhelye volt [147]. A keszthelyi gyógyszertár felállitásának szükségét is ez befolyásolta döntően. A ferences rend feloszlatásával a gyógyszertár vásárlás utján került az uradalom birtokába. A gyógyszertár müködésének idejében nyilvánosan müködött. Forgalmát elsősorban a hatalmas urgdalom ember és állatgyógyászati szükségleteinek kielégitése és Keszthely város gyarapodó polgárságának szükségletei adták. Mint azt később részletesen látni fogjuk a gyógyszertár tiszta jövedelme 2/3-ad, 1/3-ad részben került az uradalom és az általa alkalmazott mindenkori bérlő gyógyszerész között felosztásra. Ez az összeg a XIX. század 30-as éveiben minegy 1000, ill. 500 Ft. volt. Ha az uradalom részesedését tekintjük megkell állapitanunk, hogy ez teljes gazdasági visszonylatában az évenként mutatkozó uradalmi tiszta jovedelemnek csak elenyésző %-a volt. Igy a gyógyszertár elsődlegesen, nem mint jövedelem forrás, hanem mint az uradalom egészségügyi szükségleteinek kielégitését szolgáló létesitmény müködött.

Ez az igény azonban, mint a földesur és jobbágy kapcsolatában jelentkezett. A földesurnak érdekében állt ilyen intézmény fenntartása, mert a munkaerő kizsákmányolás bizonyos szociális és egészségügyi követelmények javitásával tovább fokozható volt. Érdekében állt azért is, mert az igy rendelkezésre álló gyógyszer költségem felül

nyereséget is eredményezett, mig annak esetleges távolról való beszerzése, szállitása e költségek nagyfoku emelkedését, ráfizetést eredményezett volna.

Ezen érdekek szüntek meg 1849-ben az urbéri rendszer felszámolásával. Nem is állt érdekében a keszthelyi uradalomnak tovább a gyógyszertár tulajdonának megtartása. 1864-ben el is adták .

c./ A polgári gyógyszertár

A vizsgált korszakban e tulajdonforma válik általánossá. Mint az a korábbiakból kitünik, a XIX. század első felében nagy fellendülés mutatkozik a gyógyszertári hálózat fejlődésében. E fellendülés csaknem kizárólagosan polgári tulajdonviszonyok között jön létre. E fejlődést determináló gazdasági, társadalmi tényezők biztositották az alapot ennek bekövetkezéséhez. A gyógyszertárak számának gyarapodásán tul regisztránunk kell a gyógyszertár jövedelmezőségének növekedését is. Ezzel szorosan összefügg a gyógyszerészet társadalmi szerepének és helyzetének változása. Hogy ez csak a XIX. század első felében következett be hazánkban azt társadalmi, gazdasági gyökereiben kell látnunk. Mig Nyugat-Európa fejlődése századokkal előbb e szintet elérte és már a virágzó kapitalizmus társadalmában élt e korban, addig hazánk csak ebben az időben tért rá a polgári átalakulás utjára.

d./ Hadsereg tulajdonu, katonai gyógyszertárak

A magyar rendiség korában a nemesség hadbavonulása, az insurrectió alkalmával tudunk arról, hogy a tábori egészségügy megszervezése már a nemesi vármegye hadfelállitásakor megtörténik. A vizsgált korszakban Zala megyében a napoleoni háboruk idejéből ismerünk ilyen adatokat. Az 1848-as szabadságharc idején az önkéntes hadbalépés és hadseregszervezés is hasonló egészségügyi szervezettel birt. Szaktörténetünk szempontjából ez a terület eddig egyáltalán nem vizsgáltatott meg, hogy a gyógyszerészet, a gyógyszerészi tevékenység hogyan valósult meg háboruk idején.

Disszertációs munkám szempontjából csak a teljesség kedvéért térek ki e tulajdonforma megemlitésére. Mivel Zala megye gyógyszerészetének fejlődését vizsgálom, a lakosság gyógyszerellátásában pedig a hadsereg gyógyszertáraknak nem volt szerepük, egy egy kivétellel / tudjuk, hogy a napoleoni háboruk idején Nagykanizsán átmenetileg állomásozó sereg orvosa polgári személyeket is ellátott gyógyszerekkel/ és mert e szaktörténeti terület célzott részletes, tárgyamat nem érintő kutatást igényel e tulajdonforma tárgyalásakor elégségesnek látszik megemliteni azt, hogy a vizsgált korszakban a hadsereget ellátó gyógyszertárak, u.n. mezei patikák, ill. szekér-gyógyszertárak voltak, kezelésüket gyógyszerészek, kirurgusok, orvosok egyaránt végezhették.

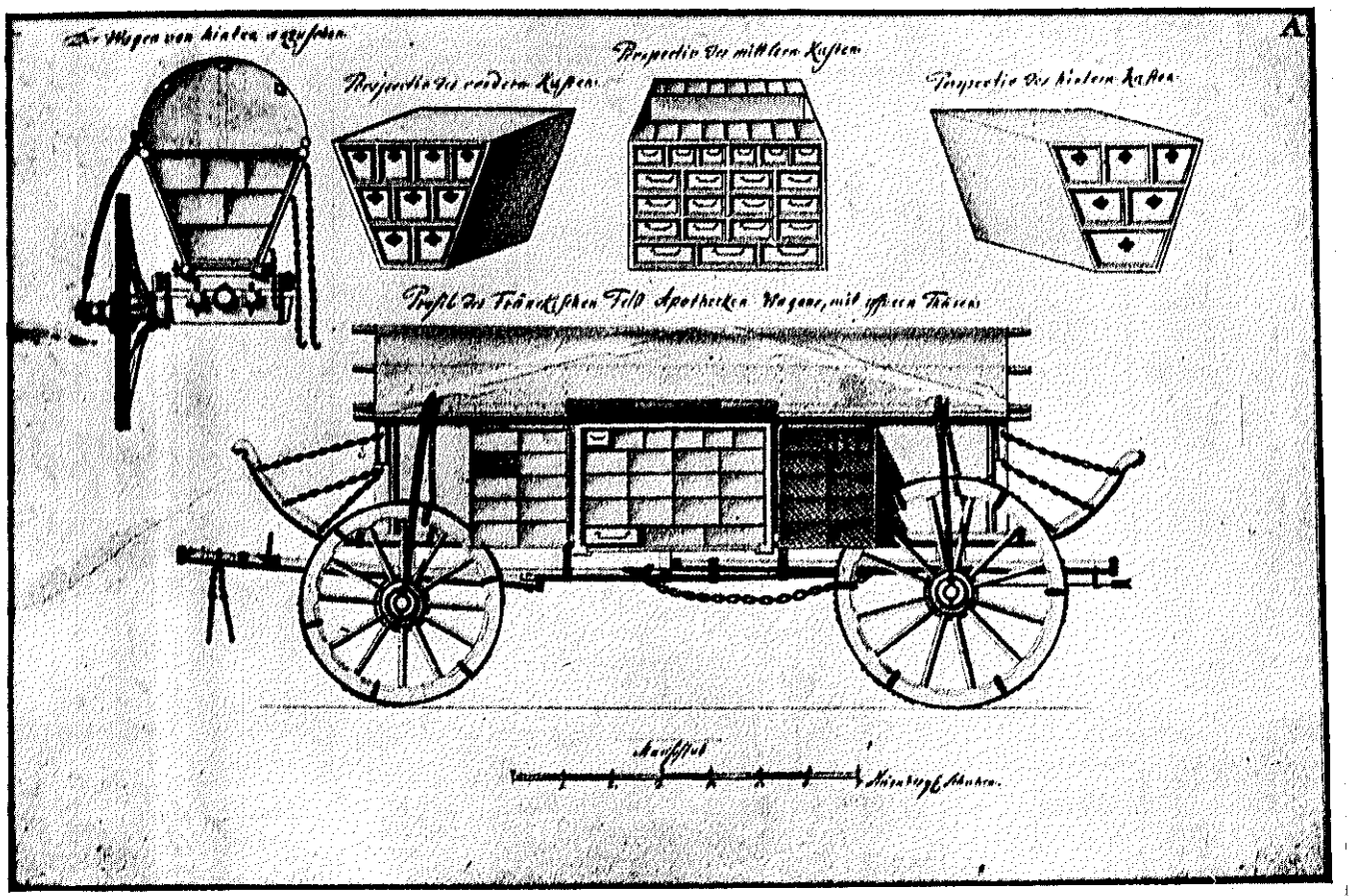

14.sz. ÁBRA KATONAI, TÁBORI GYÓGYSZERTÁR A XVIII. SZÁZADBAN

5. A gyógyszertárak elhelyezésének helyrajzi vizsgálata

A település fejlődésének döntő tényezői a létrejöttét befolyásoló földrajzi, gazdasági és társadalmi adottságok. A közös érdekek, feladatok, lehetőségek és az egymásrautaltság eredményezi a kisebb közösségek létrejöttét a települések vonatkozásában is. Mint azt a korábbiakban láttuk, a XVIII. századi mezővárosi fejlődés döntő sajátsága a mezőgazdasági és ipari árutermelés fellendülésében van. A modellként bemutatott három Zala megyei város esetében láttuk, hogy ezen gazdasági, társadalmi tényezők milyen determináló hatással voltak fejlődésükre. A gyógyszertárak létesitésének egyik legdöntőbb tényezőjét éppen a település fejlettségének megfelelő szintjében ismertük fel. Ezen vizsgálódásaink teszik szükségessé, hogy egy adott település szerkezetében megkeressük a gyógyszertár helyét, hogy funkcióját mind a település életében, mind történelmi értékelésben helyesen tudjuk megtenni. Abból tehát, hogy egy gyógyszertár, hol található és milyen elhelyezésü a település szerkezetében, helytörténeti jelentőségén tul, szaktörténeti szempontból igen jelentős következtetéseket vonhatunk le. Meg kell tehát keresnünk a gyógyszertár elhelyezésének konkrét megállapitásán tul azokat az általánositható tipusokat, melyek a gyógyszerészet szakmai és társadalmi jellegét és szerepét befolyásolják ill. tükrözik.

Az elhelyezés helyrajzi vizsgálatát két település, Keszthely és Zalaegerszeg, három gyógyszertárával mutatom be. Ezek részletes vizsgálatán kivül a megye többi gyógyszertárainak elhelyezését összefoglalóan vizsgálom.

a./ Keszthely

A keszthelyi gyógyszertár 1748-1789-ig a ferences rend tulajdonában volt. A gyógyszertár a rendházban volt elhelyezve. A városnak az a pontja, ahol a rendház és a vele összeépült templom elhelyezkedik a XVII. században a keszthelyi végvár volt, melyet palánksorokkal és árkokkal erősitettek meg [175]. A török veszély elmultával Keszthelyen sem volt szükség többé várra. A kolostort és templomot, amelyet az angol Clements 1715-ben még tető nélkül látott 172o-as években kapták vissza a ferencesek [176]. A helyreállitás után a rend szolgálatában állt 1789-ig. A XVIII. században a település központja a vár, tehát a rendház és a templom volt. A XVIII. század második felében azonban a város fejlődése, mely mint az uradalom székhelye indult meg sulypontjával is átalakul és az uradalommal kapcsolatos gazdasági egységek köré tevődik át. Mint azt a 15 sz. ábrán láthatjuk e sulypont áttevődésével a város kialakulása elnyujtottan, az akkori Fő utca mentén jött létre [177].

Az 1748-ban már működő gyógyszertár elhelyezésére a rendház egy helysége szolgált. Egyes szerzők arra következtetnek, hogy az "épület nyugati oldalán befalazott

15.sz. Á B R A

A KESZTHELYI GYÓGYSZERTÁR ELHELYEZÉSEI

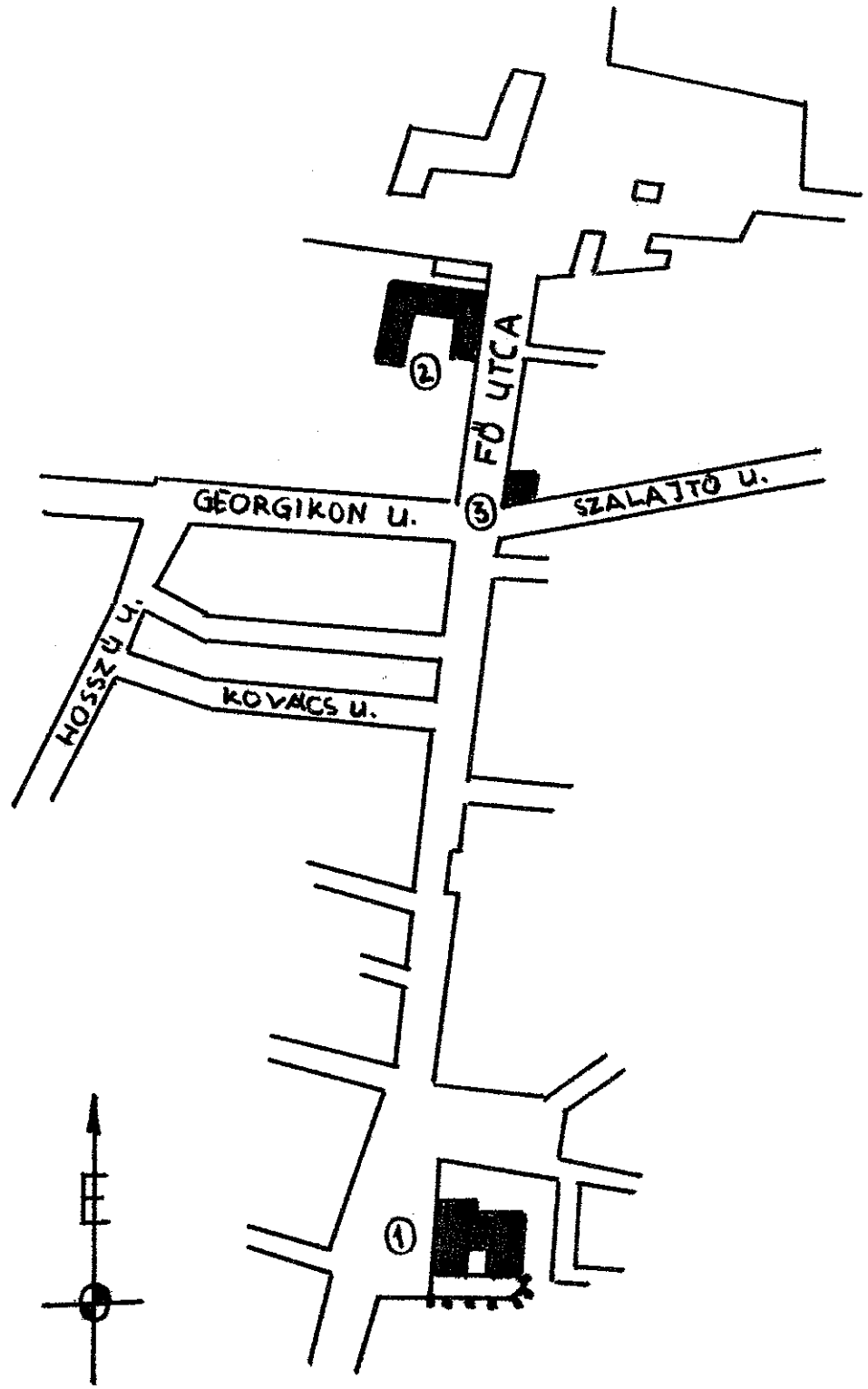

ajtó és négy vasablak talán az egykori patika helyét jelöli meg" / lásd 15 sz. ábra l.jelzet/ . E következtetést alátámasztja az a tény, hogy a multban a gyógyszertárak ajtaját,ablakait gyakran védték vas- ajtóval-ablakkal, mint ahogy erre Zala megyében másutt is van adatunk [178].

A gyógyszertár 1789-ben eladásra került, előbb La Rose kirurgus, majd a Festetics család tulajdonában, mint földesuri, uradalmi gyógyszertár működött 1864-ig. E korszakban a gyógyszertár elhelyezésének és helyének megállapitása különös gondot okozott. Smalkovits Mihály megyei főorvos egy jelentésében, mely 1846-ból való, a következőket olvashatjuk :

" már a mult században keletkezett, s a század közepén létezett nyilvános gyógyszertár, mely akkoron a Sz. Ferenc szerzetbeli Atyák tulajdona volt ... ez után N.M. Gróf Festetics György Ő Exellentiaja, mint igen jó számittó, saját költségén a <u>c u r i a l i s é p ü l e t é b e n</u> Uradalmi gyógyszertárt nyitott ..." [179].

A gyógyszertár elhelyezése a rend feloszlatása után meg kellett hogy változzon, mert a rendházba előbb katonaság költözött, majd 1804-ben gimnázium létesült a premontrei szerzetes rend Keszthelyre költözésével. Melyik épülete volt hát a városnak a fenti idézetben szereplő "curialis épület"?

Keszthely régi levéltára, ahonnan ezt hiteltérdemlően megtudhatnánk, szinte teljesen elpusztult. A Festetics család levéltárában olyan adatot nem sikerült ta-

lálni, mely a gyógyszertár áthelyezéséről tanuskodna, igy bizonyosnak látszik, hogy időközben nem helyezték át. Festetics László által 1821-ben készittetett keszthelyi térkép megnevezéseket nem tartalmaz. Mégis e térkép segitségével és az 1850-es évektől kezdődően Keszthely város Levéltárában talált "Városi ház és lakrészek rovatos összeirásai" alapján sikerült meghatározni a gyógyszertár elhelyezésére szolgáló épületet [180]. Ezek az összeirások mindenesetben a Festetics kastéllyal kezdődnek. A kastélytól délre fekvő Fő utca /mai Szabadság ut/ mindkét oldalán egészen a Georgikon utcáig a Festeticsek tulajdonában lévő épületek voltak. Kézenfekvő, hogy a z összeirást itt folytatták. Az összeirás szerint a 3. sz. épület a "Festetics tisztilak", másutt "uradalmi ház" elnevezéssel került nyilvántartásba, melyben 11-19 szoba, kamrák, konyhák, pincék, istállók találhatók. Ezekben az összeirásokban a lakók között mindig szerepel az uradalmi gyógyszerész is. Azt pedig a gyógyszertár leltáraiból tudjuk, hogy a gyógyszerésze egy épületben lakott a gyógyszertárral. Ez a nagy épület csak a mai Szabadság u. 5. sz. lehet. Adataink szerint itt működött a gyógyszertár 1864-ig [181].

Smalkovits Mihály megyei főorvos jelentéséből kitünik, hogy a gyógyszertár " a mint ez ma is létezik, nem egészen nyilvános, hanem csak privátházi alakban, azért még ma sints /1845/ az utszára ajtaja ..."

A gyógyszertár tehát, udvarra nyiló helységekben

volt elhelyezve /lásd 15 sz. ábra 2.jelzet/.

A Festeticsek 1764-ben eladták a gyógyszertárat Vadona János gyógyszerésznek. A gyógyszertárat az 1865-ben felvett házszám összeirásban a 99. számu házban találjuk, melyben Vadona J. mint a Festetics tulajdonu ház bérlője, de mint a "Két Oroszlán" gyógyszertár tulajdonosa lakik. Ezen összeirásokból kitünik, hogy 1867-ben lesz Vadona J. az épület tulajdonosa is. Ez a 99. sz. épület 1861-ben még Festetics tulajdon volt, melyben Kormuth Zsigmond kereskedő lakott. Egy szoba, egy kamra, helyiségekből álló nádfedeles épület volt. Az összeirások tanusága szerint az épület "elpusztult" és 1864-ben ujra találkozunk vele, ekkor már 6 szoba, ebből 2 bolt, valamint 2 konyha, 1 pince, 1 kamra helyiségekből állt. A város házainak összeirási rendszeréből és az 1821-es térkép alapján ez az épület a mai Szabadság u. 18. számu épület helyén állt, az akkori Fő utca és Szalajtó utca sarkán / lásd 15. sz. ábra 3. jelzet / [182]. Ezt az épületet később ujra átépitették mai formájára / lásd 10. sz. ábra /. Az épület ma is a"Két Oroszlán"gyógyszertár utódának ad helyet.

Összefoglalva és értékelve adatainkat megállapithatjuk, hogy Keszthely első gyógyszertára elhelyezése mind ferences rendi, mind földesuri, uradalmi tulajdona esetén e tulajdon viszonyokhoz volt kötve. Az a körülmény is, hogy elhelyezésében a város fejlődésének, központjának csak áttételes szerepe volt, ezt támasztja alá. Bizo-

nyitja az is, amit az előző fejezetben láttunk, hogy a gyógyszertárak tulajdonformái miként motiválják a gyógyszerészet egészségügyi célu ipar, kereskedelmi jellegü voltát.

b./ Zalaegerszeg

Zalaegerszeg városfejlődését döntően befolyásolta, hogy a vizsgált korszakban mindvégig megtartotta mezőgazdasági jellegét. Mint azt számos szerző megállapitja a kézmüves, iparos és kereskedő réteg, de a megyei hivatalokhoz kapcsolódó hivatalnok réteg is, a kiegészitő földmüveléssel és szőlőtermesztéssel, állattartással, mely a saját háztartás kielégitését szolgálta, foglalkozott [183]. Ez a jelleg a városképen és a település szerkezetében is megmutatkozik. Ez az oka az alacsony kertes beépitésnek, a jellegzetes mezőgazdsági épülettipusoknak és telekméreteknek. Ilyen vonások a laza beépités mellet a széles és mély gazdasági udvarokból keletkezett beépitetlen belső területek, területcsoportok összefüggései, majd a város centruma felé zártá váló hagyományos épitkezés /fa, zsupptető stb./ formáiban beépitett utcák. Ez a jelleg mutatkozik meg az utcáknak a város központja felé szélesen vezetett voltában is. A város központját a piactér, mely a templom és a városháza tere is, alkotja. Környezetükben egy-egy emeletes városi főépület, a plébánia ház, a megyei törvényhatóság reprezentativ barokk épülete stb. helyezkedik el. A város e jellegzetességeit igen szemlé-

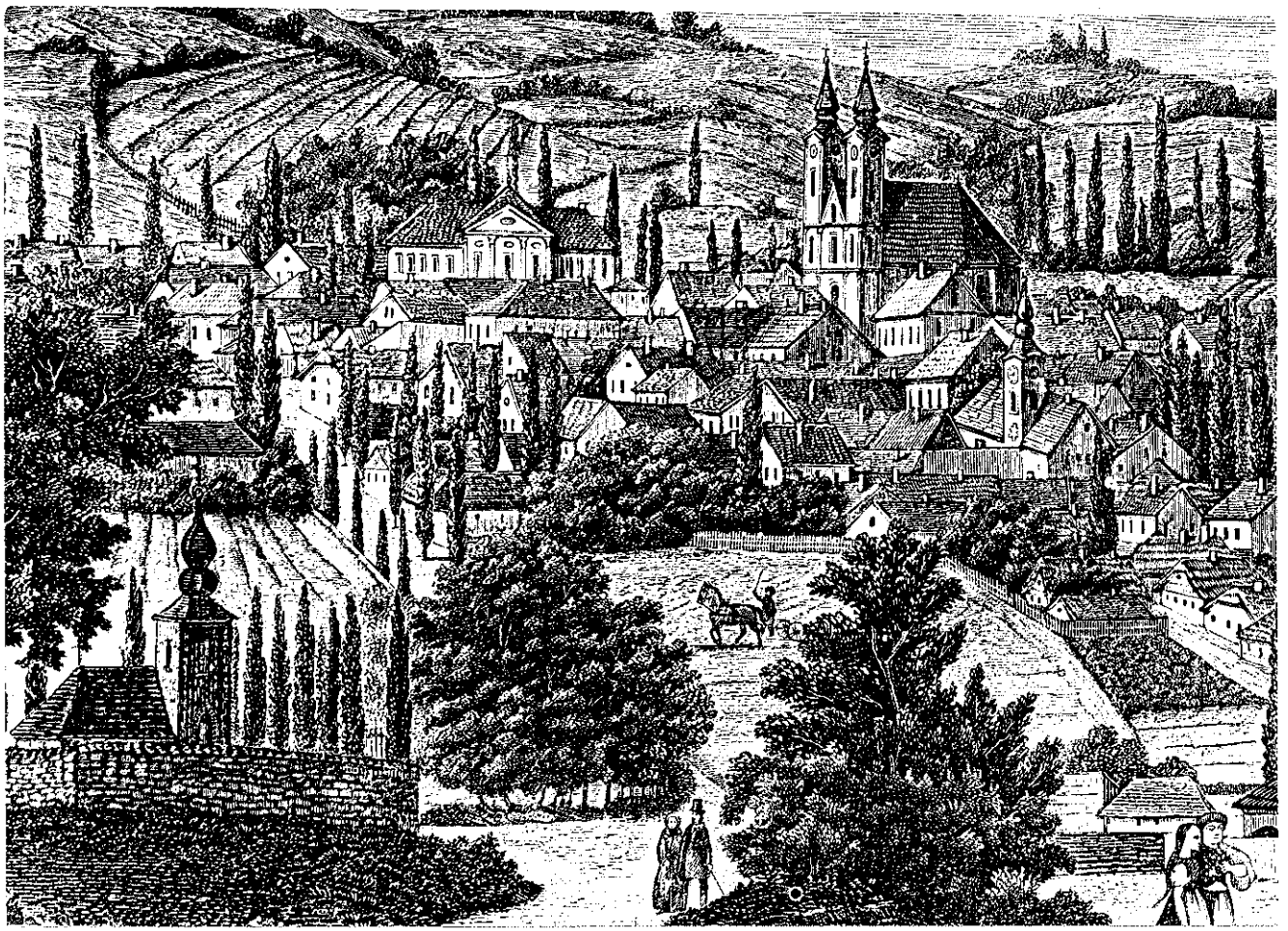

16.sz. ÁBRA ZALAEGERSZEG LÁTKÉPE A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

letesen mutatják a 16.,17. sz. ábrák [184].

A gyógyszertárak helyének megállapitása igen nagy nehézséget okozott, mert a városról részletes telekhatárokat és épületeket feltüntető térkép csak az 1826-ban készült, az akkori megismétlődő tüzvészek alkalmával. E térkép azonban elnevezéseket nem tartalmaz. Éppen kutatásaim alapján sikerült a térképhez kapcsolódó házszám és telektulajdonosi lajstromot egyeztetni [185]. Ez az összeirás azonban, csak a tulajdonosok neveit tartalmazza, igy egyéb viszonyok, - bolthelyiség bérlet, műhely stb. - nem állapithatók meg belőle. Az 1858-ban készült zalaegerszegi kataszteri térkép és összeirás nem minden utca nevét tartalmazza [186], és minthogy ilyen utcanév összeirás helyrajzi meghatározással a korábbiakban sem volt, és mert a források számos spontán keletkezett utcanevet használnak, külön célkutatást igényelt azok meghatározása. E kutatások jelenleg is folyamatban vannak.

Zalaegerszeg 1768-ban létesitett első gyógyszertárának helyét csak ezen térképek és a városi ingatlan eladási könyvek alapján sikerült megállapitani. Külön bonyolitotta a kérdést, hogy Háberler Péter özvegye, aki a gyógyszertárat és az ingatlant örökölte a későbbi években, mint kiderült, még kétszer férjhez ment, mig végül ujra özvegyen maradva 1839-ben halt meg [187]. Sem az időközben keletkezett móring levelek, sem végrendelete, a patikáról már nem emlékeznek meg. Egy számunkra közönbös ingatlan eladási bejegyzés 1828-ban az eladandó ingatlant az "Óh

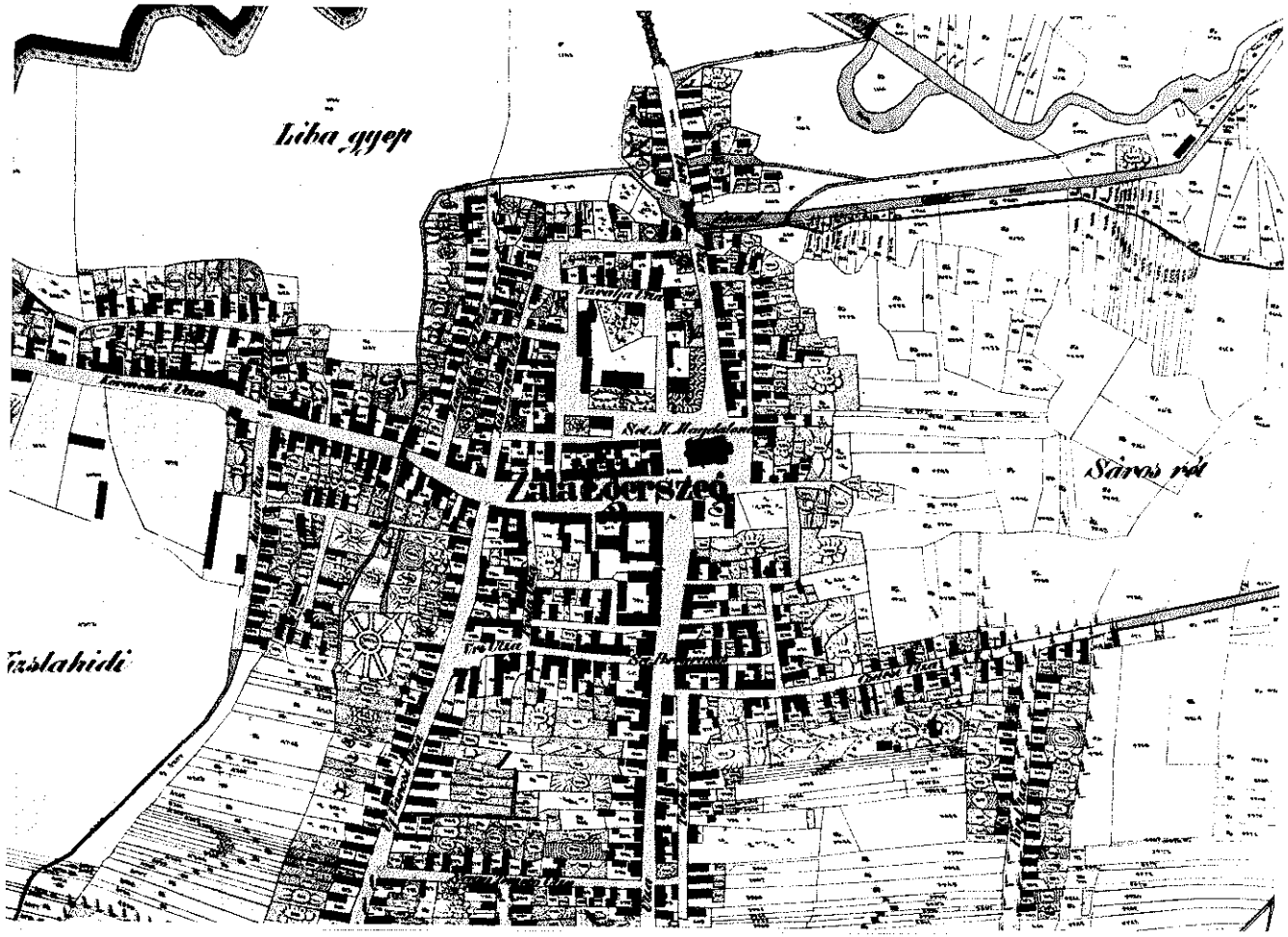

17.sz. ÁBRA ZALAEGERSZEG KATASZTERI TÉRKÉPE 1858-BÓL -részlet-

Patika Uttza"-ban jelöli [188]. Ebben az időben két gyógyszertár volt a városban. A kérdés tehát az volt, hogy ez az elnevezés az Adorján - Isoó féle gyógyszertárak helyét különbözteti-e meg, és akkor az elnevezés 1814. után keletkezett, vagy a Háberler - Adorján féle gyógyszertárakat és akkor az 1790-es években keletkezett. A kérdés egyértelmüen ugy tisztázódott, hogy sikerült igazolni, hogy Háberler özvegyének a fenti ingatlantulajdonos szomszédságában volt ez időben egyetlen ház és telek tulajdona, igy az Ópatika utca elnevezés a zalaegerszegi első gyógyszertár elhelyezését jelöli, és mert elhelyezéséről 1768-1798 között nem tudunk, ebben az időben itt müködött a gyógyszertár / lásd 18. sz ábra 1. jelzet/ [189]. Az épület történetéhez tartozik, hogy 1828-ban leégett, majd ujjáépitették és az, hogy a legutóbbi időben végrehajtott városrendezés alkalmával az utca, mely legutóbb Madách I. utca volt, felszámolódott.

Mint azt a gyógyszertár történetéből tudjuk, 1798-ban Adorján László nyitotta meg ujra. A Vármegyének gondoskodnia kellett elhelyezéséről, mert a bezárt Háberler gyógyszertár már alkalmatlan volt. A gyógyszertár helyéül a zalaegerszegi u.n. Kvártély-házat jelölték, és megbizták Tomsits J. mérnököt, hogy az épület déli traktusának átépitési tervét készitse el. Az átépités meg is történt [190]. E müemlék jellegü épület többször átépült. Mai formáját az 1920-as években nyerte el. Az épület déli szár-

nyán ma is működő két helyiségből álló menetjegy iroda talán az egykori gyógyszertár helyiségeit jelöli / lásd 18. sz. ábra 2. jelzet, valamint 11.sz. ábra/ . 1807-ben a vármegye ugy határozott, hogy az " Insurrectiohoz tartozott, s utóbbi annak eloszlása után le tétetett Fegyvereknek és egyéb Butoroknak ... további rongáltatása miatt is méltó tartózkodásul ... azon két Kamara, melyet a Quartély Házban szállást tartó Patikárius méstan bir" jelöli ki. A gyógyszerész, mivel háza már elkészült ... s abban Patika Bolt is volna, jövő Szent György napkor minden Orvosi Szereivel abban által költöszködgyön ..." [191]. Adorján László 1803-ban vásárolt az "ujonnan épétendő Ispita Ház szomszédságában" egy 3 szoba, konyha, kamra, "S.V. secretum" helyiségekből álló, gazdasági udvar és épülettel biró ingatlant, 2500 Rh. forintért, részletre [192]. A ház csak 1807-ben lett végleg tulajdona [193]. Ez évben még át is épitették, ill. bővitették. A gyógyszertárhoz Adorján kérte, hogy a vármegye a korábbi gyógyszertár vas ablakait, kő lépcsőit adja el neki, mivel a "maga házában épült Patika Bolt ajtaját éppen azon mértékben csináltatta " [194]. Ebben az épületben működött a gyógyszertár Adorján László és Reisinger József tulajdonosok idején, 1848-ig. Ez az épület a mai főposta helyén, ahogy azt az 1848-as eladási szerződés meghatározza, "az Ispotál és Csácsi utca között helyheztetett"/ lásd 18. sz. ábra 3. jelzet /. [195].

A gyógyszertár eladásával a szerződés szerint, Anisits Dániel köteles volt a gyógyszertárat elköltöztetni. A gyógyszertár uj helyét csak ugy sikerült megállapitani, hogy több forrást kellett egyeztetni. Anisits Dániel bérlőként lakott Stenádl Atal házában. Stenádl Antalnak 4 szoba, 1 bolt, stb. háza a "Fehérképi Öreg utcában" állt. Stenádl apósa volt Anisitsnek. A már idézett Pesthy P.: Zalaegerszeg multja és jelene c. munkája szerint a gyógyszertár 1875-ös eladásakor a " fehérképi utcában a Grünbaum féle házban /1931 !/ volt", melynek helyén ma a Kossuth u. 13. sz. ház áll / lásd 18.sz. ábra 4. jelzet/[196].

1814-ben Isoó Ferenc "Zala Egerszegen egy uj patika fel állétásához fogott - minden hozzá tartozó eszközöket, és edényeket, ugy a belé való orvosságokat is mostanában Bétsbül meg hozta, és meg szerezte. - Egerszegi Városban ... helyes alkalmatosságot nem találván: addig is mig akad neki ittben Kaszaházára melly Egerszegtül tsak a Zala vize által vagyon elválasztva és Egerszegnek mintegy elő városnak boltját ki vette ..." állapitotta meg a megyei közgyülés [197]. Isoó kérvénnyel fordult a vármegyéhez és Zalaegerszeg földesurához, hogy "Mivel a Patikának illendő képpen bent városnak legszebb helyén kellene állni, ... Méltóztasson kegyesen kieszközleni ... hogy mivel Patikámnak ennyi Perfectioiára jutottam,... Házat bent ... illendő helyen megnyerhessem." [198]. Sikerült is a következő évben bérbe vennie egy üzlethelyiséget, és be-

költöznie az épületbe. 1820-ban, 4500 Ft-ért azután meg is vásárolta a házat az "Öreg Utcában föll szélrül Quartély-ház, all szélrül Soós István Ur ... [199]. Ebben az épületben müködött a gyógyszertár korszakunkban és azután is. A későbbiekben az épületet kibővitették, majd uj épült helyére, de a gyógyszertár a II. világháboruig itt müködött. A háborus események alatt kiégett, majd lebontásra került /lásd 18. sz. ábra 5. jelzet/ .

Érdekes és megjegyzendő körülmény, hogy a vizsgált korszakban Zalaegerszeg két gyógyszertára a város főutcájában szinte egymással szemben helyezkedett el. Nyilvánvaló, hogy ez segitette az egymás elleni konkurencia harcot, melynek eseményeiről számos adatunk van.

Értékelve adatainkat megállapithatjuk, hogy a zalaegerszegi gyógyszertárak polgári tulajdonjoga elhelyezésükben nem játszott szerepet. A tulajdonosok igyekeztek a város centrumában elhelyezni gyógyszertáraikat, melyek mostmár szemben a szerzetes rendi és uradalmi tulajdonu gyógyszertárak "igénykielégitő" jellegén tul döntően a kereskedelmi lehetőségek kihasználását célozzák a város központu elhelyezésre való törekvésben.

A polgári tulajdonu gyógyszertárak mindegyikénél ezt tapasztaljuk Zala megyében. A IV. sz. táblázatban összefoglalva láthatjuk az 1840-es évek gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyveiből kigyüjtött ilyen adatokat. Majd mindannyinál a Fő utca és Piac tér szerepel a hely megjelölés-

ben. Egyedül Balatonfüreden a Séta tér szolgált a gyógyszertár helyéül, de ismerve a település jellegét azonnal világossá válik, hogy ebben is a már emlitett törekvések tükröződnek.

Megállapithatjuk tehát, hogy a vizsgált korszakban a polgári tulajdonu gyógyszertárak elhelyezése tulajdonviszonyuktól független, és az elhelyezésben a kereskedelmi érdekek mind jobb kihasználása, vásosközpontu elhelyezési jelleg dominál.

IV. sz. T Á B L Á Z A T

Zala megye gyógyszertárainak elhelyezése a XIX. sz. közepén

Helység neve	a Gyógyszertár neve	elhelyezése
Alsólendva	"Szentháromság"	Fő tér
Balatonfüred	"Oroszlán"	Séta tér
Csáktornya	"Zrinyi"	Vár, Varasdi ut
Keszthely	"Két Oroszlán"	Fő utca
Nagykanizsa	"Fekete Sas"	Fő utca
	"Igazság"	Fő utca
Perlak	"Reményhez"	Fő utca
Sümeg	"Fekete Sas"	Piac tér
Tapolca	"Oroszlán"	Piac tér
Zalaegerszeg	"Szent Lélek"	Fő utca
	"Szent Háromság"	Fő utca
Zalaszentgrót	"Magyar Korona"	Piac tér [200].

Irodalom és forráshelyek jegyzetei

19./ Perényi F.: Az ellenreformáció korszakának gyógyszerészete. Kézirat. 1972.

20./ Szentgyörgyi I.: A magyar gyógyszerészképzés iránya a XIX. század második felében. Orvostörténeti Közlemények. 1969.5i-53. 183.o.

21./ Szentgyörgyi I.: Egy gyógyszerészeti tankönyv a reformkorban. Gyógyszerészet. 11. 8. 310.o.

22./ Olvasókönyv Zala megye történetéhez. Zalaegerszeg.1961.

23./ Fejezetek Zalaegerszeg történetéből. Zalaegrszeg.1970.

24./ Az adatokat Szigetvári F. és Lóránd N. bocsátották rendelkezésemre. Fáradozásukért ez uton is köszönetet mondok.

25./ Köves P.-Párniczky G.: Általános Statisztika. Tankönyvkiadó.Bp. 1962.

26./ u.a. 296. o.

27./ Zalai K.: Gyógyszerügyi Szervezés. Medicina.Bp. 1965 valamint v.ö., i.m. 25./ Köves 293.o.

28./ v.ö., i.m. 25./ Köves 297.o.

29./ A térképvázlat Lippay K.: A Magyar Korona Országainak Gyógyszertári Térképe.Bp. 1888. valamint Földrajzi Atlasz. Kartografia. Bp. 1971. készült.

30./ Szigetvári F. szives közlése.

31./ Zala megyei Levéltár /továbbiakban: Z.m.L./ Zala Vármegye Közgyülési Jegyzökönyvei és Iratai /továbbiakban: Jgyk./ 1808.aug.8./ 26/86., 1810. nov.6./ 2., 1818.jan.8./ 58/16.

32./ v.ö.,i.m. 19./ Perényi

33./ v.ö.,i.m. 5./ Varga E., valamint Eperjessy G.: A mezővárosi és falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és a Dunántulon /1686-1848/. Századok.1963. valamint

Csizmadia A.: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században Tankönyvkiadó. 1962.

34./ A táblázat adatait v.ö.,i.m. 22./ Olvasókönyv, és 23./ Fejezetek.

35./ Simonffy E.: Adatok a paraszti birtokviszonyok vizsgálatához Zala megyében a jobbágyfelszabaditás után Agrártörténeti Szemle. 1968.

36./ Szántó I.: A parasztság kisajátitása.Bp.1954., Csapodi Cs.: Az Eszterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. sz. első felében.Bp.1933., Acsády I.: Magyarország népessége.Bp. 1896., Tagányi K.: Az 1787 évi első népszámlálás eredményei Magyar Gazdaságtörténeti Szemle.1896. Takács S.: Kereskedelmi utak Magyarország és az örökös tartományok között a XVIII. században. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 1900.

37./ v.ö.,i.m. 23./ Fejezetek, valamint Simonffy E.: Zalaegerszeg képviselőtestülete és tanácsa a polgári kor első évtizedeiben /1848-1872/ Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat multjából Bp.1971.

38./ v.ö.,i.m. 22./ Olvasókönyv

39./ v.ö.,i.m. 33./ Csizmadia, valamint i.m. 23./ III. fejezet:Zalaegerszeg története a késői feudalizmusban /1700-1849/, valamint i.m. 37./ Simonffy 237.o.

40./ v.ö.,i.m. 23./ Fejezetek ...IV.f.:A város a feudalizmus és a polgári kor határmesgyéjén. 37.o.

41./ Barbarits L.: Nagykanizsa. Bp. 1929.

42./ Kropf L.: Clements Simon utazása hazánkban 1715-ben. történelmi Szemle. 1921.

43./ Szücs L.: Nagykanizsa város utcáinak, tereinek, közteri szobrainak és emléktábláinak jegyzéke 1753-1969. Nagykanizsa. 1970.

44./ Makoviczky Gy.: Nagykanizsa város településföldrajza. Nagykanizsa. 1897., valamint
Fényes E.: Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben. Pest. 1836.

45./ Z.m.L. 5687/59 Nagykanizsa protocolluma 1690-1754-ig. 1714.

46./ u.a. 1747.

47./ v.ö., i.m. 44./ Makoviczky

48./ i.m. 41./ Barbarits

49./ Blázy Á.: A himlőoltás bevezetése Zala megyében a XIX. sz. első felében. Orvostörténeti Közlemények.

50./ P.Takács I.: Szent Ferenc fiai Veszprém egyházmegye területén, különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. - kézirat - Z.m.L. Forrásgyüjtemény és adattár. II.117.o.

51/ Z.m.L. - Jgyk. 1786, jan.27./1-4.

52./ u.a. 1892.márc.26./ 52/20.

53./ v.ö. i.m. 41./ Barbarits 124.o., valamint
Z.m.L. - Jgyk. 1803. márc. 19./4., 1803.márc.23./ 4/2.

54./ Z.m.L. - Jgyk. 1806.febr.24./ 34/18.,

55./ u.a. - 1837.nov.13./ 2438.

56./ Examen Medicamentórum, melyben az 1850-60-as évek Zala megyei főorvosának kéziratos bejegyzéseiből a megye gyógyszertárainak jogrendjét meghatározó helytartósági rendeletek találhatók meg. / lásd 8.,9. sz. ábrák/ - A szerző tulajdonában -

57./ i.m. 41./ Barbarits 124.o.

58./ Z.m.L. - Jgyk. 1803.dec.5./120., 1804.febr.20./23.

59./ i.m. 41./ Barbarits 125.o.

60./ Z.m.L. - Jgyk. 1819.ápr.19./715., 1819.okt.25./1973., 1829.ápr.27./1193., 1829.okt.lol/1917.,2o4o., 1829. nov.9./ 2434., 1830.jan.11./25., 1830.márc.15./60o., 1831.jan.17./266., 1831.ápr.18./ 1180., 1831.szept. 26./3717., 1833.jan.7./296., 1833.ápr.15./1o38., 1833.dec.7./2815., 1834.márc.11/450., 1835.jun.22./ 1476.

61./ u.o. 1835.nov.12./2183.

62./ u.o. 1837.jan.9./132.

63./ i.m. 56./ Examen

64./ Szabó D.: A herceg Festetics-család története.Bp. 1928.Franklin., valamint
Koppányi I.-Péczely P.-Sági K.: Keszthely. Bp.1962.

65./ Békássy I.: Zala vármegye feltámadása. Bp. Hungaria. 1930. 10.o.

66./ Z.m.L. - Jgyk. 1780.ápr.3./ 20/29.

67./ i.m. 50./ P.Takács

68./ i.m. 64./ Szabó

69./ Sági Károly szives közlése.

70./ Országos Levéltár /továbbiakban: O.L./ Festetics család levéltára /továbbiakban: F.Cs.L./

71./ i.m. 50./ P.Takács

72./ v.ö.,i.m. 64./ Koppányi, valamint
i.m. 50./P.Takács

73./ v.ö.,i.m. 65./Békássy, valamint
i.m. 50./ P.Takács

74./ Z.m.L. - Jgyk. 1848.máj.9./189.

75./ v.ö. Péczely P.-Sági K.-Sutrely A.: A 200 éves keszthelyi korház története. Keszthely. 1959. 100.o. és Z.m.L. - Jgyk. 1793.febr.12./ 146/28. Johan La Rose sk. aláírása.

76./ Z.m.L. - Jgyk. 1792.márc.26./37.

77./ u.a. 1794. jun.3o./ 66/25., 1795.márc.7./ 37/7., 1794.szept.4./ 158/134.

78./ u.a. 1804.febr.20./ 50615., 1804.dec.11./ 64/69.,

79./ R.Bright utazásai a Dunántulon. Veszprém.1969.54.o.

80./ O.L. - F.Cs.L. Birtokigazgatási Iratok.IV. A keszthelyi gyógyszertár iratai / továbbiakban: Gy.I./ 1295.cs.

81./ u.o.

82./ v.ö. Gyógyszerészek Törzskönyve. Zala megyei Tanács Egészségügyi Osztály. - kézirat - / A Törzskönyvről részletesen lásd még Blázy Á.: Zala megye gyógyszerészete. Acta Pharmaceutica Hungarica. XXXIX. 1969. 10.o./

83./ Z.m.L. - Keszthely város levéltára / Továbbiakban: K./ Városi ház és lakrészek rovatos összeirásai / továbbiakban : h.ö./ 1853/54. 70.cs.

84./ O.L. - F.Cs.L. - Gy.I. 1296-98.cs.

85./ Z.m.L. - Jgyk. 1845.nov.10./ 5266.

86./ u.o. - K. -h.ö. 1865. 70.cs.

86./ u.o. -Jgyk. 1845.

88./ i.m. 23./ Olvasókönyv

89./ u.a.

90./ Z.m.L. - Jgyk. 1768.máj.2./ 26/12.

91./ Psthy P.: Zalaegerszeg multja és jelene. Zalaegerszeg. 1931. 104-105.o.

92./ Z.m.L.-Jgyk. 1768.aug.20./ 8/18., 1769.márc.13./ 1., 1777.nov.27./28.

93./ Csatkai E.: A soproni gyógyszertárak multja a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig. A Győr-Sopron megyei muzeumi szervezet kiadványai. 4.sz.1968.

94./ Z.m.L. - Jgyk. 1777.nov.27./ 28.

95./ u.o. - 1776.máj.2./16., 1777. szept.9./31.

96./ u.o. - 1780.nov.13./20., 1781.jan.8./ 7/28., 1796. jun.6./ 100/43.

97./ u.o. - 1796.aug.17./ 102/18.

98./ u.o. - 1800.dec.10./ 90/1.

99./ u.o. - 1798.ápr.24./ 32/70.

100./ u.o. - 1798.febr.6./ 37/45., és 37/6., és 37/54.

101./ u.o. - 1800.ápr.28./ 40/10.

102./ u.o. - 1798.febr.6./ 37/54.

103./ u.o. - 1808. szept.21./ 71/78.

104./ u.o. - 1808.aug.8./ 82/43.

105./ u.o. - 1811.jun.17./ 25.

106./ u.o. - 1812.szept.1./ 9.

107./ u.o. - 1818.nov.3./4.

108./ u.o. - 1820.jul.1./1652.

109./ u.o. - 1825.dec.19./ 3377/4.

110./ u.o. - 1825.jun.29./ 1285.

111./ u.o. - 1832.aug.6./ 1622., 1840.nov.9./ 2802.

112./ u.o. - 1848.máj.9./ 389-391.

113./ u.o. - Zalaegerszeg régi,levéltára /továbbiakban: R.L./ Váltó óvások jegyzőkönyvei. 753.cs. és 737.cs.282.sz.

114./ Z.m.L. - R.L. - Ispotály iratai.

115./ i.m. 37./ Simonffy

116./ Z.m.L. - R.L. - Lakosok összeirása 1850. 506.cs.

117./ v.ö.,i.m. 91./ Pesthy

118./ Z.m.L. - Jgyk. 1810.aug.3./ 79/76., 79/62.

119./ u.o. - 1812.febr.28./ 38/52., 1812.szept.1./ 75.

120./ u.o. - 1814.jun.6./ 929/1., 1814.okt.12./12.

121./ u.o. - R.L. - 736.cs. 166.sz.

122./ u.o. - Jgyk. 1838.jan.15./ 2022/83. , 1844.nov.4./ 3753.

123./ u.o. - 1845.márc.3./ 415.

124./ i.m. 37./ Simonffy

125./ i.m. 56./ Examen

126./ i.m. 50./ P.Takács

127./ Z.m.L. - Jgyk. 1764 és 1765.

128./ i.m. 50./ P.Takács, valamint Z.m.L. - Jgyk. 1796.

129./ Z.m.L. - Jgyk. 1771.márc.5./ 62/2.

130./ u.o. - 1775.márc.27./ 41/77.

131./ u.o. - 1825.febr.21./ 219.

132./ u.o. - 1831.febr.6./ 397., 1839.jan.28./365., 1839. nov.4./ 2974.

133./ i.m. 8./ Paradlai

134./ Z.m.L. - Jgyk. 1828.okt.20./ 2598., valamint i.m. 56./ Examen.

135./ Z.m.L. - Jgyk. 1807.ápr.14./55/67., 1829.nov.9./24.

136./ Z.m.L. - Jgyk. 1841.jan.11./ 181.

137./ u.o. 1810.nov.6./41/20.

138./ u.o. 1810.ápr.26./ 18/1.

139./ i.m. 56./ Examen.

140./ i.m. 9./ Baradlai

141./ Z.m.L. - Jgyk. 1782.nov.11./ 70/35., 1786.ápr.24./ 655.

142./ u.o. 1806.jun.9./ 67./41., 1808.aug.8./ 82/63.

143./ u.o. 1821.máj.28./ 1136.

144./ u.o. 1839.márc.11./675.

145./ u.o. 1845.nov.10./5266.

146./ i.m. 56./ Examen.

147./ Z.m.L. - Jgyk. 1833.jan.7./ 324.

148./ u.o. - R.L. 673.cs. Végrendeletek "J".

149./ u.o. - Jgyk. 1839.nov.4./ 2974.

150./ u.o. - 1844.aug.12./ 2554., 1845.márc.3./ 443.

151./ u.o. 1847.aug.30./ 3406., 1848.febr.21./ 373.

152./ i.m. 82./Törzskönyv

153./ Z.m.L. - Jgyk. 1830.jun.14./ 1879., 1830. aug.9./ 2338., 1830.nov.8./ 2973.

154./ u.o. 1831.jan.17./31., 1831.okt.14./ 2297.

155./ u.o. 1835.febr.23./522.

156./ u.o. 1835.máj.18./1095.

157./ u.o. 1837.jan.9./ 131.

158./ u.o. 1844.nov.4./ 3887., 1845.márc.3./ 415., 1845. nov. 10./ 4440.

159./ i.m. 9./ Baradlai, valamint
Z.m.L. - Jgyk. 1844.nov.4./3753.

160./ i.m. 56./ Examen.

161./ Z.m.L. - Jgyk. Légrád:1839.máj.6./1768., 1840.jan. 20./ 138., Zalalövő: 1845.nov.10./4993., 1845. nov.10./ 4997.

162./ i.m. 9./ Baradlai, valamint
i.m. 19./ Perényi

163./ i.m. 19./ Perényi

164./ i.m. 6./ Niederhauser

165./ Nagy B.: A ferences szellem és hatása hazánkban.Az egri katolikus főgimnázium Értesitője.1900.Eger., König K.: 600 éves ferences élet Szécsényben. 1332-1932. Vác. 1931. 232.o., valamint
Hermann E.: A vallásos ember a barokk korban. Magyar Müvelődéstörténet. IV. 422.o.,valamint
Vanyó T.: A hazai hódoltság vatikáni források tükrében. Vigilia.1973.2. 88.o.

166./ Karácsonyi J.: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Akadémia.Bp. 1922. I. 108.o.

167./ i.m. 50./P.Takács

168./ i.m. 64./ Koppányi

169./ i.m. 50./ P.Takács

170./ i.m. 165./ Nagy

171./ i.m. 165./ König

172./ Z.m.L. - Jgyk. 1775.márc.27./ 41/77.

173./ Ernyei J.: A szerzetes-rendek gyógyszertárai hazánkban. Gyógyszerészi Értesitő. 1898. 243.o., és
Csippék J.: A szerzetesrendek gyógyszertárai 1724-1790-ig. Gyógyszerészi Közlöny. 1903. 591.o.

174./ i.m. 64./ Koppányi

175./ i.m. 64./ Koppányi

176./ i.m. 42./ Clements

177./ i.m. 64./Koppányi

178./ Z.m.L. - Jgyk. 1808.nov.15./ 21/29.

179./ u.o. - 1847.jan.25./ 69. és
O.L. - F.Cs.L. - Gy.I. 1295.cs.

180./ Győri S.: Mappa fundorum et intravillanorum oppidii Keszthely ... 1821. Országos Széchenyi Könyvtár. T.a. 1847. és
Zala megyei Levéltár - K. A/72., és 70.cs.

181./ Keszthely városképi és müemléki vizsgálata. 1951. -kézirat- Országos Müemléki Felügyelőség. 6.o.

182./ Z.m.L. - K. - 1867. A§72.cs. és 1865. 70.cs.

183./ i.m. 23./ Fejezetek

184./ -Gerő L.: Történelmi városrészek. Bp. 1971.
- A városkép a NAPKELET 1857.-évi évfolyamában jelent meg és az 1830-as éveknek megfelelő állapotot tükrözi., valamint
- a térkép Zalaegerszeg kataszteri térképe 1858-ból /Markt Zala Egerszegh hiezu einverleibt Ola is Ungarn ... 1858./ O.L. - S. 78. Zala m. -Zalaegerszeg-Ola.

185./ Z.m.L. - Z.R.L.

186./ i.m. 184./ térkép

187./ Z.m.L. - Z.R.L. - 674.Végrendeletek 178., - 696. 1839.

188./ u.o. - 737.cs. 912.sz.

189./ u.o. - 737.cs. 715.sz.

190./ u.o. - Jgyk. 1798.febr.6./ 37/54.

191./ Z.m.L. - Jgyk. 1807. szept.21./ 71/78.

192./m u.o. - Z.R.L. - 735.cs. 208.sz.

193./ u.o. - 735.cs. 367.sz.

194./ u.o. - Jgyk. 1808.nov.15./ 21/39.

195./ u.o. - 1848.máj.9./ 389-391.

196./ u.o. - Z.R.L. - 753.cs. Váltó óvások 1849.,
737.cs. 282.sz.
506.cs. 1850.307.sz., valamint
i.m. 91./ Pesthy

197./ Z.m.L. - Jgyk. 1814.jun.6./ 341.

198./ u.o. 1814.nov.7./ 226.

199./ u.o. - Z.R.L. - 737.cs. 166.sz.

200./ A táblázat adatai Z.m.L. - Jgyk. 1846.nov.30./ 4525. sz. alatt felterjesztett Zala megyei gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvekből valók.

II. A gyógyszertárak szakmai működésének vizsgálata

Az intézménytörténeti kutatás egyik legfontosabb kérdése, hogy a vizsgált intézmény vagy intézmények milyen szakmai feltételek mellett, a kor szinvonalához viszonyitottan, hogyan fejtették ki működésüket. A szaktörténeti kutatót elsődlegesen ezek a kérdések sarkallják, ezért is, mert az igy nyerhető eredmények szakmakulturájának legfontosabb mutatói. Meg kell azonban állapitanunk, hogy a magyar gyógyszerésztörténeti szakirodalom ezen a területen nyujtja az iránta érdeklődő számára a legkeveseb-bet. Ezen kérdésekre vonatkozóan találjuk a legkevesebb adatot, és legtöbbször következtetésekre vagyunk csupán u-talva. A szakmai működés vizsgálata nehézségeket jelent azért is, mert mint arra az értekezés bevezetésében utaltam, nem alakultak ki egységes elvek az eddigi feldolgozásokban, e kérdésterület vizsgálatára. Az egységes elvü feldolgozás lehetőségét a gyógyszerügyi szervezéstudomány elveiben, módszereiben és rendszerében találhatjuk meg [201]. Ezen egységes módszer alkalmazása e területen a későbbiekben, olyan eredménnyel kecsegtet, hogy a külön külön megszülető egyedi vizsgálódások összegezhetőkké és általánosithatókká válnak.

A továbbiakban e renszer alkalmazásával Zala megye gyógyszertárainak, mint intézményeknek szakmai működését

vizsgáljuk 1711-1849-ig. A vizsgálható, rendelkezésre álló adatok nem adnak ugyan általánositható eredményt, mert több esetben csak egyedi adatok állnak rendelkezésre, mégis kijelenthetjük, hogy a gyógyszertárak e korbani szakmai müködéséről áttekintő képet képesek nyujtani.

A gyógyszertárak szakmai müködésének vizsgálatakor először müködésük feltételeit kell vizsgálnunk. Ezek részben tárgyi feltételek: helyiségek, berendezés, felszerelés, részben személyi feltételek: gyógyszerészek és gyógyszertári segédszemélyzet, mint a szakmai feladat és munka ellátását végzők, lehetnek[202].

Másodszor, vizsgálnunk kell megát a gyógyszer készitő és ellátó tevékenységet. Ennek lemérésére történeti vizsgálódásunkhoz elégségesnek látszik az előbbieken kivül a gyógyszertárak forgalmáról és a gyógyszertárak ellenőrzéséről rendelkezésre álló adatok vizsgálata.

1. A tárgyi feltételek vizsgálata

A gyógyszertárak szakmai munkájának legalapvetőbb tárgyi feltétele a gyógyszeralapanyag és a belőle készitett gyógyszer. Történeti vizsgálódásunk igen messze vezetne, ha ezen értekezés keretében ezzel is foglalkoznánk. Az intézménytörténeti kutatásnak nem is része egy adott kor gyógyszerkincsének vizsgálata. Szükséges azonban az egyéb tárgyi feltételek, a helyiségek, berendezések és felszerelés vizsgálata.

a./ A gyógyszertárak helyiségei

E vizsgálódáshoz egyéb adatokon kivül legeredményesebben a gyógyszertárak ellenőrzési jegyzőkönyveit használhatjuk fel. Alapul, az egységesség érdekében az 1845, 46, 47.-évi gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyveket vettem [203]. Ezek tanusága szerint Zala megye összes gyógyszertára rendelkezett az alapvetően szükséges helyiségekkel. Ezek: Gyógyszertári officina, a megyei főorvos elnevezése szerint "kiadó bolt", Laboratórium, "gyógyszeres vinnye", /vinnye:mühely [204]./ Anyagraktár,/camera materialis/ "szer tár, szer kamora". Gyógyszeres pince /aquarium/, "vizes pincze, pincze". Gyógyszeres padlás /herbarium/, "fü padlás, füszer padlás". Külön ki kell emelni, hogy a keszthelyi uradalmi gyógyszertár ezen helyiségeken kivül, még egy u.n. "törő kamrá"-val is rendelkezett [205].

Ezen gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvek külön kitérnek a minőségi követelményekre is. Ezek közül legfontosabb körülmények; a helyiségek tágassága, megvilágitottsága, száraz volta. Szük officina található Nagykanizsán az "Igazság" és Zalaegerszegen a "Szentháromság" gyógyszertárakban. Nedves a fala a Zalaegerszegi "Szentlélek" és a balatonfüredi gyógyszertáraknak. Nem eléggé megvilágitott a nagykanizsai "FEkete Sas" gyógyszertár officinája. Csáktornyán "nem ártana ha mind ezekre tisztaság tekintetében nagyobb szorgalom fordittatnék."

Megemlékeznek a jegyzőkönyvek arról is, hogyha a

gyógyszertár helyiségei nem egy épületben vannak, igy Balatonfüreden és Sümegen a gyógyszeres pince, Tapolcán az anyagraktár van az udvarról nyiló más épületben elhelyezve, a perlaki gyógyszertár laboratóriuma pedig a gyógyszerész konyhájából van "alkalmatosan" leválasztva.

b./ A gyógyszertárak berendezése

A gyógyszerésztörténeti emlékek megörzése igen fontos feladat. Ennek egyik legfontosabb területe a gyógyszertárak berendezési tárgyainak megörzése és védelme. A történelmi és müvészi értékü berendezési tárgyakon tul az egyszerübb, de az adott kor gyógyszerészetére jellemző berendezési tárgyak is alapját adhatják egy egy gyógyszertár történeti gyüjteménynek. Zala megyében az elmult időben egyetlen ilyen értékes tárgyat találtak, ez a nagykanizsai "Fekete Sas" gyógyszertár officina bukora.

E tárgyakra vonatkozóan a már emlitett gyógyszertár-vizsgálati jegyzőkönyvek igen kevés támpontot nyujtanak. legtöbb esetben csak arról emlékeznek meg, hogy a "gyógyszertárnak minden egyes része csinos és nagyszerü" /Nagykanizsa"Fekete Sas"/, " a szerek állása jól elrendezett" /Zalaegerszeg "Szentlélek"/ [206].

A keszthelyi uradalmi gyógyszertát fennmaradt eszközleltárai is csak igen szükszavuan emlékeznek meg a berendezésről. " A Patikában Fenn álló Almáriom 6, ezekben fiók 145, Receptér tábla 1, ebben fiók 8, ... Fakanapé két részben 1, Asztal 1, ... Meterialis kamarában Stelás 4, ezekben fiók 10%, ... fa schamedli 1, ... Padláson dupla fü-

vektaró láda 46 felosztással 10, Stelás 4, 48 fiókkal, Asztal 1." [207].

Zala megye jelenlegi területén a vizsgált korszakban létesült gyógyszertár egy sem működik eredeti helyén. A legtöbbjüket többször is átköltöztették. A nagykanizsai "Fekete Sas" gyógyszertár berendezése is az épület szanálása kapcsán került előbb egy pincébe, majd jelenlegi helyére, a zalalövői gyógyszertárba [208].

Ezen okok és tényezők miatt csupán az egyetlen megmaradt berendezési tárgy, a nagykanizsai "Fekete Sas" gyógyszertár berendezéséhez tartozott officinai butor vizsgálatát tudjuk csak elvégezni.

Ez a butor, mint már emlitettem, eredeti helyéről az elmult évtizedben került Zalalövőre. A butort a Semmelweis Orvostörténeti Muzeum, Könyvtár és Levéltár a Müvelődésügyi Minisztérium rendelete értelmében védetté nyilvánitotta. Ezt, a butor értékes faanyaga, müvészi kivitele és stilusjegyei indokolták. Bár a butor az áthelyezés alkalmával némi átalakitáson esett át. az átalakitás során azonban igyekeztek az eredeti felépitést és jelleget megtartani / lásd 19. sz. ábra/ [209].

A butor igen értékes thujafa gyökér furnirozásu és empire-stilusjegyeket visel. Az empire I. Napoleon császársága /1804-1814/ alatt kifejlődött és Franciaországból egész Európába elterjedt stilus, amely egyiptomi és antik elemeket kompilált. Kb. az 1840-es évekig volt u-

19.sz. ÁBRA A NAGYKANIZSAI "FEKETE SAS" GYÓGYSZERTÁR EMPIRE BUTORA MAI ELHELYEZÉSBEN

ralkodó az iparmüvészet, butormüvészet és divat terüle-tén. Hazánkban csak igen kevés emléke maradt fent. A stilust finom arányok és rendkivül elegáns megjelenés jellemzik. A sötét alapszinü butorok feketére fényezett részletei, valamint az aranyozás alkalmazása kölcsönzi e stilus eleganciáját. A "Fekete Sas" gyógyszertár butorán ezek a jegyek mind feltalálhatók. Az officinai korpuszokat fekete oszlopok aranyozott oszlópfőkkel választják el. Az oszloprend is magán viseli az egyiptomi stilusjegyek példáját. A táramsztal előlapjának ovális kivágása és a közepében elhelyezett stilizált napkorongra emlékeztető papirusz virág rózsa is a tiszta empire stilusjegyeket viselik. E stilus hazánkbani igen ritka előfordulása különösen is gyógyszertári berendezéseken, teszi e butort szaktörténeti szempontból igen értékessé [210].

A butor keletkezésének idejét behatárolni csak egyeztető vizsgálattal lehet, melyhez szükséges a gyógyszertár tulajdonviszonyainak ismerete is .

Első megközelitésben keletkezését 1810-1840 időszakára kell tennünk. Mig korábban a késői rokokó, 1830-tól pedig a biedermaier stilus válik uralkodóvá a butormüvészetben hazánkban. Ha ezt az adatot összevetjük a gyógyszertár történetével megállapithatjuk, hogy ebben az időben két olyan jellentős dátum van a gyógyszertár történetében, mely mindkettő indokolhatja a butor keletkezését. Az egyik dátum 1805, amikor Lovács Ferdinánd megvásárolja a gyógyszertárat. Az uj tulajdonosnak nyilvánvalóan

e kereskedelmi lehetőségek kihasználása érdekében szüksége lehetett a gyógyszertár megjelenését olyanná is tenni, hogy értékét méltóan bemutathassa. Ha e körülményhez azt is hozzá vesszük, hogy ez időben átmenetileg még egy gyógyszertár is működött Nagykanizsán, melyet ugyan csak ő megvásárolt és bezárt, és azt, hogy az 1810-es években ujabb kisérletek indultak egy nagykanizsai második gyógyszertár felállitására, feltételezésünk további alátámasztást nyer. Ezek alapján a berendezés keletkezését az 1810-es évek elejére kell tenni. Egyes értékelők azonban, ezt az időpontot tul korainak tartják. A berendezést az 1820-30-as évekre datálják. Ez esetben a butor keletkezésére az adhatott okot, hogy Lovács Ferdinándot fia váltotta fel a gyógyszertár vezetésében, és az, hogy 1836-ban megnyilt a nagykanizsi második gyógyszertár, az "Igazság".

Itt meg kell emlékezni arról, hogy Nékám L. téves adatot közöl művében e berendezéssel kapcsolatban [211]. Valószinüleg kellő információ hijján datálja a "Fekete Sas" berendezését az 1836-ban alapitott nagykanizsai "Igazság" gyógyszertár berendezésének. A berendezés áthelyezésekor tett intézkedésekből egyértelműen kitünik, hogy ez a butor csak is a "Fekete Sas" gyógyszertár butora lehetett. Köztünk élnek még azok a kollégák, akik a "Fekete Sas" gyógyszertárban eredeti elhelyezésben ismerték a berendezést [212].

Említésre méltó az a körülmény melyet Répay Lajos

közöl, hogy mikor a nagykanizsai ferencesek gyógyszertárukat Segesdre helyezték át Nagykanizsáról 1769-ben, a patikát a kolostor ujonnan épült nyugati szárnyában helyezték el. Erről tanuskodik a volt officina mennyezetét még ma is diszitő freskó, mely az irgalmas szamaritánus evangéliumi jelenetét ábrázolja [213].

A gyógyszertár berendezések vizsgálata kapcsán meg kell emlékeznünk arról az általánositható körülményről, hogy a XVIII. századból ránk maradt ilyen emlékek legértékesebb darabjai szerzetes rendi gyógyszertárak berendezései voltak / Kőszeg, Székesfehérvár, Eger/ . Polgári gyógyszertár reprezentativ megjelenésben csak olyan helyen létesült, ahol a kereskedelmi konkurencia ezt mintegy kikényszeritette /Budapest, Pozsony, stb./ . Az olyan helyeken, mint Zala megye városai, ahol szinte "egyedárusi" feltételek voltak adottak, a gyógyszertár tulajdonosa inkább a szerény berendezésre törekedett. Ezeknek az elveknek az érvényesülését kell látnunk a későbbi időben, a kapitalista fejlődés eredményeiben is.

c./ <u>A gyógyszertárak felszerelése</u>

A gyógyszertárak felszerelésének vizsgálatakor, minthogy szakirodalmunk részletesen eddig ezzel nem foglalkozott és Zala megyei viszonylatban is e korból csak egyetlen gyógyszertár ilyen adatai maradtak fenn ebből a korszakból, összehasonlitó és értékelő vizsgálatot nem végezhetünk. Mód nyilik azonban arra, hogy következtetéseket

tehessünk a gyógyszertárak felszereltségének szinvonalára és fejlődésük irányára abból, hogy rendelkezésre állnak a keszthelyi uradalmi gyógyszertárnak valamint a mosoni /Mosonmagyaróvár/ "Magyar Korona" gyógyszertár 1862. évi leltáradatai /lásd 20. sz. ábra/ [214].

Mint arra már a korábbiakban célozta/a keszthelyi uradalmi gyógyszertárral kapcsolatban, a kiterjedt Festetics uradalmi adminisztrációnak köszönhető, hogy e gyógyszertár felszereléséről készült évenkénti leltárak ránk maradtak. Ennek jelentőségét szaktörténetünk szempontjából ecsetelni felesleges. A feldolgozás lehetőséget nyujt arra is, hogy megismerjük a XIX.század első felében kialakuló magyar gyógyszerészi szaknyelvet csak ugy, mint e korszakban müködő gyógyszertárak gyógyszerkészitő tevékenységét is.

Az eszközök felhasználás szerinti csoportositása szükséges egyfelől azért, hogy áttekinthetőbbé tegyük a leltárak felsorolását, másfelől pedig, az összehasonlitás érdekében. Ezért az eszközöket 1. gyógyszertároló,2. gyógyszerkészitő szak eszközökre, 3. segédeszközökre,valamint 4. gyógyszervizsgáló, ellenörző eszközökre oszthatjuk. Természetesen, bizonyos eszközök nemkategorizálhatók mereven a szerint, hogy felhasználásuk szerint miként alkalmazták őket.

A vizsgált alapjául a keszthelyi uradalmi gyógyszertár 1831, 1848 és 1851 évi leltárai szolgálnak.

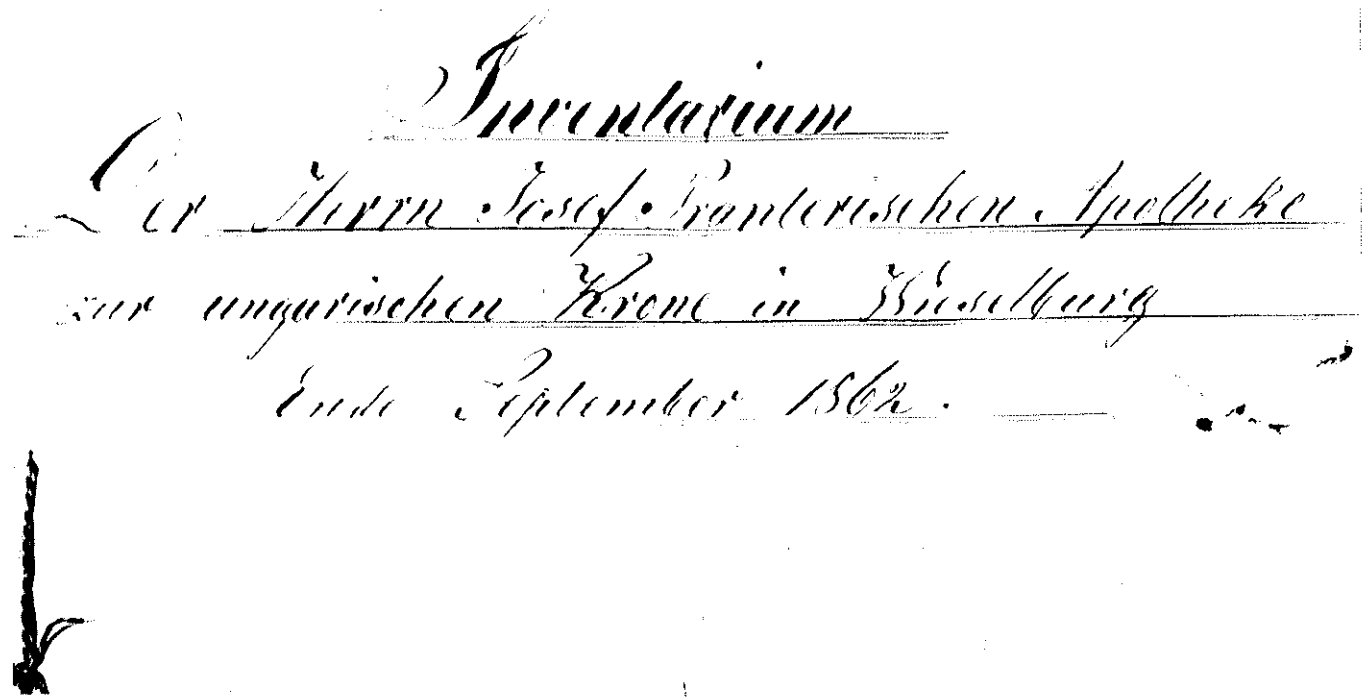

20.sz. ÁBRA A MOSON/MAGYARÓVÁR/-I "MAGYAR KORONA" GYÓGYSZERTÁR LELTÁR JEGYZÉKÉNEK ELŐLAPJA

1. Gyógyszertároló eszközök

"Patikában ...

60 kisebb szertartó Stengut edény

65 nagyobb

64 Fa pikszisek

52 két itzés övegek öveg dugasszal

130 Tinctura és más szertartó övegek ...

Materialis kamarában

52 Fa pikszisek

44 por és másféle szertartó övegek

46 Tinctura és másféle szertartó övegek

31 Kenyőcse és másféle szertartó cserép edény

1 mész viztartó edény

5 szartartó scatula ...

Konyhában

1 Ténta tartó véndely ...

Padláson

46 ferschlagok és hordók

Pintzében

22 viztartó kő korsó

15 külömbféle nagyöbb övegek

14 Iülömbféle kisebb övegek

1 Méz véndely ... "

Az 1851-es leltár szerint a pincében található még:

" 1 Pálinkás hordó

1 Pióczás véndely "

21.sz. Á B R A

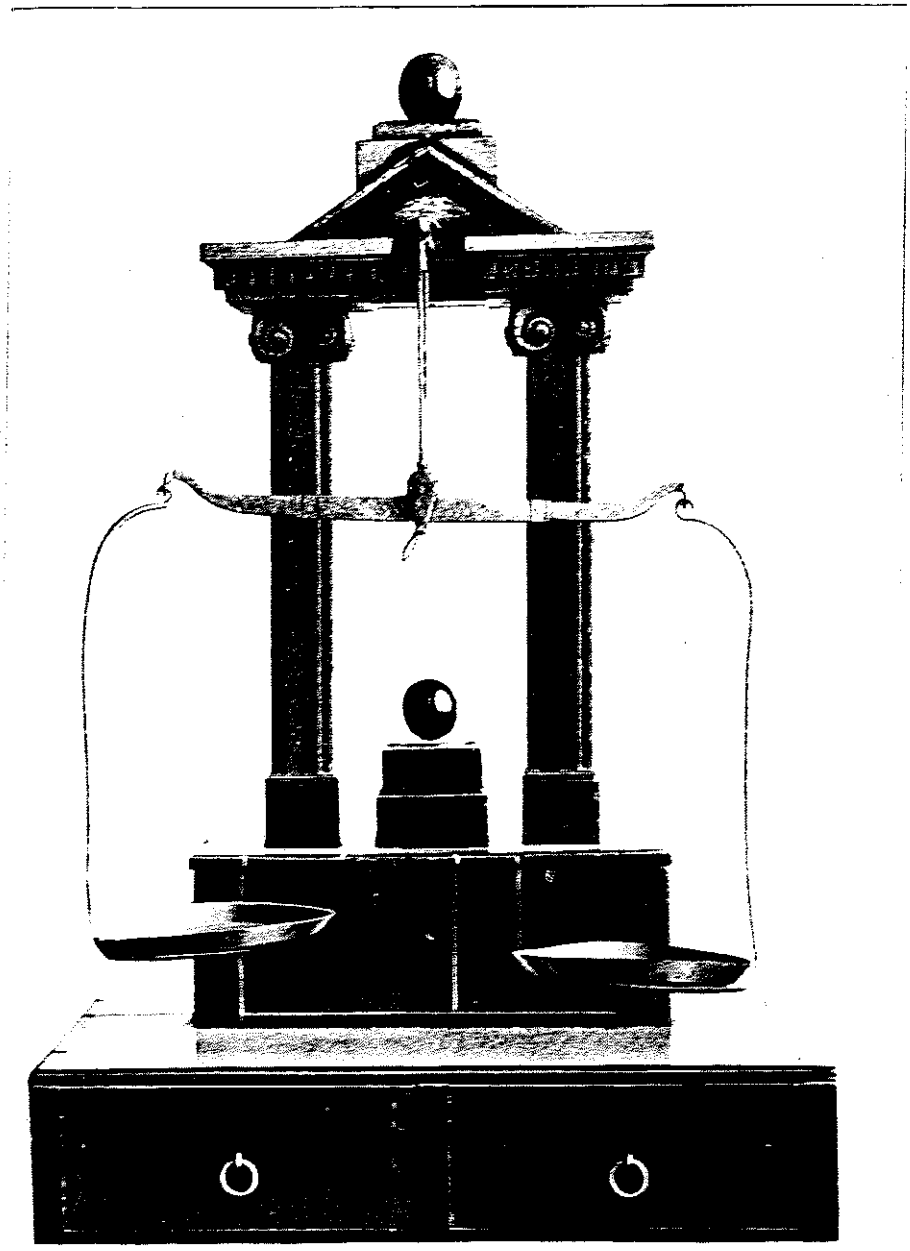

EMPIRE TÁRAMÉRLEG A XIX. SZÁZAD ELEJÉRŐL

13 Vas spatula

3 Réz patendula

25 Réz capsulák

40 Réz fontok /sulyok/

7 Réz mérők

4 Csontból mérők

4 1 réz, 1 bádok és 2 csont kanalak

5 Tölcsér, 1 réz, 2 bádok és 2 öveg

2 metző olló

1 gyökér metző olló

1 tálos font vasból

1 pilula maschina ..."

A 22.sz. ábra a XVIII. és XIX. század elején használatos "pillenmaschine"-t mutat be. Ezeket a pilula vágó késeket váltották fel a XIX.sz.-ban a ma is ismert pilula gépek.

"<u>Materialis kamarában</u>

2 szürni való két itzés öveg

3 szürni való deszkátska

1 gyökér vágó kés deszkával együtt ...

<u>Konyhában</u>

3 Destillálni való vörösréz kazán ..."

A 23. sz. ábra vörösréz desztilláló berendezést mutat a XIX. század első feléből.

"6 Tenaculum

2 Agitaculum

22. sz. ÁBRA

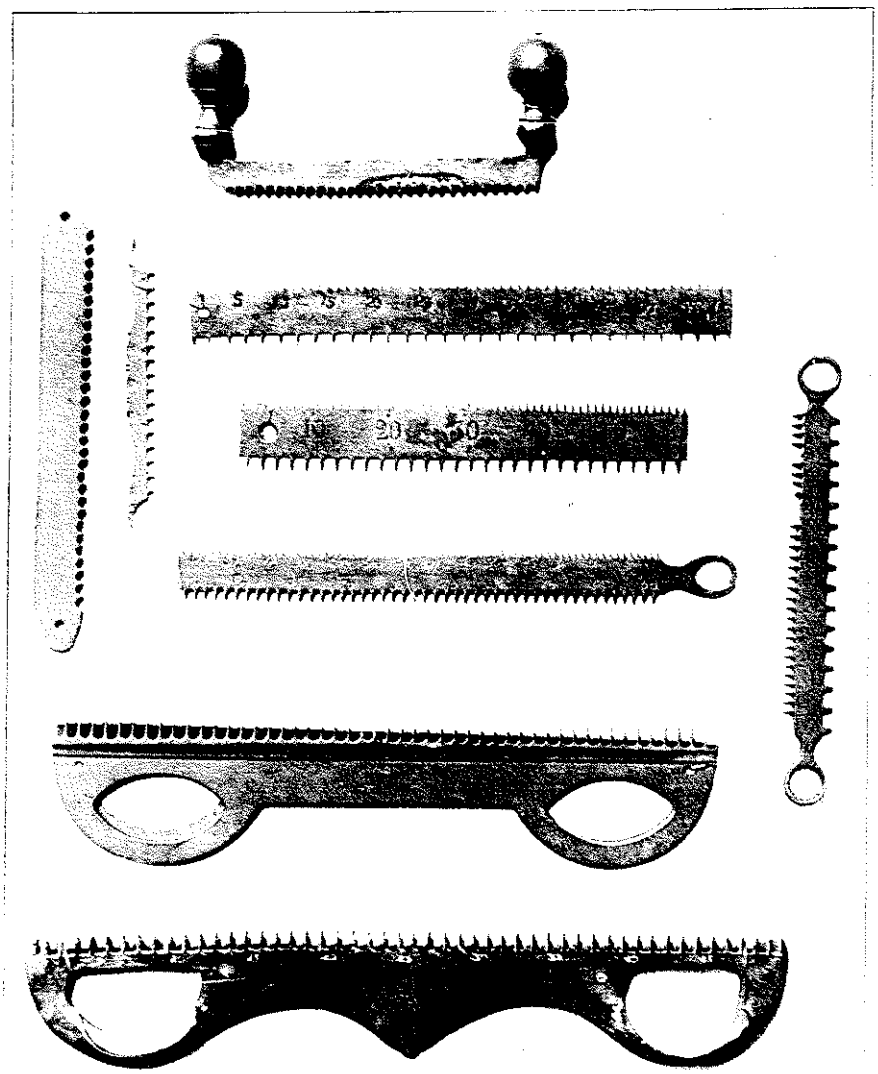

Die Anfänge der Pillenmaschine.
Sogenannte „Pillenkämme" (Pillenkämme) aus schwedischen Apotheken.
Pharmazeutische Abteilung des Nordischen Museums in Stockholm.

PILLULA-KÉS / PILLENMASCHINE / A XVIII. SZÁZADBÓL

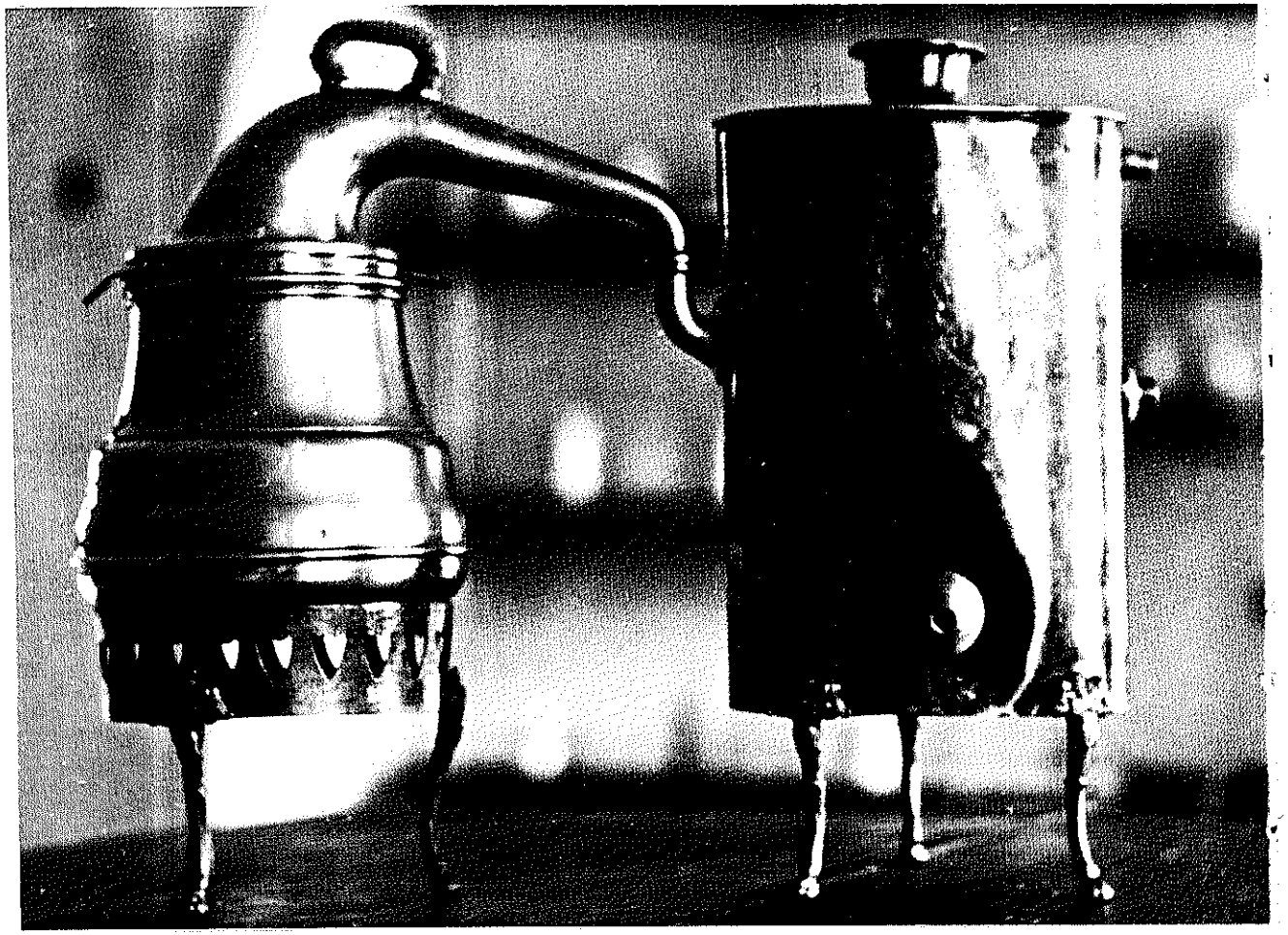

23.sz. ÁBRA VÖRÖSRÉZ DESZTILLÁLÓ KÉSZÜLÉK A XIX. SZÁZAD ELEJÉRŐL

1 Torma reszelő

2 egy lukas egy más kalán

1 Srófos prés

1 nagy mozsár ...

Törő kamarában

Nem minden leltár emliti ezt a helyiséget, felszerelési tárgyait máskor a konyha tárgyai között találjuk, ezek: "Stelás, asztal, dob szita, rosta, közönséges szita cserép fazék, vas font, nagy mozsár, vas kalán, Olaj ütő". Ez autóbbi ábrázolja a 24.sz. ábra. Felépitésében hasonló a közelmultban is használatos tinctura-présekhez a préstányér azonban olajprés esetén lényegesen alacsonyabb és erősebb, vastagabb fémből készült.

"Padláson

2 Vas font

1 Vörös réz tálos font

3 Retorta ... "

A gyógyszerkészitő eszközök fejlődését és differenciálódását kell látnunk abban, hogy a mosoni leltár bővebb eszközanyaggal rendelkezik. Ezek közül kiemelném a következő eszközöket:

" 1 vörösréz extraháló üst

1 vörösréz tapasz üst

1 tapasz kenő gép

2 porcelán infundibulum

1 sárgaréz emulzió mozsár keverővel ..."

A keszthelyi gyógyszertár eszközállománya 1848-ban

24.sz. Á B R A

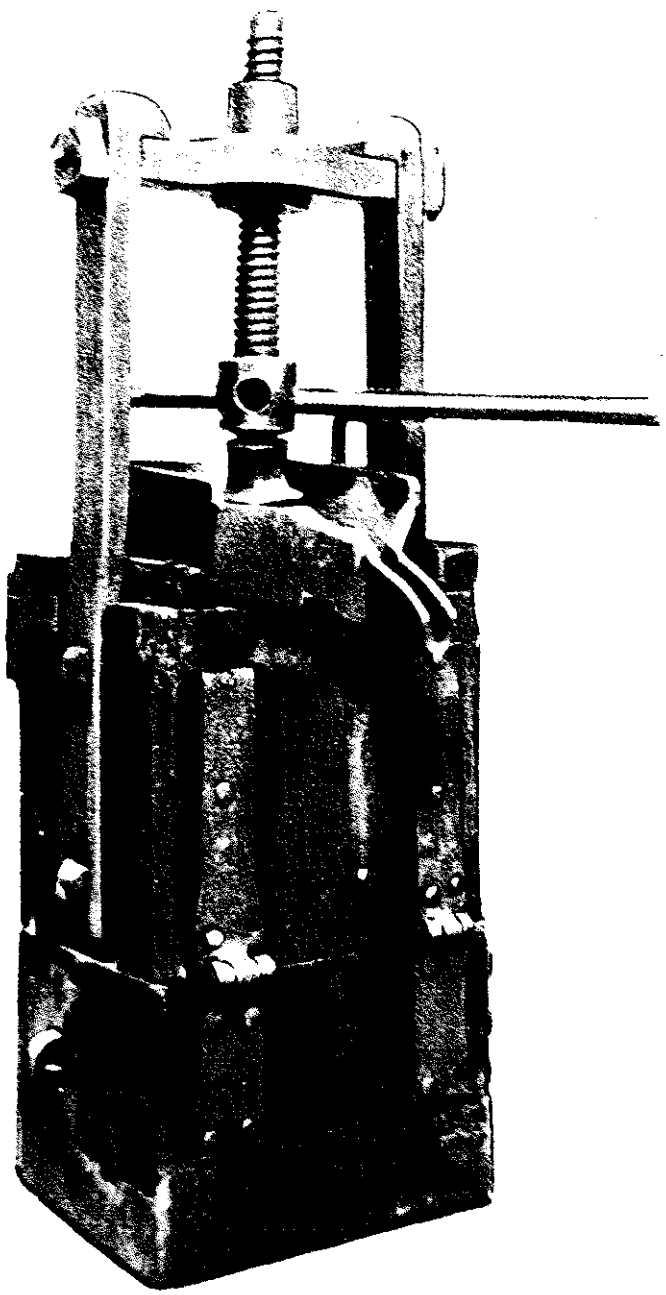

GYÓGYSZERTÁRI PRÉS A XVIII. SZÁZADBÓL

jeletősen bővült. Ekkor u.i., a keszthelyi Georgikon, mely a Festeticsek által alapitott gazdasági főiskola volt, megszüntette müködését. A Georgikon hallgatói önkéntesnek jelentkeztek a forradalmi seregbe. A hallgatók oktatása, mint azt számos méltató emliti, igen korszerü volt. Az oktatást célzó kémiai eszközök egy része 1848-ban az uradalmi gyógyszertárba került. Ezek közül a gyógyszerkészitésben a következőket lehetett felhasználni:

" 1 Öntött vas retorta, 1 törött réz csővel

1 Párolgó készület, 1 bádok lámpával, 7 vas pléfőző eszközökkel, 1 vasplécsővel, 1 sárgaréz cillinderrel, 2 plé hütő, 1 veresréz bogrács, 1 öntöttvas lábos, 2 réz cső, 4 kő olvasztómedény s mind ezekhez egy kis fa asztalka erre illeszthető bádog tálca.

3 fehér bádog tölcsér

1 bádog tölcsérhez való réz cső és szürő

13 kisszerü párolgó készület, 10 czinnbül, 2 bádogbul és egy "S" alaku réz cső.

1 Vas loggó font, 2 sárgaréz tálacskával

9 mérleghez való nehezék /pondus/ fatokban, réz

2 kőmozsár

1 öveg hébe

15 öveg retorta kicsin és egy faládika

3 duplaszáju ögeg /Volfische flaschen/

1 szőrszita "

3. Segédeszközök

A segédszközök közé azokat a gyógyszertárban található egyéb eszközöket soroltam, melyek nem kizárólagosan gyógyszerészi szakeszközök, hanem több művelet segédeszközei lehetnek, valamint azokat a tárgyakat, melyek részben a berendezéshez, részben a gyógyszertár működéséhez tartoznak.

" Patikában

1 Recept tartó könyv

2 Rosoli pohárka [215].

1 Sárga réz gyertyatartó

1 cserép kalamáris

2 téli aGlak

3 Schalu

1 lámpás ..."

Az 1851-es leltár szerint az officinát diszitette:

"2 olaj kép, egy a Méltóságos Gróf György arczképe Aranyos farámában

1 czim tábla ...

Materialis kamarában

1 nagy vörös réz tábla

1 vas kálha ...

Konyhában

3 sárga réz serpenyő

1 sárga réz kastrol

1 vörös réz kastrol

2 vörös réz serpenyő

4 vörös réz fazék czinezve

5 cseréptál / Weidling /

2 vizhordó és mosogató sajtár

1 főzni való vaskálha

1 csipővas

1 vas lapitzka

12 Szürő és törlő ruhák

1 feisze ...

Padláson

2 Lajtorja egyik az padláson másik előtte ..."

Ilyen tipusu eszközök az 1848-as leltárban még a következők:

"2 öveg cillinder

1 sárga réz cső

1 bőrös fujtató

5 széles száju Czukros Öveg

3 Nagy öveg, 4 iczés 2, két 1/2 iczés egy

1 szőrősöveg ..."

4. Gyógyszervizsgáló eszközök

A XIX. század első felében a gyógyszerek minőségi vizsgálatánál az organolleptikus vizsgálatokon tuli szükségesség és a kémia tudományának eredményei következtében megjelennek az első kémiai és fizikai ellenőrző módszerek. Torkos J.János: Taxa Pharmaceutica Posoniensis-e /1745/ még csupán eltartási utasitásokat közölt, ezek fő szempontjai az eltarthatóság ideje, az anyagok organoleptikus tulajdonságai, megromlás okozta változások, javitási le-

hetőségek, a tárolóedény szerepe, a gyógyszerkészlet mennyisége voltak. Mint ahogy arról Ő maga az előszóban tanuskodik, még ezek az elvek sem voltak korábban meghatározva [216]. A XIX. század első felének gyógyszerkönyveiben megjelennek az azonositási kémiai és a mennyiségi ellenörzés fizikai módszerei. Ennek jelentős eredménye volt az 1834-ben Pekárik András orvos által készitett Examen Medicamentorum / Gyógyszerek vizsgálata/ c. munkájának megjelenése. Ez már az akkori ismeretek összegezését adja az organoleptikus és kémiai, valamint fizikai ellenörzési módszerekről táblázatba foglalva azokat [217].

A kémiai és fizikai vizsgálat e legegyszerübb eszközeit természetesen a gyógyszertárban is megtalálhatjuk.

A keszthelyi gyógyszertár 1848-as letárának anyaga szerint ezek:

" 2 légmérő /aerometer/ fatokban
1 légmérő plétokban
1 légmérő üvegtokban
1 szeszmérő plé, 1 bőrös tokban hozzá cillinder
1 lég és hévmérő fatokban
1 öveg harang
21 próba öveg kupitza / Reagensgläser /
5 apró öveg csésze
2 övegszürő
6 öveg cillinder apró
1 öveg tölcsér kicsin
1 szeszlámpa övegből ..."

Az 1862-es mosoni leltár e tekintetben is gazdagabb felszerelést mutat. Itt csak azokat az eszközöket sorolom fel, melyek Keszthelyen nem találhatók meg, és melyek a gyógyszervizsgálatok fejlődését reprezentálják.

" 1 száritószekrény
1 üveg Liebig-féle hütő
1 Marsch-készülék
1 eprovetta állvány
1 porcelán égetőcsésze
3 filtráló porcelán csésze
3 üvegmérce /mensura/
4 lombik letehető
1 kétpintes lombik
4 tubulált lombik
4 nagy és kicsi Woulf-palack
1 palack aljtubussal
8 Hesseni olvasztótégely ... "

Mind ezekből kitünik, hogy a keszthelyi gyógyszertár felszerelése a kor szinvonalának megfelelő volt. Mint azt a megyei főorvos gyógyszertári ellenőrzései alkalmával megállapitotta:

" Mint tartatik példás jóságu " [218].

A megye többi gyógyszertárának felszereléséről igen keveset tudunk. A gyógyszertárak tárolóedényzete szinte teljesen megsemmisült. A Semmelweis Orvostörténeti Muzeum gyüjtőkőrütja alkalmával, az elmult évtizedben, már csak néhány értékesebb Altwien edényt tudott összegyüjteni,

melyek jelenleg is n tulajdonában vannak [219]. Az elmult évtizedek megujuló "selejtezési hadjáratai" során a hozzánemértés és érdektelenség áldozatául számos értékes szakmai emlékünk esett.

2. A személyi feltételek vizsgálata, tekintettel a gyógyszerészek gazdasági, társadalmi helyzetére is

A XVIII. században, egészen 1769-ig Zala megyében csak ferences szerzetes rendi gyógyszertárak müködtek. E gyógyszertárak vezetését, szakmai munkáját, mint láttuk u.n. laikus testvérek látták el. Ezek legtöbbször kirurgusok voltak. Zala megye első polgári gyógyszerészeiről igen keveset tudunk. Minthogy az egyetemi végzettség e gyógyszertárak létesitési idejében még nem volt előirt követelmény, erre vonatkozó adatot nem sikerült találni. Fel kell tételeznünk, hogy ezek a gyógyszerészek csupán ugy nevezhető "mester levéllel" rendelkeztek. Mária Terézia 1770-ben elrendeli az egyetemi végzettség kötelezettségét egyben módot ad arra, hogy a korábban bármilyen módon / megyei főorvos előtt, vagy tanitó gyógyszerész mester és városi orvos előtt / végzett gyógyszerészek egyetemi végzettséget nyerjenek, ha igazolni tudják a feltételeket. E határozatból számos visszaélés keletkezett, mert megfelelő összeg letételével az egyetem kiadta a diplomát / a bécsi egyetem ilyen müködése e korban közismert /, azonban ez az intézkedés ennek az átmeneti kor-

nak a problámáit megoldotta [220]. Zala megyében adatunk van arról, hogy a sümegi gyógyszerész, Pummer Zakariás ilyen kérvénnyel fordult a helytartótanácshoz [221]. Meg kell emlékezni arról is, hogy az 1780-as évek elején Oesterreicher Manes József balatonfüredi orvos, aki gyógyszertárat kezelt, a pesti egyetemtől szerzett bizonyitványt arról, hogy a gyógyszerészethez is ért /lásd 141.jegyzet/. Ez idő után már csak "diplomatikus" gyógyszerész nyerhetett gyógyszertári jogot Zala megyében is. A megyegyülések jegyzőkönyvei az időtől e jelzőt a legtöbb esetben használják.

A nem megyei illetőségü gyógyszerészek jogos müködését a megye a diploma kihirdetésével deklarálta. Ezen jegyzőkönyvi bejegyzésekből a kibocsátó egyetem helyét és az egyetemi végzés idejét is megtudhatjuk a legtöbb esetben. A XIX. század első évtizedeiben a magyar nyelv használatának hivatalossá tétele alkalmával Zala megye egy esküminta kiadványt bocsátott ki, melyben a megyei tisztségviselők, orvosok, sebészek, bábák eskümintái mellett megtalálhatjuk a gyógyszerészek eskümintáját is [222].

A gyógyszertárak személlyi ellátottsága egységes képet mutat. A gyógyszertárban egy gyógyszerész, legtöbbször maga a tulajdonos, némely esetben a bérlő müködött. A XVIII. században segédszemélyzetről nincsen tudomásunk. Itt emlékeztetnék arra, hogy mikor az idős Háberler Péter már nem tudta gyógyszertárát vezetni "alkalmatos segédet" nem tudott magának szerezni és ezért, az egyéb hi-

ányosságok mellettt a gyógyszertárat hatóságilag bezárták /lásd 97. jegyzet/. A XIX. század elején felmerült bejelentésekből kitünik, hogy a megye főorvosa, ha a gyógyszertárban nem talált segédszemélyzetet, azt sulyosan kifogásolta és törvényhatósági határozatba foglalták alkalmazásának elrendelését [223]. A század első felében további fejlődés eszlelhető e tekintetben is. A gyógyszerészképzés e korbani rendszeréből adódóan Zala megye gyógyszertáraiban is találkozunk gyógyszerész gyakornokkal, felszabadult gyógyszerészsegéddel. Az 1846, 47, 48.évi gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvek tanusága szerint csupán a tapolcai Kováts Márton gyógyszerész látta el gyógyszertárát "minden segéd nélkül". A Zalaegerszegi "Szentháromság", a sümegi, perlaki és alsólendvai gyógyszertárakban " 6 oskolát végzett" gyakornok, a keszthelyi, a nagykanizsai "Fekete Sas" és a szentgróti gyógyszertárakban felszabadult segéd volt alkalmazásban. A csáktornyai és balatonfüredi gyógyszertárakban segéd és gyakornok is, a Zalaegerszegi "Szentlélek" és a nagykanizsai "Igazság" gyógyszertárakban diplomás gyógyszerész mint segéd, valamint egy egy gyakornok is alkalmazásban állt.

A gyógyszertárak személyi ellátottságának ismeretén tul szaktörténetünk egyik legfontosabb kérdése a gyógyszerészek társadalmi és gazdasági helyzetének vizsgálata egy adott korban. Ha a már korábban tárgyaltak alapján elfogadjuk azt a tényt, hogy Zala megye gyógyszertárai

a vizsgált korszakban kb. azonos szinvonalon álltak, ami tárgyi és személyi körülményeikből is következik, nem szükséges e vizsgálódásunkhoz a megye gyógyszerészeinek társadalmi, gazdasági helyzete teljes spektrumát felvázolnunk. Eredményesebbnek adódik egy egy gyógyszerész ilyen körülményeinek minél részletesebb, a rendelkezésre álló adatok alapján történő vizsgálata. Természetes, hogy a korra vonatkozó és országos szélességü következtetést adataink nem adnak, de feltétlen hozzá járulhatnak további ilyen jellegü kutatáshoz.

E vizsgálathoz elsődlegesen is a feudalis társadalmi rend tagozódásán belül, különösen a városi, és a már korábban értékeltek szerint, a mezővárosi társadalom tagozódását kell megvizsgálnunk. Ezen tul a gyógyszerészek származási, jövedelmi, vagyoni és társadalmi helyzetének vizsgálatát kell elvégeznünk.

Különösen fontos e vizsgálódásainkat elvégeznünk azért is, mert szaktörténeti irodalmunk, a legutóbbi évek megjelent tanulmányai kivül, a korábbiakban a szakma szeretetéből adódóan legtöbbször tulértékelően foglalkozott ezzel a kérdéssel. Ha helyes képet akarunk magunknak alkotni hivatásunk multjáról elengedhetetlenül szükséges a tárgyilagos vizsgálat. Ez csak komplex, tényleges adatokra támaszkodó vizsgálattal végezhető el [224].

A feudalis társadalmi rend kettős tagozódása, földesur és jobbágy hazánkban a XVIII. század folyamán, de kü -

lönösen a XIX. század elején már nem mutat ilyen egységes képet. Mint ahogy arra számos szerző rámutat, ez a folyamat Európában már a XVI. században megindult [225]. E társadalmi tagozódáson belül számos átfedés, belső tagozottság mutatkozott. A rendi tagozódáson belül is társadalmi és gazdasági helyzetük szerint számos réteg jelentkezett. A sokszor telkesjobbágyi életszinvonal alatt tengődő elszegényedett kisnemes és hatalmas latufundiumokkal rendelkező főuraink között óriási gazdasági különbségek mutatkoztak. A klérus tagozottsága a főpapságtól az alsópapságig hasonló különbségeket mutat. A szabad királyi város mint nemes, polgárainak jogaiban, társadalmi és gazdasági helyzete megítésében is e belső tagozottságot kell észrevennünk. A nemes és nem nemes közötti rétegnek kell az agiliseket látnunk. Mint arról már korábban szó volt, különös helyet foglal el e tagozottságban a mezőváros társadalma [225].

A mezővárosi lakosság osztályjellegének kettőssége, - hogy mint urbéres városi birtokát szabadon adhatta, vehette - a döntő ellentmondás társadalmi helyzetének meghatározásában, mely átmeneti jelleget mutat a szabad királyi városi polgár és a falusi jobbágy társadalmi helyzete között.

Ha közelebbről megvizsgáljuk Zalaegerszeg mezőváros e korbeni társadalmát a következőket láthatjuk [226].

A megyei tisztségviselők a birtokosnemesi osztály-

ból kerültek ki. A városi tanács tagjai 1848 előtt 1/3 részben voltak nemes származásuak. Ezek gazdasági helyzete is már alacsonyabb szinvonalat képvisel az előbbi rétegnél, mert legtöbbjük városi kézműves, kereskedő.

A város mezőgazdasági jellegéből adódóan a legszélesebb réteg a földmüvelő gazdák rétege. Társadalmi helyzetük megitélésére, ennek ellentmondásaira már utaltam.

Az értelmiség szerepe kevésbé jelentős. Orvosok, ügyvédek, irnokok stb. száma kevés, Nemes, nem nemes származás azonban társadalmi helyzetüket nem befolyásolja, legtöbbször nemesi jogokat élveznek.

A mezőváros tátsadalmának egyik legjelentősebb rétege a kereskedő, kezdve a szatócstól a nagykereskedőig. Kezükben van a pénz, mely társadalmi megbecsülést, előrejutást eredményez. A pénz tekintély, és e társadalomban a rendi tagozódáson tul egyre inkább e szerint rangsorolnak. Róluk irja P.Chaunu : "... a kereskedelem révén ... amely közmegbecsülést és tekintélyt biztosit számukra, ... a városokban nagy hatalmuk van; ... Ugyanugy a patikusok, ötvösök, ékszerészek ..." [227].

A legutóbbi idők történeti irodalma tulzott jelentőséget tulajdonitott a városok céhes kézműves ipart üző rétegének [228]. Holott, mint ahogy ezt ujabb értékelők is hangsulyozzák, a város társadalmában korszakunkban ez a csupán szolgáltató ipar, koránt sem olyan széles társadalmi hatóerejü. A XIX. század első felében már a XVIII.

ból kerültek ki. A városi tanács tagjai 1848 előtt 1/3 részben voltak nemes származásuak. Ezek gazdasági helyzete is már alacsonyabb szinvonalat képvisel az előbbi rétegnél, mert legtöbbjük városi kézmüvek, kereskedő.

A város mezőgazdasági jellegéből adódóan a legszélesebb réteg a földmüvelő gazdák rétege. Társadalmi helyzetük megitélésére, ennek ellentmondásaira már utaltam.

Az értelmiség szerepe kevésbé jelentős. Orvosok, ügyvédek, irnokok stb. száma kevés, Nemes, nem nemes származás azonban társadalmi helyzetüket nem befolyásolja, legtöbbször nemesi jogokat élveznek.

A mezőváros tátsadalmának egyik legjelentősebb rétege a kereskedő, kezdve a szatócstól a nagykereskedőig. Kezükben van a pénz, mely társadalmi megbecsülést, előrejutást eredményez. A pénz tekintély, és e társadalomban a rendi tagozódáson tul egyre inkább e szerint rangsorolnak. Róluk irja P.Chaunu : "... a kereskedelem révén ... amely közmegbecsülést és tekintélyt biztosit számukra, ... a városokban nagy hatalmuk van; ... Ugyanugy a patikusok, ötvösök, ékszerészek ..." [227].

A legutóbbi idők történeti irodalma tulzott jelentőséget tulajdonitott a városok céhes kézmüves ipart üző rétegének [228]. Holott, mint ahogy ezt ujabb értékelők is hangsulyozzák, a város társadalmában korszakunkban ez a csupán szolgáltató ipar, koránt sem olyan széles társadalmi hatóerejü. A XIX. század első felében már a XVIII.

századhoz viszonyitva nagy mértékben csökken a mezővárosi céhek száma és erősödik a falusi céhszervezet. Ez azzal magyarázható, hogy a mezővárosi kézművesség sokkal inkább megérezte az osztrák tőkés ipar hatását a fellendülő kereskedelmen keresztül. A falu népe viszont sokkal kisebb mértékben vásárolt ilyen iparcikket [229].

A mezőváros társadalmának ezt követő társadalmi rétege a városi plebejus, a napszámosok, szolgák, cselédek, koldusok. E társadalom legelesettebb, legkizsákmányoltabb, legnincstelenebb rétege.

Ezen általános képben kell tehát megkeresnünk a gyógyszerész társadalmi és gazdasági helyzetét. Igazat kell-e adnunk P.Chaunu-nek? Menny iben érvényesült korszakunkban a gyógyszerészet közegészségügyi célu ipar, kereskedelmi jellegén belül a gyógyszerész kvalifikált értelmiségi végzettsége? Társadalmi, gazdasági helyzetét mi határozta meg?

Elsőként a jellegzetesen feudalis alakzatban, a keszthelyi Festetics uradalmi gyógyszertárban működő Irsabek Ferenc gyógyszerészt kivánom bemutatni példaként.

Irsabek /Irzsabek/ Ferenc Keszthelyen született 1794-ben. Apja az az Irsabek Vencel asztalos volt, akit számos külföldi; német, morva mesteremberrel együtt telepitett Festetics Kristóf és Pál a XVIII. század második felében Keszthelyre. Testvérei voltak a Keszthelyen, a XIX. század első felében működő Irsabek István asztalos és Irsabek

Sándor, aki 1849-ben esett el a magyar szabadságért. Ez a kézmüves morva család Keszthelyen biztos anyagi bázisra talált s mint társaik is, ők is később teljesen elmagyarosodtak [230]. Ez tette lehetővé, hogy az egyik fiuk a kezdődő kapitalista társadalmi átalakulás szellemében értelmiségi pályára került. Ez általános jelensége volt a vizsgált korszaknak. Mind a feltörekvő kézmüves, kereskedő polgárság, mind az elszegényedett nemesség társadalmi rétegében ez megfigyelhető. A már emlitettekből következően az értelmiségi foglalkozás társadalmi tekintélyt és anyagi biztonságot adott [231].

Irsabek Ferenc 1820-ban lett a keszthelyi uradalmi gyógyszertár provizora. Házasságot kötött, felesége, Fricz Katalin, nemesi származásu volt. Ez ujabb társadalmi előrelépést jelentett számára.

A ránkmaradt gyógyszertári számadáskönyvekből kitünik, hogy évi jövedelme két részből tevődött össze. Az évi 400 ft. fizetés mellett a gyógyszertár tiszta jövedelméből 1/3 rész kapott. Összjövedelme ezek alapján, évi átlagban 8-900 ft.-ra tehető, melyhez szolgálati lakás járult. Ez az adat keveset mondana, ha nem tudnánk összehasonlitani már akár egészségügyi, akár az uradalom szolgálatában álló alkalmazott jövedelmével, fizetésével. A vármegye főorvosának ebben az időben az évi fizetése 600 ft. volt melyet szolgálati lakás és szabad orvosi gyakorlatból adódó jövedelem egészitett ki. Az uradalom tisztje-

inek, jószágigazgató, főszámvevő, könyvtáros, irattáros, famulus, stb. mintegy 15 személynek évi átlagjövedelme 600 ft. melyhez természetbeni juttatás, angárium járult még. Az uradalmi gyógyszerész a második legmagasabb jövedelmü alkalmazottja volt az uradalomnak [232].

Irsabek F. az idők folyamán, anyagi előbbrejutása következtében ingatlant bérelt /1.25 hold szántó, 1 kaszás rét, 5 kapás szőlő/, majd vásárolt. Az 1835-ös "Nemesi Javak Összeirása" szerint mint "Soronkivül levő Nemesek és más Tisztes helyheztetésü személyek" között említi nevét. Az 1837/8 Rovatos Adóösszeirások-ban mint Agilis és mint bérlő is adózik [233].

Politikai meggyőződésének tükrét kell látni abban, hogy 1848-ban honvédnak jelentkezett. A gyógyszertárat Pfiszterer Károlynak adta át. Világos után Keszthelyen, apja házában, a Hosszu /mai Beák F./ utca és Kovács utca sarkán álló házban /Keszthely 525.sz/ élt feleségével és egy szolgálóval visszahuzódva, passziv rezisztenciában, mint "magánzó", örökölt és összegyüjtött vagyonának eladogatásából [234].

Irsabek visszavonulását indokolja, hogy a mintegy 30 évi szolgálata alatt összegyüjtött vagyona olyan társadalmi státust biztositott számára, hogy "nyugdijba" vonulva /55 éves!/ hivatását ne folytassa. E jelenségre a későbbiekben másutt is látunk még példát.

1868-ban halt meg. A keszthelyi temetőben ma is áll

szép romantikus stilü siremléke / lásd 25. sz. ábra /

A következőkben vizsgáljuk meg Zalaegerszeg polgári gyógyszerészeinek gazdasági, társadalmi helyzetére vonatkozó adatokat.

Adorján László Sopron megyei nemesi családból származott [235]. Családja valószinüleg elszegényedett, mert midőn 1798-ban Zalaegerszegen letelepedett csak a gyógyszertári jogot tudta megváltani, a vármegye biztositott ingyenes helyet a gyógyszertár számára. Néhány év alatt annyira előre jutott, hogy 1808-ban házat vásárolt. A gyógyszertár nyeresége biztositotta számára azt a forgótőkét, mellyel előbb jelzálog kölcsönök adásával további nyereségre tett szert, majd tartaléktőkéjét ingatlanvásárlásokba fektette be [236]. E tőkefelhalmozódás eredményezte, hogy 1836-ban keltezett "Bizonyságlevél" szerint " a városban lévő házai, Curialis helyen fekvő szőleje, mező földjei, és kaszáló rétjei a Patikával együtt 20000 Ftokat megérnek" [237]. Ha e vagyonnak évi 5 %-os kamatát, mint e korban általánosan elfogadott kulcsot, mint a lehető tisztajövedelem alapját tekintjük is, ez mintegy 1000 Ft.-ot tesz. A korábbi összehasonlitási példákkal összevetve önként adódik az a következtetés, hogy a gyógyszertár a vizsgált korban kereskedelmi jellegéből adódóan tőkefelhalmozó eszköz, mert nem csupán arra biztosit keretet, hogy a gyógyszerész öregkorára, mitegy "nyugdij"-biztositékot adjon csupán. Ez a vagyon került felosztásra

25.sz. Á B R A

IRSABEK FERENC SIREMLÉKE A KESZTHELYI RÉGI

TEMETŐBEN

Adorján László halála után gyermekei között. Leányának férje a polgári származásu Reisinger József gyógyszerész az osztályrész tovább gyarapitotta. Még mint a gyógyszertár bérlője 1831-ben inast, cselédet tartott apósa házában. Házi gazdaságához tehén, sertés, két vasalt ló, fogat tartozott [238]. A város belterületén vásárolt értékes , még be nem épült kerteket, melyek értéke a város fejlődésével arányban nőtt. 1848-ban eladja a gyógyszertárat 6000 Ft.-ért és ettől az időtől kezdve mint a város egyik leggazdagabb polgára és magánzóként [239] . 1872-ben mint virilis a város egyik legtöbb adót fizető polgára [240] .

Isaó Ferenc Vas megyei nemesi családból származott [241] . 1814-ben nyert Zalaegerszegen gyógyszertári jogot. Bérelt épületben helyezte el, mit később megvásárolt. Vagyon gyüjtésről és gyarapodásról kevés adatunk van. Két fiu gyermeke tanittatása / Ferenc gyógyszerész, Imre Alajos ügyvéd / valószinüleg sok pénzt felemésztett. Halála után fia vette át a gyógyszertár vezetését. Ügyvéd fia Zalaegerszegen települt le. Az 1835-ös "Nemesi javak összeirása" szerint 1 hold szántó, 9 hold rét ingatlan vagyona volt, a gyógyszertáron és házán kivül. Összehasonlitásul szolgálhat az az adat, hogy mikor az 1840-es években özvegye házat vásárolt 5000 Ft.-ért, ugyan ebben az időben a megye főorvosa is uj házat vásárolt 6000 Ft.-ért [242]. Halála után a család reprezentativ süttői vörösmárvány sirkövet emeltetett sirjára /lásd 26.sz. ábra/ .

26.sz. Á B R A

ISOÓ FERENC SIREMLÉKE A ZALAEGERSZEGI KÁLVÁRIA TEMETŐBEN

Mindezekből megállapithatjuk, hogy a XIX. század első felében a gyógyszerészek jövedelmét a gyógyszertár tőkefelhalmozó volta és jellege biztositotta. Ez, olyan város esetében, mint Zalaegerszeg, igen jelentős gazdasági státust biztositott.

Ez a gazdasági státus határozta meg a gyógyszerészek társadalmi helyzetét is.

Külön kell foglalkoznunk a gyógyszerészeknek a város életében folyó működéséről.

Az értékelés igénye nélkül, mint jellemző adatokat sorolom fel azokat a hatósági ügyeket, feljelentéseket melyek a zalaegerszegi gyógyszerészekkel kapcsolatosak. Ezek : Adorján László ösztöndijkérelme fia részére, adósai elleni pöre, feljelentése és panasza Sós István borbély és Isoó Ferenc gyógyszerész ellen. Iván József gyógyszerésznek a főorvos elleni irásbeli panasza. Kuzsa Magdolna bába Adorján elleni panasza mérgező gyógyszer kiadása ügyében. A megyei főorvos feljelentése Adorján ellen kuruzslásért, kontárkodásért; zalaegerszegi elöljáróknak "némely nemesek /köztük Adorján / ellen tett panasza ... hogy a tilosban való legeltetésről eltiltassanak és marháiknak abbul való béhajtásáért általok és a Városi Hajdukon végben vitt kemény verésért elégtétel szereztessen"; Reisinger Józsefet sógorai: Adorján Pál és István jelentik fel, hogy "őket az ősi javakban megkárosétotta" [243].

Zalaegerszeg gyógyszerészeinek társadalmi helyzetét

jellemzi, hogy az 1830-as, 40-es években nevüket mindig ott találjuk a városi tanácsot jelölő hatvanadosok között. 1836-ban Isoó Ferenc több jelöltsel ott van a meghalt Dergavits József városi tanácsos helyett választandók listáján, de nem őt választották be [244]. 1833-ban "Adományok a mesterlegények korházára" összeirásban Isoó és Reisinger gyógyszerész is a legnagyobb adományokat adja [245]. Jellemző körülmény, hogy az adakozók között más egészségügyi foglalkozásut nem találunk, egyetlen orvos neve sem szerepel. 1848-ban Isoó Ferenc gyógyszerész az ápr. 2.-i városi közgyülés határozata szerint létrehivott nemzetőrség második századának alhadnagyaként szerepel. Mikor 1849. jul. 14.-én a város követeket küld a császári sereg parancsnokához, a küldöttség egyik tagja Isoó Ferenc volt [246].

Az 1848-as 23. tc. elfogadását követő választások irányitásában Reisinger József tevékenykedett. Ezt után több éven keresztül aktiv tanácstag, majd két éven át városi képviselő is volt. Jellemzének kell tartanunk azt a tényt, hogy az 1850-es években a város vezetéséért küzdő két ellentétes csoport, a "baloldali-as" és "jobboldali-as" párt hangadói között egyfelől a szegényebb Abisits Dániel, másfelől Isoó Ferenc gyógyszerészeket is ott találjuk [247].

Zala megye gyógyszerészeinek társadalmi, gazdasági helyzetének megitélésében, mintegy történelmi kihivást kell látnunk egy jelentéktelennek látszó epizódban.

1838-ban " A gyógyszer árusok eránt érkezett utasétásról, hogy a gyógyszertárosok bizonyos vidékekben egyben kebeleztessenek ..." azzal az utasitással adatik ki, hogy " a megyebélli Gyógyszer árusokkal egyben gyülekezve ... tanátskozásokat tellyesitsék ..." A válasz néhány hónap alatt megszületett: "hogy a megyebéli Gyógyszerárusok Egyesülete nemtsak felesleges hanem magának az egyesülésnek kivihetése lehetetlen is légyen, a Megyétől tökéletesen elfogadtatván, az értesitès végett ... fel fog küldetni " [248].

A kihivás tehát az volt, hogy a gyógyszerészek szemben minden kereskedelmi érdekellentéttel az egyesülési lehetőségek tudományos, szakmai fejlődési lehetőségeit felismerve, ennek alárendelik azokat. A válasz egyértelmü. Ezek után szinte anakronizmusnak tünik, hogy az 1848. V. tc. 2.§. d./ szerint a honoratior réteg képviselőjeként, tudósok, ügyvédek, mérnökök, akadémiai müvészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai közé sorozódtak.

Az egyetemet végzett gyógyszerész természetesen nem tartotta magát csupán kereskedőnek, hanem a város vezető értelmiségéhez tartozónak. Társadalmi érintkezését is ez jellemezte. Tulajdon képpen oda i s tartozott, de ezt a helyzetét csak részben köszönhette végzettségének és a vezető, hangadó tekintélyt mégis inkább a gazdag kereskedő társadalmi sulya és jelentősége határozta meg. Ez az ellentmondás a század második felében tovább élesedett,

mint ahogy arra több szerző rámutat [249].

Ha tehát egyértelmü választ akarunk adni e fejezet elején megfogalmazott kérdésre, azt kell mondanunk, hogy a vizsgált korszakban a gyógyszerész társadalmi helyzetét döntően gazdasági, a gyógyszertárban, mint kereskedelmi formában képződő pénztőke határozta meg, értelmiségi volta csupán e társadalmi helyzet minőségi értékelésében játszott szerepet.

A feudalizmusnak mind vertikális, mind horizontális bonyolult tagozottságu társadalmában, mintegy átmeneti rétegben a kereskedő és értelmiségi réteg között foglal helyet. Gazdasági helyzeténél fogva emelve az értelmiség társadalmi sulyát, értelmiségi voltából következően, emelve a feltörekvő kereskedői polgári réteg társadalmi tekintélyét.

Távlataiban azt kell megállapitanunk, hogy mig a XV.-XVI. században a gyógyszerész társadalmi helyzetét csupán az határozta meg, hogy az egyik legfontosabb kereskedő csoporthoz tartozott [250], szemben a XX. század második felével, amikor is, különösen a szocialista társadalmi rendszerben tisztán értelmiségi jellege a meghatározó, vizsgált korszakunkban a XVIII. és XIX. század első felében e két társadalmi, gazdasági helyzet átmeneti formái határozzák meg azt. Ebben is tükröződnek a bomló feudalista társadalomnak belső ellentmondásai.

3. A gyógyszertárak gyógyszerellátó tevékenységének vizsgálata

A gyógyszertárak gyógyszerellátó tevékenységéről azok az adatok szolgáltatnak legközvetlenebb képet, melyek a gyógyszer készitéssel, eladással, beszerzéssel és a gyógyszertár szakmai ellenőrzésével kapcsolatosak. A levétári források e tekintetben a legszegényebbek. Ennek oka abban keresendő, hogy a gyógyszertár magántulajdonából következően ezek a nyilvántartások /pénztárkönyv, méregkönyv, defektuskönyv stb./ , számlák, receptek a gyógyszertár tulajdonosánál maradtak és azok az idők folyamán megsemmisültek. Ilyen jellegü kötelező adatszolgáltatás és nyilvántartás, központositott jelleggel, nem volt. Ha képet akarunk nyerni a gyógyszertárak e tevékenységéről, azt csak részadatokból következtetve tudjuk megtenni. Zala megyében a keszthelyi uradalmi gyógyszertár számadáskönyvei az 1820-as évektől a gyógyszertár eladásáig terjedő időig, rendelkezésre állnak. E számadáskönyvek igen jelentős támpontot nyujtanak e vizsgálódásunkhoz. A gyógyszertárak ellenőrzéseinek jegyzőkönyvei azon tul, hogy magának az ellenőrzésnek a tanulmányozását teszik lehetővé, részadatokat szolgáltatnak a gyógyszerellátó tevékenységről is.

A XVIII. században müködő gyógyszertárakról különösen kevés adatunk van e tekintetben. P.Takács I. szerint a

ferences gyógyszertárak jól jövedelmeztek a rendnek. A keszthelyi ferences számadáskönyv szerint a gyógyszertár jövedelméből több alkalommal fizettek ki összegeket posztó vásárlásért / 100-100 Ft./, a rendház szükségleteire /100 Ft./, stb. Azonban arra is van adatunk, hogy a gyógyszertár számláját, uj gyógyszeranyagoknak egy soproni gyógyszertárból való beszerzéséről, a gvardián kérésére Festetics konsiliarius egyenlitette ki [251].

Emlékezetes az is, a már korábbiakban többször idézett adat, hogy az 1770-es években a Zala megyei gyógyszertárak 200 Ft. évi sallériumot kaptak a megyétől. Ez arra enged következtetni, hogy a gyógyszertárak forgalma ebben az időben még nem volt olyan magas, mint esetleg más megyékben vagy városban, és a megye érdekében állt, a gyógyszertár fenntartása, anyagi áldozat árán is [252].

A gyógyszerek kiszolgáltatása az orvos, vagy kirurgus által kiállitott rendelvényre és természetesen szabad kereskedelmi formában történt. A gyógyszerek elkészitését a bécsi, majd az Osztrák provinciák részére kiadott gyógyszerkönyvek szabályozták. A gyógyszerek árait az árszabások, Taxák szerint állapitotta meg a gyógyszerész. A kötelezően használatos gyógyszerkönyvet, árszabást a helytartótanács rendeletei szabályozták. Ezen árszabások közül kim kell emelnünk, az 1745-ben megjelent, már emlitett Taxa Pharmaceutica Posoniensist, valamint az 1829-ben Budán megjelent Gyógyszerek Árszabásá-t, melyek magyar el-

nevezéseket tartalmaztak [253].

Igen jelentősnek kell tartanunk a gyógyszertárak hitelforgalmát, mint azt később adatokban is látni fogjuk. Ennek jelentősége két oldalu. Egyfelől a gyógyszervásárló hitelképessége, másfelől a gyógyszerész, mint hitelező, anyagi biztonsága, stabilitása határozta meg. Hozzájárulhatott ehhez az a körülmény is, hogy a gyógyszertár a gyógyszer hirtelen szüksége miatt volt kénytelen hitelezni, mivel a pénz nem minden időben állt szabad rendelkezésre. A természetbeni megváltásról, bár bizonyosan alkalmazott módszer, nincsenek adataink. A hitelforgalomnak, különösen olyan helyen, mint Zalaegerszeg, Sümeg, Keszthely, Nagykanizsa, jelentős tételét szolgáltatta a megyei fizetett tisztségviselők gyógyszerellátása. Ezek ugyanis ingyenes gyógyszerellátásban, minegy közgyógyszer ellátásban részesültek. Gazdasági évenként a gyógyszertár összesitette és a vények bemutatása mellett, a gyógyszerek értékét a helytartótanács felülvizsgálata és ellenőrzése után a vármegye kasszájából fizették ki. Ezeknek a gyógyszer specifikációknak egy része megyei levéltárakban megtalálhatók. Azért csak egy része, mert ezeket a mellékelt vényekkel együtt olykor a kifizetés után kiselejtezték. Ezek bemutatására álljon itt néhány adat:

1820-ban Lovács Ferdinánd Nagykanizsán négy megyei pandur részére 22 rendelvényre, nyolcszori ismételt kiszolgáltatással adott ki gyógyszereket. A gyógyszerek

között magisztrális porok, kenőcsök, oldatok és egyszerű szerek találhatók. A gyógyszerek összértéke 49.45 Ft. volt. Ezekből számitott egyes gyógyszerátlagérték mintegy 1.70 Ft. [254]. Ugyancsak hasonló összesités alapján 1821-ben Pummer Zakariás sümegi gyógyszertárából "pro miseris Contribuentibus Infirmis is Oppido Türje" a megye másodfőorvosának 23 rendelvényére 44,49 Ft. összértékben szolgáltatott ki gyógyszereket. Az ebből számitott átlag 2 Ft. tesz ki.[255]. Külön emlitésre méltó, hogy a zalaegerszegi gyógyszerészek között e közgyógyszer kiszolgáltatásért a XIX. század első felében nagy harc folyt. Végül is a megye ugy rendelkezett, hogy az egyik évben az egyik, másik évben a másik gyógyszertár szolgáltassa a szereket. Ez ujabb elégedetlenségre adott okot, mig végül is a félévenkénti, ill. keresztféléves kiszolgáltatás cserében állapodtak meg [256]. Ez az összeg az előbbiekhez viszonyitva jóval jelentősebb. Ez, Zalaegerszeg megyeszékhelyi voltából következik. Az 1840-es évek második felében átlagban évenként ez mitegy 1000 Ft-ot tett ki [257].

A keszthelyi uradalmi gyógyszertár számadáskönyveiből következtetéseket tehetünk a XIX. század gyógyszertárainak forgalmára. Ezek a "Diarium Proventuum et expensarum pharmacopolii Dominalis"-ok évenként kötve, a napi bevételeket és kiadásokat, a hitelezettek neveit és a hitel összegét, ezek félévenkénti összesitését, a behajtás bevételi tételeit, majd a gyógyszerész évvégi pénzügyi

elszámolását tartalmazzák 1821- 1864-ig. A vizsgálat alapjául az 1831-1840-ig terjedő időszak adatait vettem [258]. Ennek a tiz évnek a megválasztása azért is indokolt, mert az 1829-ben megjelent gyógyszerárszabás ez alatt az idő alatt csak kisebb kiegészitéseket nyert, és használata 1843-ig, az uj gyógyszerárszabás megjelenéséig volt elrendelve[259]. Ezért az 1831- 1840-ig terjedő időben a gyógyszertár bevételi tételeinél nem kellett árkorrekciót alkalmazni.Az adatokat az V. sz. táblázatban foglaltam össze.

V. sz. T Á B L Á Z A T

A keszthelyi uradalmi gyógyszertár forgalmi adatai

Év	összes bevétel	tiszta jövedelem	tételszám
1831	3508.32 Ft.	1745.- Ft.	2077
1832	2879.18	1687.-	2036
1833	2457.34	1392.-	1398
1834	2617.34	1321.-	1977
1835	2308.38	1209.-	1503
1836	2432.31	1366.-	1707
1837	2789.41	1383.-	1802
1838	2633.29	1328.-	1870
1839	2948.30	1403.-	1961
1840	2597.40	1219.-	1497
Összesen	27171.27 Ft.	14053.- Ft.	17828
Évi átlag	2720.-Ft.	1400.- Ft.	1800

A tételszámból, azaz a bejegyzések számából a következő következtetéseket tehetjük. A hitelezettek nevei a "Diarium"-ban naponként sorszámozva a hitel összegével együtt vannak feltüntetve. A készpénzzel fizető betegek

ill. vásárlók számára csak következtetni tudunk a napi összbevételek összegéből, valmint a hitelezettek átlagából. A készpénzzel fizetők téritése egy összegben, egy sorszámmal szerepel naponként, mig a hitelezettek nevei és a hitel összege tételenként szerepel. Ennek alapján megállapitható, hogy a készpénzzel fizetők és a hitelezettek aránya 40 : 60 %. Az évi bejegyzések napi arányos részével számolva, a napi személyforgalom 9-12 személyre tehető.

A napi átlagbevételek, a gyógyszertár összes bevételeiből számitható ki, ha 310 nyitvatartási napot veszünk figyelembe. A gyógyszertár évi összes bevételeinek 10 éves átlagából számitva, ez mintegy 8.8 Ft-ot tesz ki.

Az adatokból következtethetünk az évi átlagos felujitási összegre, és ha ezt az összes bevételekhez viszonyitjuk százalékosan kapjuk meg a felujitási összeget, a személyi fizetésekre és a gyógyszertár tiszta nyereségére vonatkozó százalékos értéket is. Ezek szerint a gyógyszerkészlet pótlására, a gyógyszertár felujitására az összes bevételek mintegy 30 %-át, személyi fizetésekre 18 %-át / gyógyszerész évi 400 Ft., laboráns 96 Ft./ forditották. A gyógyszertár tiszta nyeresége az összes bevételének 52 %-a volt. A gyógyszertár összes bevételi adatai közül az 1831 és az 1839 évi kiugró értékek / 1831-ben közel +22 % /, feltétlenül összefüggésbe hozhatók az 1831-es kolera járvánnyal, valamint az 1839-ben Keszt-

helyen állomásozó katonaság gyógyszerigényével. Mint ahogy arról másutt megjelent adatok tanuskodnak az 1831 évi kolerajárvány gyógyitására házi szereken kivül számos, csak gyógyszertárban beszerezhető gyógyszerféleséget használtak [260].

A gyógyszerész rendes évi 400 Ft fizetése mellett az évi nyereségből 1/3 részt kapott. Összjövedelme tehát, évi átlagban 900 Ft volt. Az uradalom nyeresége az évi tisztajövedelem 2/3 része, azaz, az évi összes bevételek 34 %-a, ami évi átlagban 1000 Ft volt.

A gyógyszeranyagok és szakeszközök beszerzését a keszthelyi gyógyszertár Bécsből, a Kunz & Pfancert nagykereskedőtől eszközölte. A hazai gyógynövényeket helybeli gyüjtők gyüjtötték. Az ezekért kifizetett összegek nyugtáiból tudjuk, hogy Peschekné -, Domunkus -, Pitterman fazekastól vásárolt gyógynövényeket a gyógyszertár. Egyes anyagokat, disznózsirt, faggyut, tüzifát az uradalom, Nagy Sándor bábos mester viaszt szállitott. A gyógyszertár uj berendezési tágeit, egyszerübb eszközeit, különböző javittatásokat helybeli mestereknél szerezte be, ill. végeztette. Helyi jellegü beszerzésekről és javittatásokról idézek három nyugtát[XI] :

" A Patica részére adott 1280 db Kenyőcse köpöczéért " 1831-ben 11.- Ft-ot fizetett ki a gyógyszertár Pitterman Károly fazekas mesternek.

" Horváth István szöllősi lakes hogy a Patica szám-

ra négy és fél icze Pioczát szedett alku szerént egy iczét egy Ft. és hat xr. Levélben ezennek bizonyéttom."

" A Keszthelyi Uradalmi Gyógyszertárban felállitandó főző géphez egy uj katlant vasplébüly készitettem. Ezüstben 15 Ft. 40 kr. Csák István lakatós mester" [261].

A gyógyszertárak szakmai ellenőrzését 1752-től a megyei főorvosok végezték. Zala megye első főorvosa Szlábi Ferenc a XVIII. század második felében végezte ezeket a vizsgálatokat. Reánk maradt jegyzőkönyvek igen szükszavuak. Legtöbbször még a gyógyszerész nemét sem tudjuk meg belőlük. Egyes esetekben csak az esedékes, gyógyszerészetre vonatkozó helytartótanácsi rendelet végrehajtásáról történt ellenőrzésről számolnak be ezek a jegyzőkönyvek.

Ezen vizsgálatok többek között megállapitották, hogy a gyógyszertárak rendelkeznek megfelelő gyógyszeranyagokkal, könyvekkel, és hogy a gyógyszerek "lege artis" készülnek. Érdekes körülmény, hogy a gyógyszerek ármegállapitásánál az 1770-80-as években Zala megyében még mindig, bár ujabb és ujabb javitásokkal, a Taxa Pharmaceutica Posoniensist /1745/ használták. Az 1770.nov.13-i definátori határozat utasitotta a keszthelyi ferences gyógyszertárat, hogy mivel drágábban adta a gyógyszereket a jelzett Taxa alapján, ezentul csak értéküknek megfelelő árat kérhet érte. Későbbi gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvek meg is állapitották, hogy a Taxa helyesen átjavitva áll rendelkezésre. A Taxa Pharmaceutica Posoniensishez való

ragaszkodásra, tekintettel magyar eredetére, és az osztrák taxák használatára tett helytartótanácsi felajánlási kisérletek kudarcára, melyet Ernyei J. részletesen tagolal, itt helyi, gyakorlati bizonyságot találunk [262].

Midőn a vármegye a XIX. század elején megszervezte a megyei másodfőorvosi státust, ettől az időtől a gyógyszertárakat megosztva vizsgálták a főorvosok. Az első főorvos területe Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Csáktornya, Alsólendva, Perlak, mig a másodfőorvosé Zalaszentgrót, Keszthely, Sümeg, Tapolca és Balatonfüred volt.

A gyógyszertárak ellenörzésének teljes időspektrumu feldolgozása nem szükséges. A gyógyszertárak gyógyszer - ellátó tevékenységének vizsgálatához elségséges az 1846-1849-ig terjedő idő gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyveinek általános feldolgozása.

Mint azt már korábban láttuk a gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvek e korszakban már minden esetben feltüntetik a tulajdonos nevét és a beosztottak számát. Adatokat nyerhetünk ezen vizsgálatokból a gyógyszertárak helyiségeire, a gyógyszertár felszereltségére vonatkozóan is. Ezen tul az ez időben végrehajtott vizsgálatok a következő szempontokra terjedtek ki :

A gyógyszertár ügyviteli munkáihoz szükséges segédkönyvek, nyilvántartások vezetése, megléte. Ezek közül a Gyógyszerkönyv, hivatalos Taxa, Manuális, defektus, és méreg könyvek meglétét vagy hiányát dokumentálták. Külön

kitérnek e jegyzőkönyvek arra, ha a gyógyszertárban ezeken kivül egyéb szakkönyv is található. Igy Keszthelyen "kilencz chémiai könyvek", Tapolcán a "segéd könyveken kivül, egy kis könyvtárt képező más gyógyszerészi könyvek is találtatnak " [263].

A gyógyszerek minőségi ellenőrzése. Ezen belül az egyszerü /simpliciák/, és összetett /compositák/ gyógyszerek, a kemikáliák /"vegyészi készitmányek"/, drogok /füszerszámok/ minőségi vizsgálatát végezte el a főorvos. A rossznak talált ill. itélt gyógyszeranyagokat legtöbbször a helyszinen semmisitette meg.

A gyógyszerek eltartása ellenőrzésekor külön figyelmet szentel az ellenőrzés az erőshatásu szerek eltartására. A méregszekrény megléte, a kulcsnak a gyógyszerész felügyelete alatt lételét minden esetben ellenőrzik. Külön kiterjed már a figyelmük, az erőshatásu szerek eszközeire, mozsarak, kézimérleg, keverők meglétére és elkülönitett tartására. "A mérgek, és hős szerek külön zár alatt mellynek kulcsa a tulajdonosnál volt, tartatnak s külön mozsaraikkal ellátvák " [264].

A mérőeszközök ellenőrzésekor, a gyógyszertár mérlegeinek, sulyainak állapotát, jóságát ellenőrizték.

Az árszabály ellenőrzését nem csupán a Taxák javitása ellenőrzésében, hanem a vények árszabványozásának ellenőrzésében is vizsgálták.

A gyógyszertárak ellenőrzésekor nem csupán a megyei

főorvos volt jelen, hanem legtöbbször egy megyei tisztségviselő, esküdt is jelen kellett legyen. Méltán védekezett Adorján László gyógyszerész azzal, hogy a vizsgálatnál nem volt jelen hivatalos személy, és ezért a főorvos elfogult jelentést irt. A helytartótanács figyelmeztette is a főorvost, hogy a következőkben bizottsággal jelenjen meg gyógyszertárellenőrzéskor [265].

Ha a gyógyszertárvizsgálat folyamán hiányosságokat észleltek az utasitást a hibák kijavitására, vagy egyéb tetendőkre /pl: a gyógyszertár bezárása, szakértői vizsgálat elrendelésére, stb./ a helytartótanács adott utasitást. Annak végrehajtását ujabb jelentéssel kellett igazolnia a megyének. Egyes esetekben más megyéből hivtak hatósági orvost az ellenőrzéshez, de az is előfordult, hogy a pesti egyetem tanárát küldték ki vizsgálatra [266].

A gyógyszertárak ellenörzését általában késő őszszel, a feltételezhető gyógyszeralapanyag beszerzések után, az az évben begyüjtött drogok száritása után végezték. Mint az a korábbiakból kitünik a minőségi vizsgálatoknál ebben az időben már az organoleptikus vizsgálatokon kivül "vegyészi meg visgályás" utján ellenőrizték, hogy a gyógyszerek a "vegyészi kémlést jól kiállották "-e ?

Végezetül meg kell emliteni, hogy a gyógyszerek ellenörzéséről, külföldi drogok hazaiakkal való helyettesitéséről, mérgező anyagok forgalomból való kivonásáról a

helytartótanács számos esetben intézkedett [267].

Mindezekből megállapithatjuk, hogy milyen volt a vizsgált korszakban a gyógyszertárak gyógyszerellátó tevékenysége. Ezen tul általános képet nyerhetünk a gyógyszerészet fejlődésének irányáról és helyzetéről a gyógyszerellátást közvetlenül végző gyógyszertárak szintjén, melynek vizsgálata ezen értekezés fő célkitüzése volt.

Irodalom és forráshelyek jegyzetei

201./ i.m. Zalai K.: Gyógyszerügyő Szervezés. Medicina Bp. 1965., valamint
Zalai K.: Gyógyszerügyi Szervezés.. -egyetemi jegyzet - Bp. 1972 .

202./ u.a.

203./ Z.m.L. - Jgyk. 1846.febr.6/635., 1846.nov.12./4527., 1848.febr.12./ 487.

204./ Pápai-Páris F.: Dictionarium ... 1801. Pozsony.

205./ O.L. - F.Cs.L. - Gy.I. 1295.cs.

206./ Z.m.L. - idézve 203./ jegyzet

207./ O.L. - idézve 205./ jegyzet

208./ Fogarasi Ferenc szives közlése.

209./ Antall József szives közlése.

210./ Művészettörténeti ABC. Bp. 1961., valamint
Nádai P.: A lakásberendezés művészete.Bp.1936. 94.o.,
Koós J.: A művészet otthon kezdődik.Bp. 1959.

211./ Nékám L.: Alte Ungarische Apotheken. Corvina.1969.

212./ Iván Ferencné szives közése.

213./ Répay L.: Somogy megye gyógyszertári adatai. Acta Pharmaceutica Hungarica. 1969. 1. 31.o.

214./ O.L. - F.Cs.L. - 1296.cs., valamint
Inventarium Der Herrn Josef Pranterischen Apotheke zur ungarische Krone in Wieselburg Ende September 1862. - a szerző tulajdonában -

215./ Kazay E.: Gyógyszerészi Lexikon. 1900. szerint: likőrös pohár

216./ v.ö.,i.m. 13./ Blázy

217./ Pekárik A.: Examen Medicamentorum.Buda.1843.

218./ Z.m.L. - Jgyk. 1847.jan.25./69.

219./ Pataki Zoltán szives közlése.

220./ v.ö., i.m. 11./ Felhő

221./ Z.m.L. - Jgyk. 1777.nov.27./ 4729.

222./ u.o. - Tiszti Szótár. Zalaegerszeg. 1807. A.135.k.

223./ u.o. - Jgyk. 1809.ápr.17./ 15.

224./ Szentgyörgyi I.: Gondolatok a XIX. század második felének gyógyszerészi reformtörekvéseihez. Acta Pharmaceutica.Hungarica. 1969.1. 40.o.

225./ v.ö.,i.m. 35./ Simonffy, valamint i.m. 2./ Várkonyi, valamint 3./ Makkai.

226./ i.m. 37./ Simonffy

227./ P.Chaunu: A klasszikus Europa.Gondolat.1971.221.o.

228./ v.ö.,i.m. 33./ Eperjessy,valamint

229./ Bácskai V.: "Céhmitosz" a várostörténelemben. Kézmüves ipartörténeti Szimpozium vitaanyag.Veszprém.1972.

230./ i.m. 64./ Koppányi

231./ i.m. 1./ Magyarország . II.171.o.

232./ Z.m.L.- Jgyk. 1841.aug.2./1906.,valamint i.m. 36./Szántó

233./ Z.m.L. - Adózók Lajstroma. 1836/37.Keszthely.,
Nemesi javak összeirása.1835.Keszthely.,
Rovatos adóösszeirások.1837/38.Keszthely.

234./ u.o. - K. - k.h.ö. 1862., és
Keszthely mezőváros adóösszeirása.1861/62. A/72.cs.-
Közegészség és löztisztaság.1858-1910. 57.cs.

235./ u.o. - Catastrum Nobilium ... 1829. 245.o.

236./ u.o. - Z.L. 737.cs/488., és
Záloglevelek 708., és
Öröklevelek 706.

237./ Z.m.L. - Z.R.L - 737.cs. 1836/1501.

238./ u.o. - Rovatos Adóösszeirások. Zalaegerszeg.1831.

239./ u.o.-Jgyk. 1848.máj.9./389-91., és
O.L. - Original Parzellen Protocoll der Gemeinde
Zala Egerszeg.1858.

240./ i.m. 37./ Simonffy

241./ Z.m.L. - Catastrum Nobilium ... 1829.246.o.

242./ u.o. - Z.R.L. - 747.cs. 1150., 735.cs.483.

243./ u.o. - Jgyk. 1806.szept.15./ 6159., 1813.nov.23./
11/11., 1820.máj.3./ 742., 1835.márc.27./828.,
1820.szept.1./ 1657., 1824.dec.13./2671., 1808.jun.
20./ 76., 1820.jul.1./1652-53., 1829.jun.1./1515-16.,
1813.jul.22./ 2/5., 1840.dec.3./ 3125.

244./ u.o. - Z.R.L. - 751.cs.,748.cs. 11.o.

245./ u.o. - 481.sz. Adományok a mesterlegények korházára.

246./ Sebők S.: Adatok Zalaegerszeg R.T. város történe-
téből. Zalaegerszeg. 1902. 74-75.o.

247./ i.m. 37./ Simonffy

248./ Z.m.L. -Jgyk. 1838.jan.15./ 70., és 1838.nov.5./2553.

249./ i.m. 224. Szentgyörgyi

250./ Kubinyi A.: Az egészségügyi foglalkozásuak társa-
dalmi és gazdasági helyzete Budán a XV.-XVI. század
fordulóján. Orvostörténeti Közlemények. 1970. 54. 53.o.

251./ v.ö.,i.m. 69./ Békássy, valamint
i.m. 50./P.Takács

252./ v.ö. 95./

253./ Torkos J.J.: Taxa Pharmaceutica Posoniensis.Pozsony.
1745., valamint
Gyógyszerek árszabása Magyar Országra és a hozzá
kaptsolt tartományokra alkalmazva.Buda.1829.

254./ Z.m.L. - Jgyk. 1821.máj.28./ 1028.

255./ Z.m.L. - Jgyk. 1821.nov.5./ 2287.

256./ u.o. - 1846.ápr.30./1565., 1846.jan.12./ 39.,
1847.aug.4./ 2428., 1847.nov.10./ 4665.

257./ v.ö. 256./ jegyzet levéltári adataival.

258./ O.L. - F.Cs.L. - Gy.I. Számadástestek az 1296 és következő csomóiban találhatók.

259./ v.ö.,i.m. 181./ Blázy., valamint
Ernyei J.: Hivatalos gyógyszereink jegyzéke /1874-1904./ Budapest.1905. 19.o.

260./ Bencze J.: Adatok a multszázadbeli magyar kolera járvány történetéhez. Orvostörténeti Szemle. 1970.54.

261./ O.L. - F.Cs.L. - Gy.I. Számadásmellékletek.

262./ i.m. 259./ Ernyei

263./ Z.m.L. - Jgyk. 1846.okt.30./ 4534.

264./ u.o. 1848.febr.21./494.

265./ u.o. 1809.szept.14./58.

266./ u.o. 1809.ápr.17./15.

267./ u.o. 1806.jun.9./38., 1806.dec.9./52-53., 1807.nov.16./ 44., 1810.aug.3./31., 1811.szept.16./ 72.,
1813.okt.1./47., 1814.aug.22./ 35.

III. A disszertációs munka eredményei

Disszertációs munkám eredményeit, megállapitásait az alábbiakban foglalom össze:

1. Elemeztem és összefoglaltam a magyar köztörténeti irodalom, valamint a gyógyszerésztörténeti irodalom alapján a tárgyalt történelmi korszakot / 1711-1849 /, különös tekintettel a gyógyszerészet fejlődésére. Ezen belül a gyógyszerellátásra közvetlenül ható tényezőkkel foglalkoztam.

2. Kidolgoztam összehasonlitó statisztikai módszerrel Zala, Vas és Bács-Kiskun megye gyógyszertári hálózatának fejlődését, területi eloszlását és a tulajdonviszonyok változását

Megállapitottam, hogy mindhárom vizsgált közigazgatási egység gyógyszertárhálózat fejlődésében 1711-1849-ig három fejlődési szakasz figyelhető meg. Ezek : a./ kezdeti fellendülő szakasz, b./ átmeneti, állandósult szakasz, c./ fokozódó fellendülés szakasza. Zala megye fejlődése nagyság és időrendben Vas megye gyógyszertárhálózati fejlődését követi, mig Bács-Kiskun megye fejlődési ütemét megelőzi.

Megállapitottam a tárgyalt korszakra jellemző gyógyszertári tulajdonformákat: szerzetes rendi-, uradalmi-, polgári -, katonai gyógyszertárak.

3. Elemeztem Zala megye társadalmi, gazdasági vi-

szonyait, különös tekintettel a gyógyszertárak létesitésének körülményeire. Megállapitottam, hogy a településformák fejlődésén belül Zala megyében a mezővárosi fejlődés tette lehetővé a gyógyszertárak megjelenését és a gyógyszertárai hálózat fejlődését. A mezővárosi fejlődést három különböző fejlődési tipusu mezővároson /Nagykanizsa, Keszthely, Zalaegerszeg/ mutattam be, és általános fejlődésük társadalmi és gazdasági ellentmondásaira mutattam rá.

4. Részletesen kidolgoztam Nagykanizsa, Keszthely, Zalaegerszeg mezővárosokban e korszakban létesült öt gyógyszertár történetét. Majd a megye további hét gyógyszertárának létesitésére és müködésére vonatkozó egyedi és legfontosabb adatokat foglaltam össze. A rendelkezésre álló adatok alapján továbbmenőleg feldolgoztam két gyógyszertár létesitésére tett kezdeményezések történetét is.

5. Elemeztem a gyógyszertárak tulajdonviszonyait. Megállapitottam a ferences szerzetes rendnek a gyógyszerészetben betöltött szerepét a vizsgált korszakban, valamint az uradalmi gyógyszertár, mint tulajdonforma jellemző gazdasági és társadalmi jellegét, majd a kapitalizmus kialakulásának hatását vizsgáltam a gyógyszertári tulajdonviszonyok polgári átalakulásában. Értékeltem a hadsereg tulajdonu, katonai gyógyszertárak polgári gyógyszerellátásbani szerepét és helyét a tárgyalt korszakban.

6. Elemeztem a gyógyszertárak helyrajzi elhelyezésének viszonyait. Kidolgoztam Keszthely és Zalaegerszeg három gyógyszertárának elhelyezésében időközben beállt változásokat. Megállapitottam, hogy a megye gyógyszertárainak elhelyezése két tipusu lehet: a./ tulajdonviszonytól függő, b./ tulajdonviszonytól független, városközpontu elhelyezésü.

7. Elemeztem a gyógyszertárak szakmai müködését, azok tárgyi és személyi feltételeinek vizsgálata alapján. Feldolgoztam a gyógyszertárak helyiségeinek, berendezésének és felszerelésének adatait. A személyi feltételek elemzése során feldolgoztam a modellül választott keszthelyi és zalaegerszegi gyógyszertárak gyógyszerészeinek gyzdasági és társadalmi helyzetésre vonatkozó adatokat. Megállapitottam, hogy a XIX. század első felében a gyógyszerészek társadalmi helyzete bár átmeneti jelleget mutat, mégis jelentős szerepet játszanak gyógyszerészeink a közösség /város/ életében. A gyógyszerész társadalmi helyzetét értelmiségi jellege az adott társadalomban betöltött szerepe és jelentősége szerint nem teljesen egyértelmüen határozza még meg.

8. Elemeztem a gyógyszertárak gyógyszerellátó tevékenységét. Feldolgoztam a gyógyszertárak forgalmára, a gyógyszerek beszerzésére, és a gyógyszertárak hatósági vizsgálatára vonatkozó adatokat.

Megállapitottam a keszthelyi gyógyszertár tiz

éves időszakban / 1831-1840 / vizsgált évi átlagforgalmát, a gyógyszertár nyereségét, a gyógyszerész jövedelmét. Következtetéseket tettem a gyógyszertár napi pénz és személyforgalmára. Összegeztem a gyógyszertárak hatósági vizsgálatának jellegét és a vizsgálat szempontjait, amiből képet kaphatunk a vizsgált korszak gyógyszerellátó tevékenységének minőségére.

ÖSSZEFOGLALÁS

Disszertációs munkám a köztörténetben is egységesen tárgyalt korszakban, 1711 - 1849-ig, Zala megye gyógyszerészetének kialakulását és fejlődését tárgyalja. A munka hiánypótló, mert hasonló gyógyszerésztörténeti feldolgozás még nem készült. Minthogy Zala megye gyógyszerészetével, gyógyszertárainak, gyógyszerészeinek történetével sem a szaktörténeti irodalom, sem a helytörténeti irodalom nem foglalkozott, a történeti vizsgálódást levéltári kutatások alapján kellett elvégezni. Kutatásaimat a Zala megyei Levéltárban, az Országos Levéltárban, valamint az Országos Széchenyi Könyvtárban Budapesten és Keszthelyen végeztem. A kutatási anyag szolgált alapul a megye gyógyszerésztörténetének feldolgozásához.

Ahhoz, hogy akár a gyógyszertáraknak az egészségügyi ellátásban betöltött szerepét, akár a gyógyszerészek társadalmi és gazdasági helyzetét vizsgálhassuk oknyomozó feldolgozásra volt szükség. E cél érdekében disszertációs munkám során összegyüjtöttem azokat a köztörténeti irodalmi forrásokat csak ugy, mint a helytörténeti feldolgozáshoz szükséges irodalmi adatokat, melyeket szaktörténeti irodalmunk vonatkozó adataival együtt a pragmatikus feldolgozáshoz felhasználtam.

Munkám során különös jelentőségü volt az a körülmény, hogy a gyógyszerügyi szervezéstudomány kategóriáit, fel-

osztási rendszerét és statisztikai módszereit alkalmazhattam a szaktörténeti feldolgozáshoz. Ez a lehetőség egységes gyógyszerésztörténeti nevezéktant és kategoriákat ad még további, esetleg más megyékre, városokra kiterjedő hasonló célu feldolgozásokhoz is.

A disszertációs munka eredményeit megállapitásait az alábbiakban foglalom össze:

Áttekintettem és megvizsgáltam azokat a történelmi és a gyógyszerellátásra közvetlenül ható közigazgatási eseményeket és tényezőket,melyek a vizsgált korszakban a gyógyszerészet fejlődését befolyásolták.

Három megye, Zala, Vas és Bács-Kiskun megyék gyógyszertári hálózatának fejlődését vizsgáltam összehasonlitó statisztikai módszerrel. Megállapitottam, hogy bár időben és nagyságrendben különbözően, de azonos fejlődési periódusok ismerhetők fel mind három megye gyógyszertári hálózat fejlődésében. Vizsgáltam továbbá, hogy a gyógyszertárak milyen tulajdonformában müködtek, és megállapitottam ezek átalakulásának tendenciáját a fejlődés tükrében. Megkerestem azokat a gazdasági és társadalmi tényezőket melyek fejlődése a gyógyszertári hálózat fejlődését meghatározták. Ezt a mezővárosi fejlődésben találtam meg Zala megye viszonylatában.

Modell és egyedi vizsgálaton keresztül mutattam be Zala megye gyógyszertárainak a vizsgált korszakbani történetét, tulajdon viszonyait és az adott településen belüli, helyrajzi elhelyezését.

Bemutattam Zala megye gyógyszertárainak szakmai működését azok tárgyi és személyi feltételeinek, valamint gyógyszerellátó tevékenységüknek tükrében. A tárgyi feltételek vizsgálata során meghatároztam a gyógyszertárak felszereltségének szakmai szinvonalát, a személyi feltételek vizsgálatában pedig a gyógyszerészeknek a XIX. század első felében betöltött gazdasági és társadalmi helyzetét. Modell vizsgálatban egy gyógyszertár forgalmát, jövedelmi és nyereségi adatait határoztam meg, majd a gyógyszerek beszerzésére, a gyógyszertárak hatósági vizsgálatának adatait dolgoztam fel, melyből e korszak officinai gyógyszerészetének tevékenysége minőségére következtethetünk.

A feltárt adatok összefoglalásán tul azonban meg kell emliteni azt, hogy Zala megye konkrét gyógyszerésztörténeti adatainak feldolgozásán és értékelésén keresztül is már a hazai gyógyszerellátás történetébe is bepillantást nyerhetünk. A feltárt részletek már képet adhatnak az 1711-1849-ig terjedő idő hazai officinai gyógyszerészetének helyzetéről, fejlődéséről. Átfogóbb, egységes kép kialakitásához azonban több megye adatainak hasonló feldolgozása látszik szükségesnek.

Irodalmi és forrásadatok összefoglaló kimutatása

	IRODALMI RÉSZ	I. FEJEZET	II. FEJEZET	ÖSSZESEN
BIBLIOGRAFIÁK	18	39	18	75
HIVATKOZÁSOK SZÁMA	18	87	36	141
LEVÉLTÁRI FORRÁSADAT		164	65	229
EGYÉB ADAT /szóbeli közlés		4	4	8

Hálás köszönetemet fejezem ki

DR. ZALAI KÁROLY

egyetemi adjunktus urnak, az orvostudományok kandidátusának, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszertára Igazgatójának, hogy munkámat figyelemmel kisérte, értékes tanácsaival támogatott és irányitott.

TÁBLÁZATOK

		Oldal
I.sz.	A gyógyszertári hálózat fejlődése létesitési év, hely és tulajdonviszony szerinti megoszlás alapján	27.
II.sz.	A gyógyszertári hálózat fejlődésének statisztikai adatai időszakos megoszlásban	32.
III.sz.	A megyei és városi lakosság számszerü és %-os növekedése Zala megyében 1720-1869-ig	37.
IV.sz.	Zala megye gyógyszertárainak elhelyezése a XIX. század közepén	108.
V.sz.	A keszthelyi uradalmi gyógyszertár forgalmi adatai	157.

ÁBRÁK

1.sz.	A gyógyszertári hálózat területi eloszlása	27.
2.sz.	A gyógyszertári hálózat számszerü növekedése az alapitási évek eloszlásában /1700-1845/	27.
3.sz.	A gyógyszertárak számszerü adatai időszakos megoszlásban	32.
4.sz.	A gyógyszertári hálózat %-os növekedése / 1725-1845 /	34.
5.sz.	a./ A városi lakosság számszerü alakulása / 1720-1869 /	
	b./ Zala megyei és városi lakosság %-os növekedése /1720-1869/	37.
6.sz.	Zala megye 1792-ben	39.